TÜM BİLDİKLERİNİZ TARİH OLACAK SAYI 89 | AĞUSTOS 2019 | FİYATI 17 TL | KKTC 19 TL

9 772147 055007 89

Derin Tarih

Eski İstanbul'da Belediyecilik

OSMANLI'DAN GÜNÜMÜZE

İSTİHBARAT SAVAŞLARI

MALAZGİRT'İ NE ZAMAN KEŞFETTİK?

Hasene Sosyal Yardımlaşma Derneği
Akşemseddin Mah. Feyzullah Efendi Sok. No:2 Fatih-İstanbul
T +90 212 4388191
www.hasene.org.tr | info@hasene.org.tr | haseneorgtr

HASENE

Havale için banka bilgileri
Hesap Sahibi: Hasene Sosyal Yardımlaşma Derneği
Banka: Kuveyt Türk Katılım Bankası A.Ş.
IBAN: TR16 0020 5000 0948 4436 4000 08 | BIC: KTEFTRISXXX
Amaç: 2019 Kurban, Ad Soyad, Telefon

BİR KURBAN BİN ŞÜKRE VESİLE

790₺
KURBAN KAMPANYASI
10.06-12.08.2019

KANGRENLEŞEN MESELELERİMİZ VE LOZAN

Gariptir, resmî tarihin özellikle "Gazi" kısmına toz kondurmayan ama İnönü'ye düşman olan Kemalist Cemal Kutay iş Lozan'a dayandı mı derhal silahlarını çeker ve ateş etmeye başlardı. İşte onlardan birisi:

"Lozan asla Türk zaferinin bedeli ve hakiki karşılığı değildi. Eksikti, sayısız çukurları vardır, Millî Misak'ı asla tam olarak gerçekleştiremiyordu, alçak ve zalim bir düşmanın harab ettiği aziz vatanın yıkıcısına dünyada eşi görülmemiş bir mürüvvetle ihsanlarda bulunuyor, yıkılanın eski hâline gelmesi mükellefiyetini yorgun Türk milletinin omzuna yüklüyordu."

Kutay, 1964 yılında sağ olan Rauf Orbay'ın ağzından neden Lozan'ın eksiklerini ve yanlışlarını konuşmamız gerektiğini şöyle açıklar:

"(Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nı kurmakla) Millî Misakımızda Lozan'da yapılmış olan fedakârlıkları ve verdiğimiz tavizleri telafi için çareler aramak imkânı olacaktı. Çünkü evvela Misak-ı Millimizin tamamen tahakkuk edemediğini (gerçekleşemediğini) millete açıkça söylemek civanmertlik ve hakikatçiliğine sahip olacaktık. Bunu da elbet de elde edilen neticenin kusursuz, eksiksiz, tam ve mükemmel olduğunu iddia etmeye mecbur ve mahkûm iktidar yapamazdı. Bunu, Millî Mücadelede tertemiz emek ve himmetleri vatanın ve dünyanın tasdikinde olanlardan bir kısmı yapabilirdi. Tevazuu asla unutmayarak diyeceğim ki Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasını kuranlar, hiç olmazsa bu "bir kısım millî mücadeleciler" idi. Bir tahammülsüzlük ve sebepsiz endişe, halledilmemiş millî meselelerimizin üzerine nisyan (unutuş) örtüsünü çekti ve bu meselelerimiz geçen zamanla halledileceği yerde gözlerden ve dikkatlerden uzak olarak kangrenleşti."

Kemâl Tâhir'in dediği gibi vermeseler de isteyeceksin; 50 yıl, 100 yıl, 200 yıl isteyeceksin ve bu isteği maşeri vicdanında süngü gibi diri tutacak ve gençlerinin hafızalarına mıhlarla çakacaksın ki bir gün gerçekleşebilsin. Tıpkı Yunanistan'ın 1821'den beri yaptığı gibi. İsteye isteye sonunda Ege Denizi'nin hakimi oldular. Sen pısırıklaştıkça kimse sana zırnık vermez. Her fırsatta millî haklarını dile getireceksin.

"1923'te benimsenen bir Türkiye Türkçülüğü masalı ile koskoca bir imparatorluğun kalıntısı olduğumuz hakikatine göz kapatılmış, tarihî gerçekler kaskatı bir mantığın insafsız ve merhametsiz kabuğuna sarılmıştır."

Kemalist kabul edilen Cemal Kutay'ın bu sert cümleleri de birilerine kapak olsun.

Biz millî haklarımızı savunuyoruz; derdimiz şuna veya buna hücum etmek değil. Hakkının yenildiğine inanmayan onu aramaz. Biz Lozan'da hakkımızın yenildiğine inanıyoruz ve onu savunmaya devam edeceğiz son nefesimize kadar. Böyle biline.

Yeni sayılarda buluşmak dileğiyle Allah'a emanet olunuz.

MUSTAFA ARMAĞAN
editor@derintarih.com

قانغرنلشن مسئله‌لريمز و لوزان

غريبدر، رسمى تاريخك أوزللكله "غازى" قسمنه توز قوندير مايان اما اينونى‌يه دشمان اولان كماليست جمال قوتاى ايش لوزانه طايانديمى درحال سلاحلرينى چكر و آتش ايتمه‌يه باشلاردى. ايشته اونلردن بريسى:

"لوزان اصلا ترك ظفرينك بدلى و حقيقى قارشيلغى دگلدى. اكسيكدى، صاييسز چوقورلرى واردر، ملّى ميثاق اصلا تام اولارق كرچكلشديره مييوردى، آلچاق و ظالم بر دشمانك خراب ايتديگى عزيز وطنك ييقيجيسنه دنياده أشى كورولمش بر مروّتله احسانلرده بولونويور، ييقيلانك اسكى حالنه كلمسى مكلّفيتنى يورغون ترك ملّتنك اوموزينه يوكلييوردى."

قوتاى، ١٩٦٤ييلنده صاغ اولان رؤف اوربايك آغزندن نه‌دن لوزانك اكسيكلرينى و ياكليشلرينى قونوشمه‌مز كركديگنى شويله آچيقلار:

"(ترقّيپرور جمهوريت فرقه‌سنى قورمقله) ملّى ميثاقمزده لوزانده ياپيلمش اولان فداكارلقلرى و ويرديگمز تعويضلرى تلافى ايچون چاره‌لر آرامق امكانى اولاجقدى. چونكه أوّلا ميثاق ملّيمزك تمامًا تحقّق ايده‌مه‌ديگنى (كرچكلشه‌مديگنى) ملّته آچيقجه سويله‌مك جوان مردلك و حقيقتجيلگنه صاحب اولاجقدق. بونى ده البته ألده ايديلن نتيجه‌نك قصورسز، اكسيكسز، تام و مكمّل اولديغنى ادّعا ايتمه‌يه مجبور و محكوم اقتدار ياپامازدى. بونى، ملّى مجادله‌ده تر تميز امك و همّتلرى وطنك و دنيانك تصديقنده اولانلردن بر قسمى ياپابيلردى. تواضعى اصلا اونوتمايارق ديه‌جگمكه ترقّيپرور جمهوريت فرقه‌سنى قورانلر، هيچ اولمازسه بو "بر قسم ملّى مجادله‌جيلر" ايدى. بر تحمّلسزلك و سبيسز انديشه، حلّ ايديلمه‌مش ملّى مسئله‌لريمزك أوزرينه نسيان (اونوتوش) أورتوسنى چكدى و بو مسئله‌لريمز كچن زمانله حلّ ايديله‌جگى يرده كوزلردن و دقّتلردن اوزاق اولارق قانغرنلشدى."

كمال طاهرك ديديگى كبى ويرمسه‌لر ده ايسته‌يه‌جكسك؛ ٥٠ ييل، ١٠٠ ييل، ٢٠٠ ييل ايسته‌يه‌جكسك و بو ايستگى معشرى وجداننده سونكو كبى ديرى طوتاجق و كنجلرينك حافظه‌لرينه ميخلرله چاكاجقسكّكه بر كون كرچكلشه‌بيلسين. طبقى يونانستانك ١٨٢١دن برى ياپديغى كبى. ايسته‌يه ايسته‌يه صوكّنده أكه دگزينك حاكمى اولديلر. سن پيصيريقلاشدقجه كيمسه سكّا زيرنيق ويرمز. هر فرصتده ملّى حقلريكّى ديله كتيره‌جكسك.

"١٩٢٣'ده بنيمسنن بر تركيه تركجيلگى ماصالى ايله قوصقوجه بر ايمپراطورلغك قالينتيسى اولديغمز حقيقتنه كوز قپاتيلمش، تاريخى كرچكلر قاصقاتى بر منطقك انصافسز و مرحمتسز قابوغنه صاريلمشدر."

كماليست قبول ايديلن جمال قوتايك بو سرت جمله‌لرى ده بريلرينه قپاق اولسون.

بز ملّى حقلريمزى صاووونييورز؛ دردمز شوكّا ويا بوكّا هجوم ايتمك دگل. حقّنك بينيلديگنه اينانمايان اونى آرامالر. بز لوزانده حقمزك بينيلديگنه اينانييورز و اونى صاووونمه‌يه دوام ايده‌جگز صوك نفسمزه قدر. بويله بيلينه.

يكّى صاييلرده بولوشمق ديلگيله اللّهه امانت اوليكّز.

مصطفى آرمغان

İçindekiler

1
Mustafa Armağan
BİZDEN SİZE

4
AĞUSTOS'UN DÜNYASI

6
BUNU GÖRDÜK

8
MİRAS METİN

10
Metin Taha Yılmaz
EŞYANIN KALBİ

12
Ekrem Kızıltaş
M. ŞEVKET EYGİ

14
Aykut Kazancıgil
ALBERT-LOUIS GABRIEL-2

18
Ekrem Buğra Ekinci
İSTANBUL'DA BELEDİYECİLİK

22
Ahmet Uçar
ABDÜLHAMİD'İN HAL' FETVASI

26
Mustafa Kara
1 KİTAP 1 YAZAR

30
İsmail Taşpınar
DOĞU AKDENİZDE MİSYONERLİK

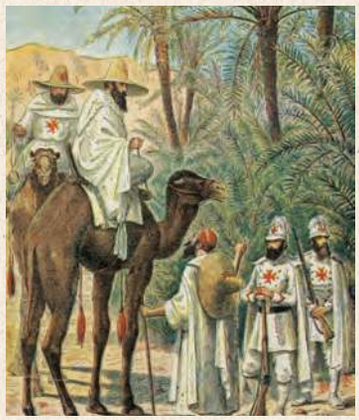

36
Fahameddin Başar
İBRAHİM KAFESOĞLU

40
Mustafa Alican
MALAZGİRT'İ NE ZAMAN KEŞFETTİK?

Derin Tarih
Ağustos, 2019
ISSN 2147-0553

İmtiyaz Sahibi
Ketebe Kitap ve Dergi Yayıncılığı A.Ş. adına
Mustafa Albayrak

Genel Yayın Yönetmeni
Mustafa Armağan

Yayın Koordinatörü
Özlem Kocukeli Özbay

Yazı İşleri Şefi
Samet Tınas

Editör
Havva Akdağ
Cafer Talha Şeker

Yardımcı Editör
Mirza Mahmut Demir

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü
Burhan İstenci

Yayın Kurulu
Fahameddin Başar
Mustafa Budak, Mehmet Fatih Can, Mehmet Çelik Adnan Demircan, Mustafa Kaçar, Avni Özgürel, Müfid Yüksel

Danışma Kurulu
Ahmet Ağırakça
Ali Birinci, Uğur Derman, D. Mehmet Doğan, Ekrem Buğra Ekinci, Mehmet Genç, Şinasi Gündüz Muhammed Harb Hüsrev Hatemi İsmail Kara, Aykut Kazancıgil
Muharrem Kesik Mahmud Erol Kılıç Heath W. Lowry, Ümit Meriç, Ziyaüddin Serdar Ramazan Şeşen

Kreatif Direktör
Harun Tan

Grafik-Tasarım
Metin Taha Yılmaz

Asistan Grafiker
Canan Aytaş

Çeviri
Z-Alp Çeviri (İngilizce)
Osmanlıca Eğitim ve Kültür Dergisi İbrahim Kapaklıkaya

44 - DOSYA
Abdülaziz Aygün
OSMANLI'DA İSTİHBARAT

51
Avni Özgürel
MİT'İN DEŞİFRESİ

52
Ahmet Yüksel
İSTİHBARATIN MALÎ BOYUTU

62
Mehmet Ali Beyhan
HAFİYE TEŞKİLATI

66
Emre Gör
İSTİHBARAT MERKEZİ: YILDIZ SARAYI

74
Fatma Toksoy
BATI'NIN CASUS ORDUSU

76
Adnan Demircan
HZ. PEYGAMBER'İN (SAS) İSTİHBARAT AHLÂKI

82
Mustafa Armağan
LOZAN'DA VERİLEN TAVİZLER

84
Mustafa Özel
OSMANLI'NIN AYARSIZ SAATLERİ

88
M. Mahmut Bakır
V. MURAD'IN HATT-I HÜMAYUNU

90
Mahmut Şenocak
Bahtiyar Eroğlu
BARUTÇU HANI

92
VİTRİNDEKİLER

96
Hasan Aycın
ÇİZGİSEL TARİH

Sosyal Medya
Suat Özdemir

Fotoğraf
Mustafa Cambaz
Sedat Özkömeç

Reklam Genel Müdür
Abdullah Hanönü

Genel Müdür Yardımcıları
Ziya Kadam, Gülay Bayrak Altındağ

Reklam Müdürü
Ayşegül Dag

Rezervasyon Müdür Yardımcısı
Cenk Kahraman
0212 4676565 (1727)
cenk.kahraman@reklampiri.com

Baskı
Özcan Ural (Satın Alma ve Baskı Müdürü)

Satış - Pazarlama - Abone ve Dağıtım
0212 467 17 17
Birlikte Dağıtım A.Ş.
www.birlikte.com.tr
abone@derintarih.com
okurhatti@derintarih.com

Basım
Turkuvaz Haberleşme ve Yayıncılık A.Ş.
Sancaktepe, İstanbul 0216 585 90 00

Kurumsal Dağıtım
Turkuvaz Dağıtım Pazarlama A.Ş.
Samandıra, İstanbul
0216 585 90 00
www.turkuvazmatbaacilik.com

İletişim - Yönetim Yeri
Maltepe Mah. Fetih Cad. No: 6
34010 Zeytinburnu, İstanbul
0212 467 65 05

www.derintarih.com - iletisim@derintarih.com

Her Hakkı Mahfuzdur. Dergideki Yazı, Fotoğraf Ve Diğer Görsellerin İzin Alınmadan Veya Kaynak Gösterilmeden Her Türlü Ortamda Çoğaltılması Yasaktır.

olbayrak Medya

YENİDEN D&R'DAYIZ
Dergimiz yeniden D&R mağazalarında satışa sunulmuştur. Bayi, kitabevi ve D&R mağazalarından *Derin Tarih*'e ulaşamayan okurlarımız dergi temini, kapıda ödeme fırsatı ve abonelik için 0 212 467 52 52 numaralı telefonu arayabilir, ayrıntılı bilgiye www.birlikte.com.tr adresinden ulaşabilirler.

Ağustos'un Dünyası

6 AĞUSTOS 1890 ABD

Edison'un 'Hızlı ve Acısız' Elektrikli Sandalyesi

Elektrikli sandalyenin kullanıldığı ilk infaz New York'taki Auburn Hastanesi'nde gerçekleşti. William Kemmler'in kız arkadaşını baltayla öldürmekten yargılandığı sırada Thomas Edison George Westinghouse ile doğru akım-alternatif akım tartışması yapmak ve kediler üzerine elektrik vererek tezini ispatlamakla meşguldü. İdamın "vahşice ve acılı" bir yöntem olduğunu öne süren infaz komisyonu, Edison'un yardımcısı Harold Brown'ın tasarladığı, "hızlı ve acısız" şekilde öldüren elektrikli sandalyeyi yeni idam şekli olarak kabul etti. Kemmler de ilk kurban olarak tarihteki yerini aldı.

10 AĞUSTOS 1893 Almanya

Hava Kirliliğini Ucuza Getirdik!

Alman makine mühendisi R ile ilk araç kullanıma girdi. Buhar motorlarına tatbik ettiği birtakım mekanik değişiklikler sonrası %10 performans kazancı sağlayan Diesel, az yakıt yakan arabalara can oldu. Lâkin hava kirliliğinin ön plana çıktığı günümüzde üretiminin durdurulması an meselesi.

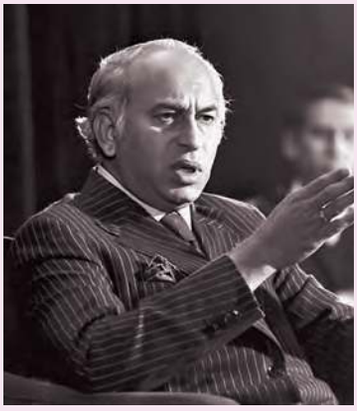

14 AĞUSTOS 1973 Pakistan

Butto'ların Bedbaht Sonu

Zülfikar Ali Butto Pakistan başbakanı olarak göreve başladı. 1977 yılına kadar görevinin başında olan Butto bir ara hem cumhurbaşkanlığı, hem başbakanlığı uhdesinde bulundurdu. Pakistan Halk Partisi'nin kurucusu, 1977 yılında General Ziyaü'l-Hak tarafından yapılan askerî darbe sonucunda devrildi ve 1979'da idam edildi. Bu acı akıbet, iki kez başbakanlık görevinde bulunan kızı Benazir Butto'nun da 27 Aralık 2007 tarihinde katıldığı bir miting sırasında öldürülmesinin habercisi gibiydi.

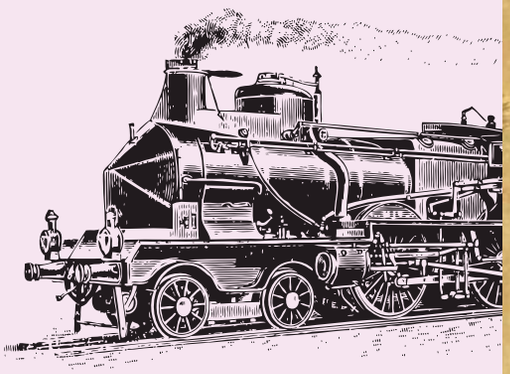

21 AĞUSTOS 1922 Türkiye

Büyük Taarruz Emrini Kim Verdi?

Mustafa Kemal Paşa ordu komutanlarıyla Akşehir'de toplanıp Büyük Taarruz emrini verdi. 26 Ağustos'ta saldırı başlayıp 9 Eylül'de İzmir'e girilmiş, Yunanlar Anadolu'yu tamamen terk etmişti. Kâzım Karabekir ve Dr. Rıza Nur'un, "Mustafa Kemal Paşa'nın ric'at emri verdiği, taarruz emrini ise kararı değiştirip Fevzi (Çakmak) Paşa'nın aldırdığı" rivayeti ise hâlâ muğlaklığını koruyor.

25 AĞUSTOS 1900

Büyük Fikir Adamına Elveda

Alman filozof Friedrich Nietzsche vefat etti. Aynı zamanda filolog, kültür eleştirmeni, şair ve bestekâr olan Nietzsche din, ahlâk, modern kültür, felsefe ve bilim üzerine metafor, ironi ve aforizma yüklü bir üslupla eleştirel yazılar kaleme aldı. "Übermensch" yani "Üstinsan" kavramı üzerinden hakikatin değeri ve nesnelliği üzerine yürüttüğü kökten sorgulama, geniş çaplı yorumların odağını oluşturur. "Tanrı öldü" haykırışı modernizm sorgulamalarında milat hükmündedir. Toprağı bol olsun!

TARİH ŞEHRİDİR

BURSA

Bursa; binlerce yıllık tarihi boyunca farklı medeniyetlere ev sahipliği yapmıştır. UNESCO Dünya Miras Listesi'nde de yer alan Bursa'da, tarihi mirasın ilham veren dokusu ile doğal ve kültürel zenginlikler bütün özgünlüğüyle hissedilmektedir.

ALİNUR AKTAŞ

BURSA BÜYÜKŞEHİR BELEDİYE BAŞKANI

/bursabuyuksehir

BURSA BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ

Londra Bahçelerinde Bir Türk Çadırı (mı?)

Viyana kuşatmasının ardında Türk çadırları Orta Avrupa'ya girmeye başlamış, zamanla çeşitli saray eğlenceleri ya da askerî geçit törenleri için kullanılır olmuştu. Türk çadır teması üzerine Avrupa çeşitlemeleri, maskeli balo kostümü için Osmanlı kisvesine rağbetteki artışa paralel bir gelişmeydi. İlk örneklerden biri 1742'de Londra'daki Vauxhall Yeni Bahar Bahçelerinin Büyük Yürüyüş Yolu'nda kurulan Türk yemek çadırıydı. Dokuz yıl sonra Canaletto takma adlı Giovanni Antonio Canal, yemek çadırının mavi ve yaldızlı çatısının (sağda, baştan üçüncü yapı) açık seçik görüldüğü bir Büyük Yürüyüş Yolu manzarası resmetti. Bu yapı Viyana'da ele geçirilen çadırlarla biçim açısından çok az benzerlik taşısa da bahçeleri gezen ziyaretçilere Türk çadırı diye tanıtıldı. Aslına bakılırsa açık yan taraflarıyla bir köşkü daha fazla andırmaktaydı.

Leydi Mary Wortley Montagu Nisan 1717'de Edirne'den Bayan Thistlethwaite'ye yazdığı mektupta şöyle diyordu: "Halka açık bahçelerde ev ortamı pek uygun olmayan insanların kahve, şerbet vesaire içtikleri köşkler var." Vauxhall yapısının da amacı (içindeki dört masayla) üstü kapalı bir yemek alanı sağlamak olduğundan, böyle bir yakıştırma yerindeydi. *In a Letter to a Noble Lord*'un ismi bilinmeyen yazarı çadıra ilişkin ek bilgiler vererek bir büyük ve dört küçük cam avizeyle donatıldığını, sütunlar arasında "çok zengin çiçek bezekleri" asılı olduğunu ve dış dor sütunlarının yukarısında "küçük cam toplar" bulunduğunu belirtir. Çadırı yapan mimarın bilinmemesine rağmen, kısmen çatısının kraliyet armalı bir çadırlı köşk için 1730'larda çizdiği bir tasarımla benzerliklerinden dolayı William Kent'in ismi ortaya atılmıştır.

Kaynak: *18. Yüzyılda Avrupa'da Türk Modası Turquerie*, Haydn Williams, Çev: Nurettin Elhüseyni, YKY, 2015.

ALİYA İZZETBEGOVİÇ

(1925-2003)

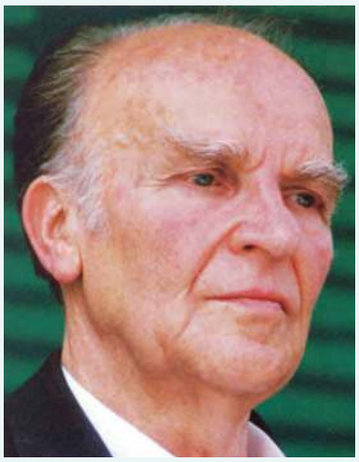

MUSTAFA KEMAL YABANCILAŞMAYI SEÇTİ

İslam dünyasının unutulmaz fikir adamı ve lideri, Bosna Hersek eski Cumhurbaşkanı Aliya İzzetbegoviç İslam harflerinin kaldırılmasıyla birlikte Türkiye'nin, tarihinin yazılı olarak muhafaza edilen bütün hazinelerini nasıl kaybettiğini ve kendisini barbarlık sınırına nasıl düşürdüğünü anlatıyor.

Türk ve Japon reformcuların felsefelerindeki farklılık belki başka hiçbir hususta olmadığı kadar bariz ve karakteristik olarak yazı meselesinde ortaya çıkar. Basitliği ile öne çıkan ve sadece 28 harfin olduğu Arap alfabesi dünyanın en kusursuz ve en yaygın alfabelerinden biriyken, Türkiye bu alfabeyi kaldırmış, Japonya ise kendi içindeki "Romalıların" Latin alfabesinin kabulü cihetindeki taleplerini reddetmiştir. Japonya, reformlardan sonra dahi 46 işaret ve 880 Çince ideogramı barındıran girift yazısını muhafaza etmeyi tercih etmiştir. Bugün Japonya'da okur yazar olmayan yoktur. Diğer taraftan Türkiye'de, Latin alfabesinin kabulünden 40 yıl sonra, nüfusun yarıdan fazlasının okur yazarlığı yoktur. Bu netice, körlerin dahi görebileceği cinstendir.

Sadece bununla sınırlı değil. Kısa süre sonra meselenin sadece bir kayıt aracı olan alfabe olmadığı ortaya çıktı. Gerçek sebepler ve müteakip neticeler çok daha derin ve manalıydı. Bütün medeniyet-i beşer ve gelişmenin gayesi ve özü, yıkıp reddetmek değil devam ettirmek ve tekâmüldür. Alfabe, bir milletin tarihi "hatırlama" metodu ve tarihte kalma gerecidir. Arap alfabesinin kaldırılmasıyla birlikte Türkiye, tarihinin yazılı olarak muhafaza edilen bütün hazinelerini büyük oranda kaybetti ve sadece bu hamleyle birlikte kendini barbarlık sınırına düşürdü. Buna "paralel" diğer reformlarla birlikte Türkiye'nin yeni nesilleri sırtlarını dayayacak manevi bir dayanak bulamadılar ve bir tür ruhsal boşluk içinde kaldılar. Türkiye, hafızasını ve geçmişini kaybetti. Böyle bir şey kimin için gerekliydi?

Bu sebeple İslam dünyasındaki reform taraftarları, yeni usuller benimseyerek kadim ideal ve değerleri değişen koşullar dahilinde ihya etmeyi başarabilecek türden bilge halk adamları olmadılar. Bilakis çoğu sefer buz gibi bir alaycı tavırla, bizzat kendileri bu değerlerin karşısına dikildiler. Akıllara ziyan bir sığ görüşlülükle milletin mukaddesatını çiğnediler ve hakiki olan hayatı yok ederek yerine imitasyon bir yaşam koydular. Türkiye ve başka yerlerde bu vahşiliğin neticesi olarak manevî açıdan kafaları karışık, kendi çehreleri olmayan ve kendi istikametlerine ilişkin hissiz, korsan-kopya uluslar ortaya çıkmış veya çıkmaktadır. Tıpkı Avrupalılaştırılmış şehirlerinin sahte ışıkları misali onlarda da hiçbir şey otantik olmadığı gibi her şey, gayritabiî ve hakiki şevk ve kudretten yoksundur.

Ne olduğunu ve köklerinin nereye uzandığını bilmeyen bir memleket nereye gideceği ve neyi hedef alması gerektiği hususunda açık bir algıya sahip olabilir mi?

Mustafa Kemal'in bazı reformlarını örnek vermek biraz aşırı gözükebilir lakin bu reformlar, Batılıların İslam dünyasının problemlerine olan her türlü yaklaşımlarını, İslam dünyasının problemlerini hangi metotlarla "tamir" etmeyi planladıklarını ortaya koyan şablonlar içermektedir. Bu, ulusun gerçek ahlâk ve eğitimle kalkınması için zahmetli bir çalışmanın altına girmek yerine gerçek problemlerden kaçma, her zaman yabancılaşmayı tercih etme ve haricî ve yüzeysel şeylere odaklanmaktır.

Devlet işlerinin idaresi böyle insanların eline kaldıktan sonra Müslüman bir ülkenin istiklâlinin ne mânâsı kaldı ki? Hürriyetlerini nasıl kullandılar?

Bu ülkelerin her biri ideolojik rol model yabancıları alarak ve ister Doğulu ister Batılı olsun yabancıların siyasî desteğini arayarak, yeni idarecilerinin sözüyle, gönüllü olarak tekrar esarete razı oldu. Muhteviyatı yabancı felsefe, yabancı hayat tarzı, yabancı yardımı, yabancı sermayesi ve yabancı desteği olan bir tür maddî ve manevî bağımlılık yaratıldı. Resmî olarak bağımsız olan bu ülkeler, gerçek istiklâle erişemediler çünkü gerçek istiklâl, her şeyden önce manevî bağımsızlıktır. Manevî hürriyetini ilk sıraya koyarak onun için mücadele etmeyen bir milletin istiklâli, kısa sürede bayrak ve millî marşa indirgenecektir. Gerçek istiklâle nazaran bu ikisi oldukça küçüktür.

Bu nedenle de her yerde Müslüman halkların hakikî bağımsızlık mücadelelerinin yeniden başlaması elzemdir.

İslam Deklarasyonu ve Tarihî Savunma, Aliya İzzetbegoviç, Türkçesi: Azra Blekiç Aydoğan - İbrahim Hakan Aydoğan, Ketebe Yayınları, s. 28-30.

KOZA
ALTIN İŞLETMELERİ

Türkiye'nin Altın Madeni

Kurban Bayramınız Mübarek Olsun...

www.kozaaltin.com.tr

GENEL MÜDÜRLÜK	OVACIK ALTIN MADENİ	MASTRA ALTIN MADENİ	KAYMAZ ALTIN MADENİ	ÇUKURALAN ALTIN MADENİ	HİMMETDEDE ALTIN MADENİ
İstanbul Yolu 10.km No:310 Batıkent / ANKARA Tel: 0312 587 10 00	Çamköy Mah.Çamköy Sok. No: 132-1 Bergama / İZMİR Tel: 0232 641 80 17	Demirkaynak Köyü, GÜMÜŞHANE PK:29100 Tel: 0456 247 10 01	Kaymaz Mahallesi, Şükrü Tuncel Cad. No: 51 Sivrihisar / ESKİŞEHİR Tel: 0222 721 22 52	Çukuralan Mahallesi Çukuralanı Altın Sok. No:34 Dikili / İZMİR Tel: 0232 455 4300	Himmetdede Mahallesi Ankara Bulvarı No: 230 Kocasinan / KAYSERİ Tel: 0352 220 70 00

Metin Taha Yılmaz

Batı'yı yakınlaştıran icat: Teleskop veya Dürbün

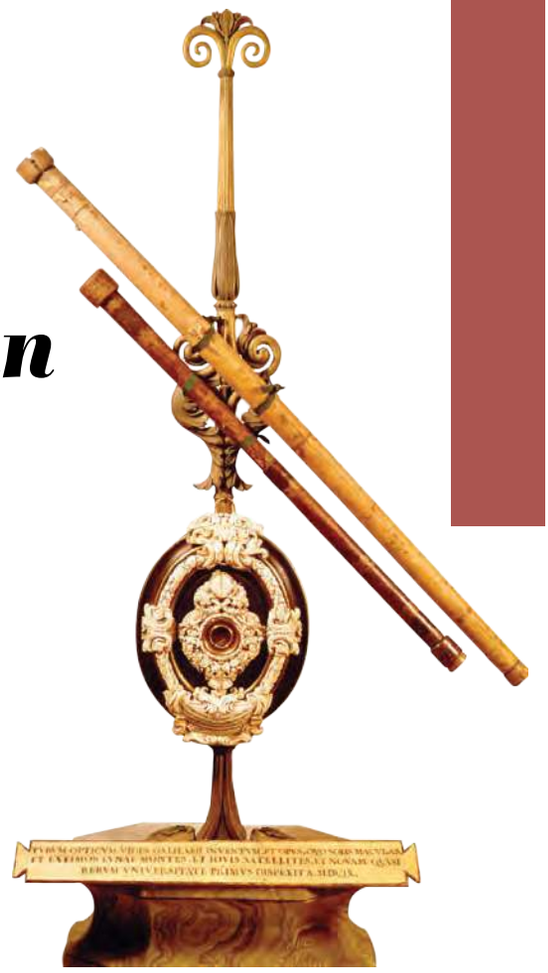

Eski Yunancada telos (uzak) ve skopós (gözleyen) kelimelerinin, Farsçada ise dür (uzak) ve bin (gören) kelimelerinin bir araya gelmesiyle aynı mânâyı veren teleskop veya dürbünü dilimize oldukları gibi kazandırmışız! 1082 yılında Kûhistan emirlerinden İskender bin Keykavus tarafından Farsça olarak kaleme alınarak Gilan Şah'a takdim edilen ve Çelebi Mehmet'in emriyle Mercimek Ahmet tarafından 1432 senesinde Türkçeye çevrilen *Kabusnâme*'de bir padişahta olması gereken hasletler zikredilirken "uzak görüşlü" mânâsı verilmiş. Yani kelime Türkçe kaynaklarda teknik bir aletin ismi olmadan evvel de ileri görüşlülüğü ifade etmekte kullanılmış. Objektif ve oküler isimli iki merceğin maharetiyle mesafeleri ortadan kaldıran bu aletin icadının M.Ö. 3500'lü yıllarda camı keşfeden Fenikelilerle başlayan ve 1609 yılında Galileo Galilei ile ivme kazanan uzun bir hikâyesi var. Pek çok insan Galilei'yi teleskobun ve dolayısıyla dürbünün mucidi zannediyor. Halbuki o sadece başkalarının icadıyla ay yüzeyindeki çukur ve tepelere bakan bir bilim adamıydı. Feyerabend'ın: "Teleskopla yapılan ilk gökyüzü gözlemleri bulanık, belirsiz, çelişkili, herkesin çıplak gözle gördüğüyle çatışan özellikler taşır." cümlesiyle eleştirdiği ve "efsanelere son vermek için yola çıkan ancak en büyük efsane imalatçısı haline gelen" aydınlanmacıların şişirdiği Galilei'nin bu icadın mucidi gibi gösterilmesinin arkasında yatan hakikati anlamak isteyenler Mustafa Armağan'ın "Galile bombası: Asırlık bir efsanenin sonu" başlıklı makalesini mutlaka okumalı. Biz şimdi ismi sadece bir ay kraterine ve asteroid 31338'e verilen teleskobun gerçek mucidi Lippershey'in icadının tarihî arka planına bakacak ve günümüzde uzayı anlamak için kullanılan devasa teleskoplardan pek çok alanda karşımıza çıkan çeşit çeşit, boy boy dürbünlere nasıl dönüştüğünü kat ettiği yollarda gezerek göreceğiz.

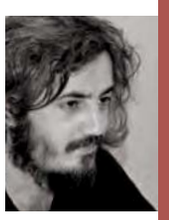

Metin Taha Yılmaz
Grafiker

10. yüzyılın sonları. Müslüman fizik, matematik ve astronomi alimi İbn-i Heysem, gün ışığının oldukça yeterli olduğu bir yerde nasıl gördüğümüzü ve optikte gölgenin nasıl oluştuğunu anlamak için bir çadır kurar. Çadırın bir yanına açtığı delikten gördüğü şey, ışığın oradan geçerek karanlık çadırın içine düşmesinden daha fazlasıdır. Aristo ve Batlamyus'a ait tezlere dayanan pek çok ezberi bozan ilklerin adamı İbn-i Heysem o çadırda cisimden akseden ışığın dağılarak gözümüze gelmesi ve gözümüzün arka odak noktasında tekrar birleşmesi ile görebildiğimizi fark edecek, Euclides'e ait "cisimlerin gözden yayılan ışınlarla görüldüğü" tezini çöpe atacaktır. Bu tecrübî çalışmasının neticesinde optikte gölgenin nasıl meydana geldiğine dair bir teori de ortaya atan alim, sonraki yıllarda fotoğrafın ilk modelini ve karanlık odayı ilk deneyen insan olma unvanına da sahip olacaktır.

Uzakları yakın eden, göğün nerede bitip toprağın nerede başladığını bize söyleyen bir uzak görüş vasıtası. Teleskobun mucidi Hans Lippershey (sağ üst). Galileo Galilei (sağ alt).

İbn-i Heysem'in bahsimize taalluk eden çalışması ise 600 sene sonrasına yani teleskobun icadına zemin hazırlayacak olan ışığın kürevî ve parabolik aynalara aksetmesini incelediği ve bir tarafıyla teleskobun çalışma mantalitesini ön gördüğü çalışmasıdır.
Ondan çok etkilenen İngiliz filozof Roger Bacon gözlük camı ve adı henüz konmamış teleskop üzerine çalışmalar yapmış ve *Perspectiva* adlı eserinde bunlardan bahsetmiştir. 1538 yılında İtalyan fizikçi Girolamo Fracastoro yazdığı *Homocentrica*'da "Biri diğerinin üzerine bindirilmiş iki gözlük camına bakarsak, her şeyi çok daha büyük görürüz." diyerek İbn-i Heysem'in açtığı yolda Bacon'ın gösterdiği hedefe varması için Lippershey'e nihaî reçeteyi sunar.
Belki kendinden önce pek çok gözlük üreticisi teleskobu icat etti ancak müverrihlerin ekserisi "teleskobun kıvrak zekâlı mucidi" olarak Bacon'dan aldığı pası gole çevirmeyi başaran Hollandalı Hans Lippershey'i yazdılar. Çünkü Lippershey bir başka Hollandalı optisyen Jacob Metius'un patent müracatından birkaç hafta evvel, 2 Ekim 1608 tarihinde "yakındaki şeyleri uzakta, uzaktaki şeyleri de yakındaymış gibi görmek için bir alet" icat ettiği iddiasıyla Hollanda Devleti'ne resmî patent başvurusunda bulunur. Hollanda hükümeti bu müracaatı diğer gözlük üreticilerinin yoğun itirazları ve peş peşe yapılan benzer patent başvurularını gerekçe göstererek kabul etmez ancak Lippershey'in gönlünü hatırı sayılır bir mükâfat ile kazanmayı da bilir. İcat kısa sürede Avrupa'nın üzerinde en çok çalışılan aletlerinden biri haline gelir. İtalyan bilim adamı Paolo Sarpi ve Thomas Harriot aletin geliştirilmesi için büyük emekler verirlerse de icadın kaymağını yiyecek olan başta da dediğimiz gibi başkalarının icadıyla ay yüzeyindeki çukur ve tepelere bakan Galileo Galilei olur. Elbette sadece bakması ile bu kadar şöhret sahibi olmamıştır. İcadı Lippershey'inkinden birkaç kat daha yakın gösterecek hale getirmiş ve bununla Jüpiter'in dört uydusunu görmüştür. Satürn'ün halkalarını ise bir çift kulak sanar hatta bunu hamisi olan Toskana dükü Cosimo II de Medici'ye yazar.
Neyseki 1655 yılında Alman gökbilimci Christiaan Huygens kendi geliştirdiği mercekli teleskobu ile yaptığı gözlemler neticesinde gezegenin ince ve düz bir halkaya sahip olduğunu ilân eder ve bir gezegen neredeyse gövdesinin yarısı kadar resmedilen koca koca iki kulaktan kurtuluverir.
1704'e gelindiğinde ise Issac Newton cam mercekler yerine, ışık toplamak ve odak noktasına geri yansıtmak için kavisli bir ayna kullandığı yeni bir teleskop tasarladığını duyurur.
Carl Zeiss'in 1894 yılında iki ayrı vizörlü yüksek kaliteli binoküler mikroskobu üretmesiyle de yeni bir yol ayrımına girilir. Artık teleskop veya bizdeki adıyla dürbünün kompakt boyutlarda üretilmiş iki vizörlü hallerinin çantalara hatta ceplere girme zamanı gelmiştir. Gelecek sayımızda uzay gözlemlerini yapmakta kullanılan gelişmiş teleskobun ismini batıdan almayı tercih ederken mucidi yine batılı bilim adamları olmasına rağmen diğerine nisbetle daha basit olan dürbünün ismini niçin doğudan aldığımız sorusuna cevap arayacak ve "mütevazı teleskop" dürbünün hikâyesine daha yakından bakacağız.

İstanbul Beyefendisi de Göçtü!

Osmanlı kültüründen nasiplenen ‘münevverler’ bir bir göçüyor bu kervandan. Kadir Mısıroğlu’dan sonra şimdi de Mehmet Şevket Eygi’ye veda ettik büyük bir hüzünle. İstanbul kültürünün nazik temsilcilerinden Eygi’ye Allah’tan rahmet diliyor, menzilinin mübarek olmasını arzu ediyoruz...

Ekrem Kızıltaş
Gazeteci - Yazar

1933 yılının 7 Şubat’ında, o zamanlar Kastamonu’ya bağlı Zonguldak Ereğli’de dünyaya gelen çocuklarına Mehmet Şevket ismini veren Mehmet Bey ve Seher Hanım, gün gelip onun Türkiye çapında önemli bir isim olacağını düşünmüyorlardı muhtemelen. Yine de 11 yıl kadar ilkokul öğretmenliği yapan Seher Hanım’ın, oturdukları ‘kuş uçmaz kervan geçmez’ yere yakın ilkokul olmaması sebebiyle tek oğlunu Galatasaray’a gönderirken, geleceği ile ilgili bazı düşüncelere sahip olduğu söylenebilir.

İlkokul, ortaokul ve liseyi yatılı olarak Galatasaray’da okuyan Mehmet Şevket Eygi, kendisine ‘imalat hatası’ diyenlere ‘Galatasaray Lisesi’nin Amerikan misyonerlerinin Osmanlı Hilafetini ve devletini yıkmak için kurdukları Robert Kolej’e karşı, İslamı ve Osmanlı’yı ayakta tutmak için kurulduğunu’ ve vaktiyle ‘öğrencilerin beş vakit namazı altı yüz kişilik okul camiinde cemaatle kılmalarının mecburî olduğunu’ hatırlatır, ‘asıl imalat hatasının kendisi değil diğerlerinin olduğunu’ vurgulardı.

Lise yıllarının bir başka özelliği de Mehmet Şevket Eygi’nin İslamî neşriyatı takip etmeye başlamasıdır. Cağaloğlu’nda *Sebilürreşad* Mecmuası’nı ziyaret ve Eşref Edip’le sohbet, Cumartesi günlerinin rutinleri arasındadır. Bir Avusturya dergisinde çıkan Endonezya Müslümanları ile ilgili Fransızca makalenin tercümesinin *Sebilürreşad*’da yayımlanmasıyla, Mehmet Şevket Eygi

imzası 1951'de ilk defa basında çıkmış olur.
Galatasaray Lisesi'ni bitirdikten sonra, babasının işlerinin bozulması sebebiyle, burslu olarak Mülkiye'nin Hariciye Bölümü'nü kazanır. Mülkiye'yi bitirdiğinde girdiği Dışişleri imtihanını kazansa da içki, dans, briç ve benzeri şeylerle ilgisi olmayan biri olarak burada istikbalinin olmayacağını bildiği için kaymakam olmayı düşünür ancak bu da olmayınca Diyanet'e mütercim olarak girer. Diyanet'te çalışmaya başladıktan hemen sonra, aralarında Rıza Ulucak ve Salih Özcan'ın da bulunduğu bir grup arkadaşıyla *İslam* isimli bir mecmua çıkarır. Erzurum'daki yedek subaylığı sonrası Diyanet'e döner. 27 Mayıs 1960 sonrası Başkan olan Ömer Nasuhi Bilmen'in özel kalem müdürü olur. Ancak ihtilalcilerin dayatmaları sebebiyle artık Diyanet'te çalışamayacağını anlayıp ayrılır. Az sonra 27 Mayısçıların baskılarından bunalan Başkan Ömer Nasuhi Bilmen de görevi bırakacaktır.
Eygi'ye tekrar İstanbul yolu görünmüştür vesselam. Haftalık *Yeni İstiklal* gazetesini çıkaran ekip, daha tecrübeli buldukları Eygi'yi işin başına getirmek için Mahir İz kanalıyla davet ederler. *Yeni İstiklal*'in yönetimine gelse de ekiple beraber yürümeyeceğini fark ederek gazeteyi devralır.

Eski İstanbullular tabiatın güzel yerlerini, güzel sesli kuşlarla keşfederlerdi.

© Fotoğraflar: ABDULLAH ÇAVUŞ

Mehmet Şevket Eygi hayli muntazam hatlarla bezeli hanesinde demli çayını yudumluyor...

Toplu sabah namazları

1961'de *Yeni İstiklal*'de Menderes'i savunmak için yazdığı "Zulümlerin en alçakçası kanunların gölgesinde yapılandır" başlıklı yazı vesilesiyle, tutuklanma ve hapis cezası ile tanışır Mehmed Şevket Eygi. *Yeni İstiklal*'in yanında, dindar Müslümanların günlük bir gazeteye ihtiyaçları olduğu ve bunu da Mehmet Şevket Eygi'nin yapabileceği düşünülür. 1965'te Necip Fazıl Kısakürek, Hacı Nazif Çelebi ve Mehmed Zahid Kotku Hazretleri'nin teşvikleriyle *Yeni İstiklal*'in yanında günlük olarak *Bugün* gazetesini de çıkarmaya başlar Eygi. Ardından Babiali'de *Sabah* gazetesi...
Fransızca başta olmak üzere birkaç dil bilen, okuyan, araştıran ve en önemlisi de inancını hayatının merkezine yerleştiren Mehmet Şevket Eygi; *Yeni İstiklal*, *Bugün* ve *Sabah*'la inananların basın sahasında güçlü bir şekilde var olabileceklerini gösterdi. Eygi'nin başlattığı toplu sabah namazları, ezber bozan bir gelişmeydi. On binlerce insanın belirli camilerde buluşup sadece namaz kılıp dağılmaları, o yılların önemli hadiseleri arasında yerini aldı.
Artık hedef haline gelmişti ve 1969'da Hac için ayrıldığı Türkiye'ye Suud, Ürdün, Lübnan ve Almanya'daki zoraki ikametlerinin ardından 6 yıl sonra dönebildi. Bu arada 12 Mart yönetimi gazetelerini kapamıştı. 1991'e kadar birtakım yayın girişimleri olan Eygi, bu dönemde ve 1991'de başlayan *Millî Gazete* yazarlığı sırasında da doğru bildiklerini lisan-ı münasiple söyleyen tavrını sürdürdü. Müslümanların kendilerini geliştirmeleri ve hemen her açıdan kaliteli olmaları gerektiğini savunarak, buna ulaşılmasına vesile olabileceğine inandığı çare ve çözüm tekliflerini aktardı. Bir taraftan da gençlerle ilgilendi ve yetişmelerine destek olmaya çalıştı.
Artık aramızda olmayan Mehmet Şevket Eygi, bütün hayatını inancı uğruna mücadele ile geçiren ve bu uğurda birçok badireye göğüs geren bir şahsiyetti. Kendisi ile ilgili söylenti kabilinden tekrarlanan hususlarla ilgili olarak söylenebilecek olan ise her olayı kendi şartları içerisinde değerlendirmek gerektiğini hatırlatmaktır. 1960'ın, 1970'in şartlarını düşünerek o dönemde yaptıklarına dikkatle bakmak ve kendisine izafe edilen bazı şeyler konusunda da insaf sahibi olmak gerekir. Unutmayalım ki Müslüman olmaktan başka herhangi bir iddiası olmayan ve Cenab-ı Hakk'ın kendisine bahşettiği her imkânı bu yönde kullanan birinden bahsediyoruz. Merhum Mehmet Şevket Eygi'ye Cenab-ı Hakk'tan rahmetler diliyoruz…

Usta Kalemler

Prof. Dr. Aykut Kazancıgil

İstanbul ve Bursa'nın Fahri Hemşehrisi

Türk mimarisi ve sanatıyla alâkalı ciddi çalışmalara imza atan ressam, arkeolog ve sanat tarihçisi Albert-Louis Gabriel'in geçen ay ilk bölümünü yayımladığımız hayat hikâyesi kaldığı yerden devam ediyor...

İstanbul'da çalışmalarına hız veren Albert-Louis Gabriel'in seri halinde büyük eserleri çıkmaya başladı. 1931-32'de çıkan 2 ciltlik *Anadolu Türk Abideleri*, dev bir sentez eseri olarak yayımlandı. Bundan sonra *Doğu Anadolu'da Arkeolojik Seyahatler* (1940) yine 2 cilt olarak çıktı. Ardından *Boğaziçi Türk Kaleleri* 1943'te yayımlandı. Bu arada 1936 senesinde Frigya'da geniş bir kazı faaliyetine girişti ve kendi yönettiği enstitüde bunları yayımladı. Bu, Gabriel'in Anadolu Türk Sanatı dışında yaptığı tek büyük çalışmadır.

2. Dünya Savaşı'ndan kısa süre sonra enstitüden ayrılarak Fransa'ya döndü (1941). Aynı yıl dünyaca ünlü bir araştırma merkezi olan College de France'a İslam sanatları konusunda ders vermeye başladı. Bu büyük şeref Gabriel'in yıllar süren çalışmalarının bir nevi taçlandırılmasıdır. College de France'daki dersleri, konuşmaları gibi son derece sistematik ve ilgi çekiciydi. Öğrencilerin değil, yalnızca uzmanların devam ettiği bu yüksek düzeydeki derslere şahsen birkaç defa katıldım. Bir kere de yazar, şair ve aynı zamanda Paris'te talebe müfettişi olan Ahmet Kutsi Tecer'le birlikte gittik. Gabriel ile tanıştılar; mükemmel Fransızca bilen Tecer'le iki-üç saatlik ilginç bir sohbet oldu. Yıllar sonra Ahmet Kutsi Bey, 1956'da Gabriel Türkiye'den ayrılırken onun hakkında önemli bir makale yazmıştır.

Harp yıllarını Fransa'da geçiren Gabriel, savaştan hemen sonra Türkiye'ye dönmek üzere hazırlığa başladı. 1946 Mart'ında, yani İstanbul'dan gidişinin beşinci senesinde Fuat Köprülü, Tevfik Remzi Kazancıgil, Adnan Adıvar ve Nihat Reşat Belger'e yazdığı mektuplarda dönüş tarihini bildiriyordu. Nihayet kendisini karşılamaya Tevfik Remzi Kazancıgil ve bu satırların yazarı beraberce gittik. Gabriel çok heyecanlıydı. Arabayla yavaş yavaş sahilden Taksim'e, oradan da enstitüye geldik. Enstitünün üç kişilik personeli heyecanla onun gelmesini bekliyorlardı. Bu sırada İstanbul'a Dönüş[1] adlı kısa bir yazı yazmış ve İstanbul'la ilgili samimi hislerini şöyle ifade etmişti:

"1941 senesi Mart ayında ayrıldığım İstanbul şehrine 1946 senesi Mayıs ayında döndüm. Arada geçen 5 yıllık zaman içinde, dünya hadiselerinin tesirine kapılarak, Türk dostlarımla olan alaka ve münasebetimi intizamsız ve fasılalı bir şekilde idame edebildim. Bütün cihanı altüst eden felaket girdabının sonunda, Türk dostlarımın samimiyeti ve muhabbetine tekrar kavuşmuş bulunuyorum. Dostlarımın bazılarını biraz gençleşmiş buldum. Aziz dostum Nihat Reşat acaba Anadolu yaylalarında yeni bir gençlik çeşmesi mi keşfetti? Türkiye'ye dönüşümün ertesi günü eski ve sevgili dostum İstanbul'u ziyarete başladım. Onu 1908 Meşrutiyeti'nden beri tanırım. Aramızdaki sevgi bağının 38 yıllık bir geçmişi var. O zamandan beri bu büyük şehrin bana uzun yıllar araştırma ve inceleme kaynağı olacağını hissetmiştim. Hakikati söylemek lazım gelirse o zaman genç ve mesleğimin acemisiydim. Bilgimin yetersizliğine rağmen meftunu olduğum İstanbul şehrinde Türk medeniyetinin, yakından ve tarafsız bir şekilde evvelce verilmiş hükümlerin ve yerleşmiş fikirlerin tesirleri altında kalmadan hakikatlerin meydana çıkarılmasına içten gelen bir heves ve istek duydum."

Albert-Louis Gabriel

Gabriel Türkiye'ye geldikten kısa süre sonra çalışmalarına başlamış, Bursa ile ilgili yarım kalan çalışmalarını sürdürmüştür. Ayrıca kazısını gerçekleştirdiği *Phrygie* (Yazılıkaya-Midas) kitabı hakkında da araştırmalara başlamıştır. İstanbul'a döndükten sonra kendisiyle konuşan bir gazeteciye çalışmalarının özeti ve Türkiye'deki gelişmeler

hakkında çok önemli şeyler söylemektedir. Bu makalenin önemli kısımlarını aktarıyoruz:[2]

"Gabriel önemli bir kavramı şu şekilde ortaya koyuyor: Her millete ait tarihî eserler ve eski kıymetler ancak o memleketin çocukları tarafından ortaya çıkarılır; ben veya herhangi bir yabancı mütehassıs, biz belki onlara yol gösterir, onları ikaz ederiz yoksa hiçbir zaman onlara vekâlet edemeyiz."

Türk medeniyeti ve sanat tarihinin bütün dünyaca anlaşılıp anlaşılmadığı hakkında şunları söyler:

"Yapılan işler henüz az ve eksiktir. Türk sanatı daha yarım asır evveline kadar hiç tetkik edilmiyordu. Sadece güzel bir halı, zarif bir minare gördükçe onu zevkle seyrediyorlardı. Ancak son 20 seneden beri Türkiye'de sanat tarihi ve arkeoloji sahasında pek mühim işler yapıldı. Artık yol açılmıştır. O vakitten beri yetişen Türk profesörler müsbet ve azimli çalışmaları sayesinde yavaş yavaş millî bir varlıklarını tanıtma imkânı buldular. Eminim ki 25 sene sonra Avrupa'dan gelecek olan ve bu hususta tetkikler yapmak isteyen âlimlere artık Türkler yol gösterecek ve onlara pek çok yeni şeyler öğretecekleridir. Mesela kıymetli âliminiz Fuad Köprülü gibi… Onun talebeleri arasında yakın zamanda böyle milletler arası şöhret sahibi bilginleriniz doğacağını umuyorum."

"Dostluğun anlamını Türkiye'de öğrendim"

Yine konuşmanın başka bir yerinde şöyle diyor:

"Avrupalılar Türklerde artistik yaratma kabiliyeti olmadığını iddia ederler. Bu tamamen yanlıştır. Türkler son derece sanatkâr ve zevk sahibi bir millettir."

Nihayet konuşmayı bitirirken büyük şu samimi hislerini aktarır ve bunun yayımlanmasını konuşmayı yapan gazeteciden özellikle ister:

"Size bilhassa başka bir şey daha söylemek isterim ve bunu gazetenize büyük puntolarla yazmanızı rica ederim. Ben hayatımda pek çok üzüntülerle ve hayal kırıklıklarıyla karşılaştım. Fakat hayatımın en mesut senelerini ancak Türkiye'de geçirdim. Hakiki dost denilen insanları ancak burada tanıdım. Dostluk kelimesinin anlamını Türkiye'de görmüş ve anlamış bulunuyorum. Sizin vasıtanızla bütün Türk milletine teşekkür ederim."

İstanbul'a geldikten kısa süre sonra eskiden olduğu gibi Edebiyat Fakültesi'nde konferans tarzında dersler vermeye başlar. Bir anlatım ve ifade şaheseri olan bu dersler hakkında Tevfik Remzi Kazancıgil şöyle demektedir:[3]

"Geçen gün Prof. Gabriel'i üniversitede yirmi bir sene fasıladan sonra ikinci açılış dersini verirken dinledim. İnsanlıkta iyi ve güzel ne varsa serin bir hava gibi kafamdan esti. İnsanda sevilecek yüksek hasretleri gene sezdim. Derimizin altındaki sinsi ve vahşi hayvanı zapteden kuvvetlere tekrar güvenmeye başladım. Dünyayı örten harabe ancak bu güvenle yeşerecek, sanki bedenle ruhumuz ahenk ve mübadeleye girecek, bize layık olanı başarmaya çalışacağız.

Yirmi bir sene evvel Gabriel'i yine dinlemiştim (yani 1926'da). Anadolu Türk Abideleri'ni, aramağa, araştırmağa, aydınlatmağa çalışmaktan ibaret olan kocaman programını ilim usulleriyle tatbik ederek Ortaçağ'da Anadolu arkeolojisi denilen efsanevi dünyayı canlandıracaktı. Gabriel sözünü tuttu; muhteşem büyük eserleri ortadadır... Aramızda gözlerimizin önündeki bu çalışma için kendisine samimi teşekkürler ilham eden resmî anlayış, yardım, her tarafta takdir ve muhabbet ibzal olunmuştur. Gabriel bugün ilim mesleğinin en yüksek şereflerini kazanmış College de France'de hoca olmuştur. İstanbul Fransız Arkeoloji Enstitüsü'nün müdürlüğünü muhafaza

Gabriel, Süheyl Ünver ve başka bazı dostlarıyla birlikte.

TANPINAR'I VE YAHYÂ KEMÂL'İ DERİNDEN ETKİLEDİ

Bir Türk Başkenti Bursa kitabı çıktığı zaman en derinden etkilenen kişilerden biri Ahmet Hamdi Tanpınar'dır. Kitap kendisine verildiğinde şaşırmış, heyecanlanmış, kitabı elleriyle okşamış ve "Keşke Yahya Kemal bunu görebilseydi" demiştir. O yılların karmaşık ortamında Tanpınar 1958'den sonra Gabriel ile karşılaşamadı fakat Bursa kitabını da yatağının yanındaki alçak sehpadan hiç ayırmadı. Gabriel bazı dostlarıyla ara sıra görüşürdü fakat aradaki derin bağın mevcudiyetini hissettiren davranışları vardı. Bu dostlarından biri de Yahyâ Kemâl idi. Karşı karşıya geldikleri zaman fevkalade bilgili ve yaşadıkları toplumları iyi tanıyan iki insanın üst düzey konuşmasına şahit olunurdu. Nihat Reşat Belger, Gabriel İstanbul hemşehrisi seçildiği zaman kaleme aldığı yazının sonunda, "Yahyâ Kemâl, Gabriel'i millî kültürümüzün temelini sağlamlaştıran kişilerden biri olarak kabul etmektedir" demektedir.

etmiş ve senenin bir kısmını İstanbul'da geçirerek buradaki çalışmalarına devam etmekte bulunurken Edebiyat Fakültesi'nin isabetli kararı ile içimizdeki asıl mevkiine, manevî mevkiine yeni bir bağ da ilave edilmiştir.

Dünkü derste anladık ki mimarî abidelere kimse lakayıt kalamaz. Üstüne basarak gezdiğimiz manasız şeyleri, taşı, toprağı bina halinde karşımıza diken mimar, önünden geçtiğimiz abideye her sabah bizi bakmaya icbar eder. Gabriel bin seneden beri Anadolu'ya yerleşmiş Türk Milleti'nin toprağın bağrına diktiği din ve dünya abidelerini mekan ve zaman bakımından mukayese ederek hayret ve heyecan veren hakikatleri ilim adamına yakışan serin kanlı objektif bir edayla bize anlattı.

Ders verme tarzı başka dillerde verilecek derslere model olabilir. Evvela mevzuun özünü güzel bir Türkçe ile okutturdu, sonra kendisi kürsüye oturdu, akademik kitabetin en güzelini Fransız dilinin en yüksek şekline sardı. Karşımızda saf entelektüel karakteri temsil eden hoca var. İnsanlığa şeref veren tek yolda, hakikati arama yolunda heyecanla yürüyen, bu yürüyüşün metotlarını en keskin tenkit ile talim bir âlim karşısındayız."

Bursa'nın sırrını çözen adam

Gabriel Türkiye'ye döndükten sonraki 10 yıllık çalışma sürecini aynı ritimle devam ettirmiş, bir taraftan Yazılıkaya-Midas şehri çalışmalarını ve nihayet son büyük eseri olan *Bir Türk Başkenti Bursa*'yı yayımlamıştır. İki ciltlik bu dev eser Türk sanat tarihinin temel başvuru kaynaklarından biri olarak literatürdeki yerini almıştır.

Eser yayımlandıktan kısa bir zaman sonra Fransız Büyükelçisi Sayın Henri Spitzmüller, Gabriel'in isteğiyle, bir mektubuyla birlikte o zaman çoktan beri Millî Eğitim Bakanlığı'ndan ayrılmış

'Gabriel'in Bursası' sözümü tersine çevirsem gene doğru söylemiş olurum; çünkü yazar artık Bursa'nın Gabriel'idir. Nitekim bunu duyan Bursalılar da kendisini 'Bursa'nın Fahrî Hemşehrisi ilan etmişlerdi.

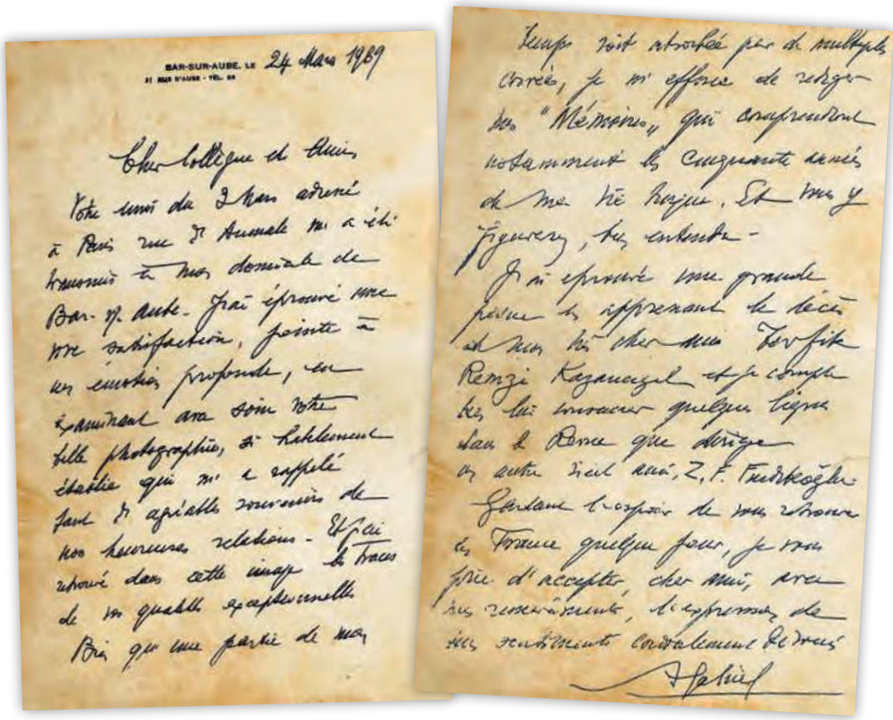

Gabriel'in Süheyl Ünver'e Fransa'dan yazdığı mektuplardan biri.

fakat ismi o mevkiin ululari arasında yer alan Hasan Âli Yücel'e sunar (1959). Gabriel'i de Hasan Âli Yücel'i de iyi tanıyan büyükelçi takdim mektubunda şöyle demektedir:[4]

"Dostumuz, adı tarih anıtlarınızın üzerinde yaptığı çalışmalarla birlikte hatıra gelen Prof. Albert Gabriel, Bursa şehrine tahsis ettiği eserini size ulaştırmamı istemiştir. Türkiye'ye derinden bağlı olan Gabriel Bey, hayatının büyük kısmını memleketinizin anıtlarını incelemeye ayırmıştır. Uzun yılların verimi olan eserinde bu güzel yapıları kuranların azimli ve sağlam iradelerini dile getirmiş ve dünyaca tanınmış bu vatandaşımızın dediği gibi, bu insanlar eski ve kuvvetli bir milletin en öz vasıflarını anlatan muzaffer mirası bugün muhafazaya uğraşanların ataları olan Türklerdir."

Yücel, eseri kısa sürede okumuş, bu konuda kaleme aldığı yazıda Gabriel'in genel çalışmalarını belirttikten sonra *Bursa* kitabı için şöyle demiştir:

"Hiçbir tarih kitabı Bursa'nın, halen diri duran bu mazimizi bize hikâye edemez. Gabriel bize bu canlı kitaptaki yazının alfabesini veriyor, sırf sanatçı hayranlığıyla künhüne varılamayacak olan bu eserlerin sırrını bize açıyor. Kemerler nasıl tutturulmuş, kubbeler nasıl kurulmuş, onu anlatıyor. Bunu anlatırken de o eserlere kendini o kadar veriyor ki yazıma başlık olarak aldığım 'Gabriel'in Bursası' sözümü tersine çevirsem gene doğru söylemiş olurum; çünkü yazar artık Bursa'nın Gabriel'idir. Nitekim bunu duyan Bursalılar da kendisini 'Bursa'nın Fahri Hemşehrisi' ilan etmişlerdi. Mukaddimede hemşehrilerine ancak böyle kuru bir eser verebildiği için özür diliyor. Fakat arkasından Bursa için 'Aziz Beldemiz' diyerek ona beslediği sıcak sevgiyi gizlemeksizin açıklıyor. Gabriel kitabında Tanpınar'dan bahseder ve onun "Bursa'nın ruhaniyeti" sözünü benimser. Yücel de bu eser dolayısıyla Tanpınar'ın meşhur şiirini (Gabriel gibi) hatırlamaktan, dile getirmekten kendini alamıyor, "Bursa'da Zaman" şekil Bursa'nın içine girdiğimiz vakit onun ruhunu bize bulduracak değerde ve kuvvette başlı başına, tıpkı Bursa'nın camileri, türbeleri gibi, evet, başlı başına bir eserdir."

Makalenin sonlarında Yücel hislerini şöyle derler: "Ölçü ve zekâ olan Fransız Gabriel'in eseriyle Türk Tanpınar'ın ruh anlayışı beraber olduğu zamandır ki Bursa, bu iki rehberin derinliğinde maddî ve manevî sırlarını çözmeye başlar. Türk eserlerini seyrederek, düşünerek tabiatıyla biraz bizim olmuş muhterem Gabriel'e yalnız Bursa hemşeriliği değil

Türkiye vatandaşlığı verilse yeridir."
Son yıllarda Gabriel'in *Bir Türk Başkenti Bursa*'nın Türkçe çevirisi yayımlandığında, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi Zeki Arıkan güzel bir yazı yazarak hem Gabriel'i tanıtmış, hem de kitabın önemini belirterek bir kadirşinaslık örneği vermiştir.[5]

Semavi Eyice Gabriel'i yazdı

Gabriel 1958'de İstanbul'dan ayrıldıktan sonra Bar-sur-Aube'deki baba evine çekildi. Kitapları, şöhreti, çalışmaları artık klasik olmuştu. Türkiye'de Türk Tarih Kurumu'nun şeref azası, İstanbul ve Ankara Üniversitelerinin onurlandırdığı bir bilim adamı, İstanbul ve Bursa şehirlerinin fahri hemşehrisiydi. Avrupa'da ise pek çok bilimsel derneğe üye seçilmiş ve çalışmaları temel kaynak olarak kabul edilmişti. Ancak görevlerini bıraktıktan sonra eskiden etrafında dolaşan kişiler artık onu aramıyorlardı. Sadece dostlarıyla ilişkisi devam ediyor, bazen onlarla bir araya geliyordu. 1951'de evindeki ilk ziyaretimden sonra kendisini 1959 yazında bir daha ziyaret ettim. Önceki ziyaretimde olduğu gibi bana yukarı kattaki büyük odayı verdi ve üç gün süreyle beni misafir etti. O dev atölye kütüphane büsbütün büyümüş, yandaki odaya da mimarî planların durduğu kocaman bir masa gelmiş ve duvarlar kendisinin çizdiği sayısız resimle dolmuştu. Kız kardeşi Marie-Louis yine evdeydi fakat bu defa rahatsızdı.
Sohbetlerin birinde birkaç genç Türk mimarı gelse onlarla birlikte burada çalışabiliriz, demişti. Bana öyle geldi ki pek çok Türk gencine doktora konusu verebilecek dev bir birikime sahipti. Paris'e döndükten sonra görüşmemi Tevfik Remzi Kazancıgil'e naklettim, o da yakın dostu olan Sedat Hakkı Eldem'e bu konuşmayı aktarmış. Fakat Türkiye'nin o buhranlı politik ortamında ne kimsenin böyle bir şeyi teklif edecek, ne de yaptırtacak gücü vardı. 1960 askerî ihtilali ve politik fırtınalar bu işi unutturup gitti. Kendisini bir kere daha 1962'de, kız kardeşinin vefatı dolayısıyla Tevfik Remzi Kazancıgil ziyaret etmiş; eski günleri, sükûnet dolu araştırma dönemlerini iki gün süreyle yâd etmişler. Bu tarihten sonra hakikaten büyük bir dirayetle, 1967 senesinde meşhur sanat tarihçisi Semavi Eyice Hocamız kendisini evinde ziyaret etmiş, fotoğraflar çekmiş, kendisiyle uzun sohbetler etmiştir. Bu ziyaretten birkaç yıl sonra Gabriel vefat ettiği zaman Eyice onun için hem Türkiye'de, hem yurtdışında yazılan en mükemmel makalelerden birini *Belleten*'de yayımlamış, yayınlarını derlemiştir. Kendisini İstanbul Edebiyat Fakültesi'nde verdiği derslerden iyi tanıyan Eyice, bu dersleri Türkçeye çevirenlerden biriydi.
Gabriel ortadan uzun boylu, ince yapılı ve sağlam bünyeli biriydi. Şaşılacak bir görev ahlakına sahipti. Elidar bir insan değildi fakat yönettiği enstitünün masraflarını öderken son derece dikkatliydi. Çok çalışkan bir kişi olarak her gün çalışır, sokağa çıkmadığı günler gece geç saatlere kadar mesaisi devam ederdi. Zaten insan Bar-sur-Aube'deki evine girdiği zaman masanın üzerinde titiz şekilde sınıflandırılmış rölöveleri

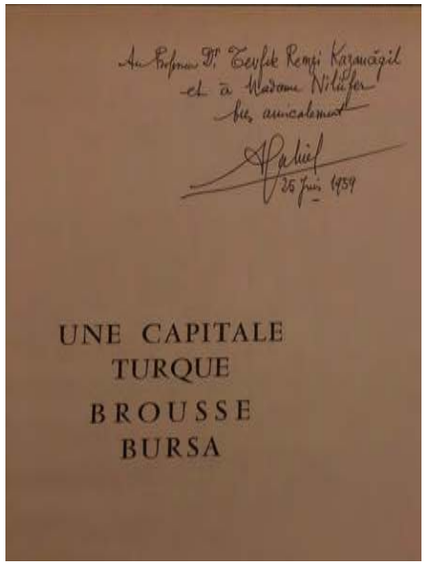

Gabriel yayımladığı önemli eserleri belirli bir dost çevresine imzalayarak takdim ederdi. Bunlardan Tevfik Remzi Kazancıgil'e verilen kitaptaki ithaf yazısı...

ve yazıları görünce hayretler içinde kalıyordu. Belki Türkiye'de hazırladığı materyalin yarısını bile kullanamamıştır. Bana gösterdiği Konya dosyası şaşılacak büyüklükteydi. Çok temiz giyinir, ince ayakkabıları, koltuğunun altında o zamanlar moda olan abanoz ağacından siyah bastonu hakikaten şık bir intiba verirdi. Alçak sesle konuşurdu ve Fransız diline hakikaten fazlasıyla hâkimdi. Dostlarına çok sadık olmakla beraber sevmediği insanlarla ilişkiyi tamamen keser, hiç konuşmazdı. Sağlam karakteri, çalışkan kişiliği ve eserleriyle bu büyük Türk dostunun hatırasını saygıyla selamlarım...

Albert Louis Gabriel Yahyâ Kemâl ile birlikte.

Dipnotlar

1. "İstanbul'a Dönüş" başlıklı ilginç ve samimi yazı elimde ayrı baskı olarak da mevcuttur, ancak Gabriel ile ilgili kaynakçaların hiçbirinde varlığına işaret edilmemektedir.
2. Garan, Muvaffak İhsan: "Türk Gabriel ile Konuştum", *Vatan* gazetesi, 21.06.1946.
3. Kazancıgil, Tevfik Remzi: "Dostumuz Gabriel", *Akşam* gazetesi, 25 Mayıs 1947. (Aynı yazı İstanbul Ansiklopedisi'ne ve *Türk Turing ve Otomobil Kulübü Belleteni* dergisine (Haziran 1947) alınmıştır.)
4. Yücel, Hasan Âli: *Hürriyet Gene Hürriyet*, Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara 1998, s. 295-299. (O dönemde yazılmış olan makale sonradan yayımlanan kitaba alınmıştır.) Yazının ilk yayını olarak bkz. H. Â. Yücel: "Prof. Gabriel'in Bursa'sı", *Türk Turing ve Otomobil Kulübü Belleteni*, Sayı 208-209, Mayıs-Haziran 1959, s. 7-8.
5. Arıkan, Zeki: "Prof. Albert Gabriel, Bursa ve Hasan Âli Yücel", *ÇTTAD*, VI/15, Güz 2007, s. 348-352.

Şehremininden Belediye Reisine

Eski İstanbul'da Belediyecilik

Ekrem Buğra Ekinci
Prof. Dr., Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Öğretim Üyesi

Eskiden şehirlerin belediye işlerini kadılar yürütürdü. Osmanlı hükümeti bu işi ulemadan birine vererek muhtemel çekişmelerin önüne geçmek istemiştir. Kadim İstanbul'da belediye reisinin vazifeleri nelerdi? Temizlik, su, kanalizasyon işleri ve esnafın kontrolü nasıl sağlanıyordu? Belediye kanunları hangi maddeleri ihtiva ediyordu? İşte belediyecilik tarihimiz...

İslam tarihinde Hz. Peygamber (sas) devrinden beri, ihtisab (hisbe) teşkilâtı bugünkü belediyelerin işini görürdü. Bu işi yapana da muhtesib denirdi. Muhtesibin salâhiyetleri, şimdiki belediye reislerinden daha geniştir. Hem adlî, hem de idarî salâhiyetleri haiz olarak, kanunları icra eder; uymayanları engeller. Ahlâk ve âdâba uyuluyor mu, umumî yollar muntazam mı, halk sağlığına riayet ediliyor mu, çevre temizliği yerinde mi, binalar nizama uygun mu, köle ve hayvan haklarına uyuluyor mu, esnaf ve tüccar ölçü ve tartıda âdil mi, karaborsa yapılıyor mu, narha uyuluyor mu, bunları kontrol eder; gerekirse kabahatlilere ceza verir. Osmanlı'da kadılar Avrupa şehirlerinde olduğu gibi adlî işler yanında başka vazifelerle de mükellef tutulmuştur. Kadı, aynı zamanda bulundukları şehrin belediye reisidir. Belediye hizmetlerinin zaten çok inkişaf etmediği bir zamanda, devlet bu işi ulemadan birine vererek şehirlerdeki muhtemel çekişmelerin önüne geçmek istemiştir. İstanbul'un ilk kadısı ve belediye

reisi, Nasreddin Hoca'nın torunu olmakla tanınan ve kabri bugün Unkapanı'nda İMÇ Bloklarının arasında sıkışmış halde kalan Hızır Bey'dir. Bundan itibaren 422 kadı ve belediye reisi vazife yapmıştır.
Kadıyı Divan-ı Hümayun ve kazaskerin teklifi üzerine bizzat padişah tayin eder.
Kadılar mahallî hiyerarşiye dâhil değildir. Yani valinin emrinde olmayıp merkeze bağlıdır ve doğrudan merkezle yazışır.
Kadı iki sene vazife yaptıktan sonra merkeze dönerek yeni bir yere tayinini bekler. Bu, kadıların mahallî halkla içli dışlı olması tehlikesinin önüne geçmek için getirilmiş bir hükümdür. Böylece herkese kadılık sırası gelir.
İstanbul gibi büyük şehirlerde kadının mesuliyeti daha ağırdır. Şehrin iaşesine bakar; kıtlık ve pahalılık olmaması için azami dikkat sarf eder. Dünyanın her yerinde pâyitahtın iaşe, sıhhat ve asayişi her yerden mühimdir. Aksi takdirde iş isyana, hatta darbeye kadar varır ki Osmanlı tarihinde misalleri vardır.
Bilâd-ı Erbaa (4 Belde) denilen İstanbul (Suriçi), Galata, Eyüp ve Üsküdar kadıları her Çarşamba sadrâzam riyasetinde toplanıp İstanbul meselelerini görüşür. Çarşamba Divanı diye anılan ve bugünkü belediye encümen toplantısına benzeyen bu toplantıdan sonra hep beraber rastgele seçilen bir çarşıda kol gezilerek esnaf ve halkın şikâyetleri dinlenir.
Sultan II. Bayezid zamanında 1501 tarihinde neşredilen *Mahruse-i İstanbul Kanunnâmesi,* nam-ı diğer *İhtisab Nizamnâmesi* dünyanın bugüne gelmiş, bilinen en eski belediye kanunudur.

19. yüzyılda bir İstanbul sokağı.

Çarşı gammazları

Şehrin çevresi İstanbul'u beslemekle mükelleftir. Zahire Trakya, Bursa ve Romanya'dan; yetmezse Sivas, Tokat ve Amasya'dan gelir. Et Balkanlardan, sonra Konya ve Mersin'den; tavuk eti Trakya ve İzmit'ten; balık ise Karadeniz kıyılarından getirtilmektedir. Sebze ve meyve hem şehre bitişik Ortaköy, Kadıköy, Kemer, Maltepe gibi banliyölerdeki bostan ve bahçelerde yetiştirilir; hem de Bolu, Trakya gibi yerlerden getirtilir.
Şehirde kapan denilen iç gümrükler vardır. Mallar buraya indirilip tartıldıktan sonra esnafa dağıtılır. Unkapanı ismi hâlâ yaşamaktadır. Yağkapanı ise Galata Köprüsü'nde idi. Bundan maksat, monopol kurulmasına mani olup hem esnafı, hem de halkı himaye etmektir.
Büyük şehirlerde vazifeleri çok olduğu için kadılar *naib* (vekil) tayin ederler. Büyük şehirlerde kadı bu vazifelerini ihtisab ağası denilen vekili vasıtasıyla yerine getirir. İhtisab, bazı devlet memuriyetlerinde ve amme hizmetlerinin görülmesinde âdet olduğu üzere, her sene bir meblağ karşılığında kapıkullarına veya güvenilir birine iltizam (ihale) olunur. İhtisab ağası, bu iş için ödediği parayı, para cezaları ve esnaftan alınan vergiyle karşılar.
İhtisab ağasının emrinde belediye müfettişi gibi iş gören ayak nâibi vardır. Evliya Çelebi bunları çarşı gammazları diye anar. Eksikçi adındaki vazifeli, elinde terazi ile devriye çıkıp eksik mal satan esnafa göz açtırmaz. Bunların sayısı 56 olduğu için halk arasında belediye memurlarına ellialtılar denir. İhtisab ağası devre çıktığında yanında kâtip, eksikçi, maiyet çavuşu ve falakacı bulunur.
İhtisab ağası işyeri açma ruhsatı verir, esnafı teftiş eder, ihtisabiye rüsumu (belediye vergisi, oktruva) toplar. İbadetlerin icrasını kontrol eder; târik-i salat olanları (namazı özürsüz terk edenleri), nakz-ı sıyam edenleri (alenî oruç yiyenleri), açık saçık gezenleri ikaz eder. Umumî adap ve nizamı bozanları hizaya getirir. Millî emniyet veya dinî hükümler sebebiyle ihracat yasağı olan malların satışına mâni olur.
Küçük çocukların çalıştırılmasını engeller. Para râyicine dikkat eder; posta işlerine ve hıfzıssıhhaya nezaret eyler. Şehre göçü ve herhangi bir sebeple dışarıdan şehre gelenleri kontrol altında tutar. Serseri takımının şehirden ihracını temin eder. Sık sık çarşıda kol gezip narha

MEŞHUR REİSLER

Sultan II. Mahmud zamanında ihtisap ağalığı yapan Osman Bey ve hikâyeleri çok meşhurdur. Osman Bey, bir teftiş esnasında, Edirnekapı surları dibinde bir merkebi güneşin altında sırtında yükle beklerken gördü. Hayvanın sahibini aratınca sur dışında bir köyden pazara gelip karşıdaki bir kahvede dinlendiğini öğrendi. O zamanlar Edirnekapısı şehrin girişi olup canlı bir meydan idi. Merkebin ne kadar zamandır bu halde olduğunu anlayıp adamı yere yıktırarak, yükü sırtına vurdurdu. Merkebin beklediği kadar böyle güneşin altında dört ayak üzere beklemesini emretti.

1858-62 arasında iki defa ihtisab nâzırı olan Hüseyin Bey, Pertevniyal Vâlide Sultan'ın kethüdâsı idi. Esnaf ve kavaslar üzerindeki otoritesi ile tanınır. Çarşıda kol gezdiğinde, esnafın eli ayağının birbirine dolaştığı; vukuat jurnallerini çarşıda okutup, oracıkta ceza verdiği anlatılır.

1862'de ihtisab nâzırı Hacı Ahmed Efendi, ilk defa hükümet eliyle mushaf basılmasını temin etti. Server Paşa zamanında (1868-1870) atlı tramvaylar hizmete girdi; Taksim Bahçesi açıldı; Türkçe tiyatrolar oynanmaya başlandı. İstanbul, Avrupaî bir şehir manzarası kazandı.

Sultan Hamid devrinde uzun zaman (1881-1890) şehreminliği yapan Mazhar Paşa, artık modern manada ilk belediye reisi sayılır. Rıdvan Paşa zamanı (1890-1906) kolera salgınına rast geldiği için sıhhi işlere ehemmiyet verildi. Eşref'in "İllet-i ma'hudeye çare bulmak mültemes/ Mikrobu Rıdvan olunca ne halt etsin [Dr] Şantimes" hicvi meşhurdur.

Bedirhanîlerden olup İstanbul'da sürgünde bulunan Ali Şâmil Paşa'nın husumetine uğrayıp, fedaisi tarafından herkesin gözü önünde öldürülmesi devrin acayip hâdiselerindendir. Husumet, Şâmil Paşa'nın evinin sokağındaki tamirattan doğmuştu.

Reis Hâzım Bey, modern itfaiye teşkilatını kurmuştur. Faytoncularla sırıkla sakatat satan ciğercilerin korkulu rüyası Ziver Bey'in adı bir semtte yaşmaktadır. Cerrah olan bu reis, Yıldız Parkı'nı yaptırmıştır.

Operatör Cemil Paşa (1912-1914) bahçe ve meydan işlerine meraklıydı. Paris'te gördüğü şekilde meydan yapmak için, Ayasofya ile Sultanahmed arasındaki mahallenin yanıp kül oluşuna müdahale etmediği meşhurdur.

İsmet Bey zamanında (1914-1915) iaşe zorluğu doğdu, bu vesileyle esnaf güçlendi. İttihatçılar belediyeyi, esnafla işbirliği yaparak kendilerini destekleyen bir burjuvazi meydana getirmek üzere kullandı. Bu devirde Sultan Hamid devrinin aksine belediye reisleri de, valiler ve nâzırlar gibi çok kısa zaman başta kalmıştır.

Cumhuriyet devrinin ilk reisi İzmirli Haydar Bey (1923-24), tanzim satışını kurdu. Bursalı Operatör Emin Bey zamanında (1924-27) Yıldız Sarayı kumarhane yapıldı. Sakızlı Muhiddin Üstündağ uzun zaman başta kaldı (1928-38). Kerküklü Tabip Lütfü Kırdar (1938-49), Taksim Kışlası'nı yıktırdı; Emirgan Parkı'nı, Florya plajını, Levent mahallesini, Harbiye Spor ve Sergi Sarayı'nı ve Açıkhava Tiyatrosu'nu yaptırdı; Dolmabahçe Sarayı'nın bir kısmını yıktırıp buraya stadyum kondurdu.

Kısa boyundan dolayı "Mini mini valimiz, ne olacak hâlimiz" tekerlemesine sebep olan Eskişehirli Asabiyeci Fahreddin Kerim Gökay zamanında İstanbul'un tarihî hüviyeti çok sarsıldı; Haliç sanayiye açıldı. Edirneli Haşim İşcan, halk tarafından seçilen ilk belediye reisidir. Çoğu tabib olan reislerin bazısı imar ve temizlik hareketiyle; bazısı yolsuzluk, susuzluk ve yığılan çöplerle hatırlanmıştır. Bazı reisler bir şekilde iz bırakmış, bazıları sessiz sedasız gelip geçmiştir.

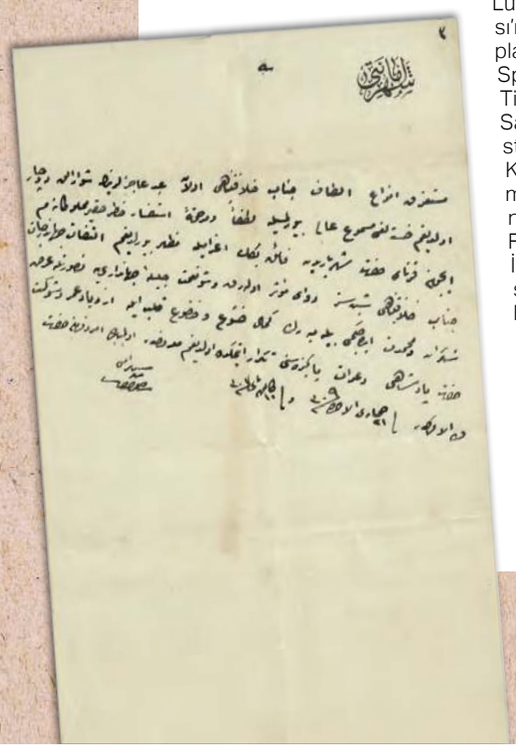

ve ölçülerde hassasiyete uyulup uyulmadığını teftiş eder. İhtikârı (karaborsayı) önler. Halkın esnaftan şikâyetlerine bakar ve suçu görülen esnafı gerekirse hemen oracıkta cezalandırır.

Şehirlerin asayişine ise yeniçeri ocağından vazifeliler bakar. Bunlar yeniçeri ağasına tabidir. Küçük şehir ve kazalarda subaşı polis ve zabıta işleri yanında ihtisap ağasının vazifesini de yerine getirir.

Sultan III. Mehmed devri subaşılarından Ahmed Çavuş'un bir kedinin kuyruğuna iple taş bağlayan bir çocuk gördüğünde, soruşturup bunun Eskiali Çarşısı'ndaki nalbantın oğlu olduğu anlaşılınca, nalbantı yaka paça dükkânından dışarı attırıp, "Evlat mı yetiştiriyorsun, eşkıya mı? Neden çocuğu dükkânında hizmet ettirmeyip sokağa salarsın" diye 15 sopa attırdığı meşhurdur.

Sultan II. Mahmud'un, devlet teşkilatında icra ettiği ıslahat programı çerçevesinde adliye ve idare birbirinden kati şekilde ayrılarak, kadılardan beledî ve mülkî vazifeler alınarak bunlarda sadece adlî vazifeler kaldı.

1826 senesi Ağustos ayında eski ihtisab kanunnâmelerinin yerine geçmek üzere *İhtisab Ağalığı Nizamnâmesi* çıkarıldı. Eski humbaracıbaşı Mustafa Ağa ihtisab ağası tayin edildi. Aynı senenin sonunda İhtisab Nezâreti tesis edilerek ihtisab nâzırı sadrâzama bağlandı. Bugünkü İstanbul Belediyesi'nin nüvesini teşkil eden nezâret; ilâmât ve tekârir odası, vâridât odası ve tezkerehâne adıyla üç kısma ayrıldı. Her birinin başında başkâtib bulunurdu; nâzırın da kethüda adında muavini vardı.

Belediye kanunları

1846'da Zabtiye Müşiriyyeti kurulup asayiş, şehre giriş çıkış gibi işler buraya verilince, ihtisab nâzırının işi belediye işlerine inhisar etti. 1855'te *Şehremâneti Nizamnâmesi* ile İhtisab Nezâreti kaldırılıp Avrupa'daki belediye teşkilâtının benzeri olarak İstanbul Şehremâneti kuruldu. Son ihtisab nâzırı Hüseyin Bey şehremini oldu. Belediye teşkilâtı taşraya da teşmil edildi.

Şehreminini hükümet tayin eder. Belediye, topladığı vergileri mâliyeye öder; kendisine mâliyeden tahsisat verilir. Şehremininin vazifeleri ihtisab ağasından farklı değildir.

Halkın muteberanından teşekkül eden 12 kişilik bir şehir meclisi vardır. Şehremini

ve muavini de tabiî âzâlarıdır. Meclisin her sene dördü kura ile yenilenir. Haftada iki gün toplanan meclis, bilhassa şehrin temizlik ve esnaf meselelerini müzakere eder. Esnaf şikâyetlerinde disiplin heyeti gibi mahkeme vazifesi yapar.
Şehremânetinin maiyetinde mühendis ve kavaslar bulunur. Mühendis yol, kaldırım inşa ve tamirine, lağımların ıslahına bakar. Kavasların bir kısmı yazı işlerini yürütür, bir kısmı da bugünkü zabıtanın işini yapar. Kavasları çok mutemed ve kefilli kişiler arasından belediye meclisi seçer.
Sultan Abdülmecid devrinde, 1857 senesinde Şehremâneti'ne bina ve kadastro işlerinde yardımcı olmak üzere Beyoğlu'nda Paris modeli Altıncı Daire-yi Belediye kuruldu. Bu, bir pilot tatbikattı. Sonra Sultan Abdülaziz'in saltanatı devrinde, 1868'de bu daire numune alınarak İstanbul 14 belediye dairesine ayrıldı:
1- Yenikapı, Süleymaniye, Unkapanı; 2- Fatih; 3- Yedikule; 4- Eyüp; 5- Kasımpaşa; 6- Kurtuluş, Beyoğlu, Maçka; 7- Beşiktaş, Şişli; 8- Tarabya, İstinye; 9- Büyükdere, Sarıyer, Rumelifeneri; 10- Beykoz; 11- Çengelköy, Beylerbeyi; 12- Üsküdar; 13- Kadıköy, Erenköy, Bostancı; 14- Adalar.
Şehremâneti Meclisi, şehremini riyasetinde hükümetçe seçilen ve maaş alan 6 âzâdan mürekkeptir. Bu meclis yolsuzluk sebebiyle belediye memurlarını muhakeme eder. Belediye vergilerine, istimlâk bedellerine itirazlara, müteahhidlerle vâki ihtilaflara bakar; itfaiye işlerine nezaret eder.

19. yüzyıl İstanbul'undan bir sokak (üstte). William Page'nin fırçasından Tophane Çeşmesi, 1829.

Her belediye dairesinin reisi ile bu dairelerden seçilmiş bir kişiden müteşekkil bir de Cemiyet-i Umumiye-yi Belediye vardır. Şehremini riyasetinde 6 ayda bir toplanır. Belediye bütçesini tedkik ve tasdik, belediye mevzuatının hazırlanması, yol, bahçe, meydan tanzimleri, bunun işidir.
Her belediye dairesinde en fazla 12 kişilik birer meclis-i belediye vardır. Bunun âzâlarını halk seçer. Şehremini, Meclis-i Vâlâ'nın tabii âzâsıdır. Her sene altısı değişen bu âzâlar maaş almaksızın fahrî vazife yapar.
Sultan II. Abdülhamid zamanında, 1877'de *Vilâyât Belediye Kanunu* çıkarıldı. İstanbul 20 belediye dairesine ayrıldı:
1- Bayezid, 2- Sultanahmed, 3- Fatih, 4- Samatya, 5- Eyüp, 6- Beyoğlu, 7- Hasköy, 8- Beşiktaş, 9- Arnavutköy, 10- Yeniköy, 11- Tarabya, 12- Büyükdere, 13- Beykoz, 14- Anadoluhisarı, 15- Beylerbeyi, 16- Yenimahalle (Paşalimanı), 17- Üsküdar, 18- Kadıköy, 19- Adalar, 20- Bakırköy.
Bu, bir belediyeler birliği idi.
Şehremâneti Meclisi ve Cemiyet-i Umumiye-i Belediye devam ediyordu. Kanun, belediyelere, imar işlerini tanzim ve kontrol, nâfia (bayındırlık), tenvirat (aydınlatma), tanzifat (temizlik), belediye mallarının idaresi, emlâk tahriri (yazımı), nüfus sayımı, pazar ve esnaf kontrolü, hıfzıssıhha tedbirleri alma, mezbaha kurma, mektep açma, yangın söndürme, belediye vâridâtını tahsil etme vazifelerini yüklemişti.
1913'te Dersaadet Teşkilat-ı Belediyesi hakkında kanun-ı muvakkat çıkarıldı. Şehremâneti Meclisi'nin yerini Encümen-i Emânet aldı. İstanbul tek belediye dairesi içinde 9 şubeye ayrıldı. Belediye, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin programına uygun olarak merkezileştirildi. Eskiden her dairenin ayrı hükmî şahsiyeti vardı. Böylece demokrasi cihetiyle belediyecilik, Jön Türklerin istibdad diye andığı Sultan Hamid devrinden geriye götürülmüş, bu trend Cumhuriyet devrinde de devam etmiştir.
1930 tarihli Belediye Kanunu ile şehremininin ismi belediye reisi oldu. Reis, hükümet tarafından tayin ediliyordu. 1958'e kadar vali ve belediye reisi aynı kimse olduğu gibi, kaymakamlar da bulundukları kazanın belediye reisi idi. Kanunda hükümete dilerse belediye reisliğini mahallin büyük mülkî memuruna verme salahiyeti tanınmıştır.
Taşrada ise böyle değildir. Burada halk encümeni seçer; encümen, kendi arasından reisi seçer. Belediye seçimleri çok daha hareketli ve patırtılı olur. Reis namzetlerinin işi, encümeni tavlamaktır. Hatırlı ve güçlü kişiler olan âzâların gönlünü yapmak hem kolay, hem de zordur. Taşrada sıkı rekabete sebep olan belediye seçimleri 1963'te umumî reye bağlandı. Halk hem encümeni, hem de reisi seçmeye başladı. Belediye seçimlerinin eski havası kalmadı. 1984'te İstanbul, Ankara ve İzmir'de büyükşehir belediyesi kuruldu.

İLK KEZ YAYIMLANAN BELGELERLE

SULTAN ABDÜLHAMİD'İN HAL' FETVASINDAKİ BÜYÜK İFTİRA

Sultan dinî kitapları yasakladı, yaktı ve imha etti mi?

SULTAN II. ABDÜLHAMİD HAL' FETVASINDA "DİNÎ KİTAPLARI TAHRİF, İMHA ETMEK VE YAKMAK"LA SUÇLANIYORDU. PEKİ BU İFTİRALAR KARŞISINDA BELGELER NE SÖYLÜYOR?

Ahmet Uçar

Dr.,
Tarihçi - Yazar

Sultan Abdülhamid'in emriyle 1882'de Encümen-i Teftiş ve Muayene Dairesi adlı, uzmanlardan oluşan yeni bir müessese kurulmuştu. Heyet basım ruhsatı istenen ya da yurt dışından getirilip gümrüklerde tutulan kitap ve risâlelere yönelik muhteva incelemesi yaparak bu kitapların dinî, ahlakî ve devlet politikası açısından zararlı olup olmadığını tespit edecekti.

Sultan II. Abdülhamid 27 Nisan 1909 günü Âyan ve Mebusan meclislerinin ortak toplantısında, Şeyhülislam Mehmed Ziyâeddin Efendi'nin imzası bulunan bir fetva gerekçe gösterilerek tahtından indirilmişti. Meclis zabıtlarına göre bu karar, bu fetvaya uygun olarak Âyan'dan Gazi Ahmed Muhtar Paşa'nın teklifi sonrası 36 Âyan üyesi ve 240 Meclis-i Mebusan üyesinin oy birliği ile alınmıştı. Ziya Şakir'e göre bu karara sadece Âyan'dan Yorgiyadis Efendi itiraz etmiş ve "Yazıktır, günahtır" diye bağırmış, bunun üzerine orada bulunanlar tarafından hainlikle suçlanmış ve hemen susturulmuştu.

Sultan II. Abdülhamid'in hal' fetvasının ilk müsveddesini meşhur âlim ve Antalya Mebusu Elmalılı Muhammed Hamdi Efendi (Yazır) yazmıştı. Fetvada, Sultan II. Abdülhamid "Dinî kitapları tahrif, imha etmek ve yakmak, beytülmali israf etmek ve II. Meşrutiyet ile verdiği sözünde durmayarak ve yemini bozarak 31 Mart'ı organize edip Müslümanlar arasında fitneye ve bütün Müslümanları yok edecek bir katliama sebep olmakla" suçlanıyordu. Meclise davet edilen Fetva Emini Hacı Nuri Efendi, bu fetvayı okuduktan sonra Sultan Abdülhamid Han'a isnad edilen suçları padişahın işlemediğini söyleyerek bu fetvayı imza etmek istememiş; Sultan Abdülhamid Han'a saltanattan feragat etmesi teklifinde bulunulmasının daha doğru olacağını söylemişti. Bu itiraz üzerine fetvanın son kısmı değiştirilmiş ise de yine de Nuri Efendi fetvayı imzalamadı.

Nuri Efendi, Sultan'ın bu suçları işlemediğini ısrarla vurgulamıştı. Nihayet bu fetvayı imzalamazsa Sultan II. Abdülhamid'in öldürüleceği tehdidi ile mebuslardan ve ulemadan

İstanbul Mebusu Mustafa Âsım Efendi, Antalya Mebusu Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır ve Mebusan Meclisi Reisi Ahmed Rıza Bey tarafından fiilî müdahalelerle bu fetvayı imzalamaya zorlandı. Fetvayı tasdik etmesi için Ahmed Rıza Bey, ona demir uçlu kendi kalemini verdi. Ancak Nuri Efendi, "Bu Frenk kalemidir. Bununla böyle şer'i bir meselenin fetvasını imzalayamam" diyerek bir kez daha itiraz etti. Bunun üzerine Kalem Odası'ndan kamış bir kalem getirildi.

Böylece Hacı Nuri Efendi de "günahı ve vebali boynunuza olsun" diyerek bu fetvayı imzalamak zorunda kaldı. Bu kalem "tarihî bir hadisenin hâtırasıdır" denilerek, Meclis Reisi Ahmed Rıza tarafından alınıp kendi makamındaki masanın kilitli gözünde muhafaza edildi. Fetvayı Meclis'te birlikte toplanan Mebusan ve Âyan Meclisi azalarına Muhammed Hamdi Yazır okudu.

Âyan azasından Gazi Ahmed Muhtar Paşa, Sultan II. Abdülhamid'in tahttan

Son Halife Abdülmecid Efendi'nin "Abdülhamid'in Hal'i" tablosu ve Sultan Abdülhamid'i hal' fetvası.

indirilmesini ve Sultan Mehmed Reşad'ın hükümdar olmasını teklif ederken bu hadiseyi "İstanbul'un ikinci kez fethi" olarak ilan etmişti.[1] Fetvada Sultan II. Abdülhamid ilk olarak "İmâmü'l-Müslimîn olan Zeyd bazı mesâil-i mühimme-yi şeriyyeyi kütüb-i şeriyyeden tayy u ihrâc ve kütüb-i mezkûreyi men u hark u ihrâk" denilerek "bazı mühim meseleleri şer'î kitaplardan çıkarmak, bu kitapları yasaklamak, yakmak ve yok etmekle" suçlanıyordu.
İttihat ve Terakki döneminin vak'anüvisi yani resmî tarihçisi Abdurrahman Şeref Efendi de Sultan II. Abdülhamid'in hal' fetvasında iddia edildiği gibi dinî kitapları yasakladığı, yaktığı ve yok ettiğini, ilmihâl kitaplarını, Muhammediyye ve Ahmediyye gibi insanların çok okudukları eserleri yasaklattığı gibi, *Şerh-i Mevâkıf* ve *Haşiye-yi İbn-i Abidin* gibi muteber İslamî kitapları toplattığı, kitap dükkânları ve matbaalardan toplatılan bu kitapların Celal Bey'in Maarif Nezareti zamanında sandık sandık Çemberlitaş Hamamı'nda yaktırıldığının da kesinlikle doğru olduğunu, hatta kitapları yakmaya memur edilen Encümen-i Teftiş ve Muayene Reisi Abdullah Hasib Efendi'nin elleri ve yüzü külhan kurumuyla kararmış olduğu halde kendisine tesadüf ederek, "Bugün bir amel-i mekruhta bulunduk, kitapları yaktık, Cenab-ı Hak'tan af dilerim" dediğini iddia etmektedir.[2]

Yetki şahsa değil kuruma verildi

Bütün bu iddialara cevap vermek için önce Sultan II. Abdülhamid döneminde kitapların nasıl basıldığı, dağıtıldığı ve satışa sunulduğu konusuna kısaca bakmakta fayda var. 1879'da yayımlanan ve tercüme edilen kitapların kontrolünü yapmak üzere Maarif Nezareti'ne bağlı Telif ve Tercüme Dairesi kurulmuştu. Bu daire Matbaalar İdaresi'yle birleştirilerek 4 Ocak 1882'de Encümen-i Teftiş ve Muayene Dairesi adlı, bu konudaki uzmanlardan oluşan yeni bir müessese kurulmuş ve reisliğine Ahmed Hamdi Efendi getirilmişti. Heyet basım ruhsatı istenen ya da yurt dışından getirilip gümrüklerde tutulan kitap ve risâlelere yönelik muhteva incelemesi yaparak bu kitapların dinî, ahlakî ve devlet politikası açısından zararlı olup olmadığını tespit edecekti. Böylece bu konudaki yetki tek bir şahsın takdirinden çıkarılıp bir heyete verilmişti.[3]
Encümen-i Teftiş ve Muayene Heyeti ilk olarak 17 kişiden oluşmuş, bu sayı giderek arttığı için 1907'de bu sayı 59 kişiye kadar ulaşmıştı.[4] Bu heyet tarafından gerek gümrüklerden, gerekse yurt içi matbaalardan gelen her dil ve muhtevaya sahip kitap ve risaleler, basım ve dağıtım ruhsatı için incelemekteydi. Bu heyetin bazı kararları tartışılmış, hatta Ahmed Midhat Efendi *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinde 24 Eylül 1883'te heyeti hedef almış, bunun sonrası heyet tarafından mahkemeye verilince de Muallim Naci ve Mizancı Murad ona şahitlik etmişlerdi.[5]
Bu tartışmalardan sonra 1889 yılında Şeyhülislamlığa bağlı olarak Tetkik-i Müellefat Encümeni oluşturulmuştu. Ancak bu heyet de bu konudaki sıkıntıları tam olarak ortadan kaldırmamıştı. Ancak Meşihat bünyesinde Kur'an-ı Kerimlerin basımını denetlemek için oluşturulan Teftiş-i Mesahif-i Şerife Meclisi, yurt dışında, özellikle de İran, Mısır ve Rusya'da basılan ya da İstanbul'da izinsiz basılan Mushaf-ı Şerif baskılarındaki hataların tashihi, hatalı, eksik ve kısacası izinsiz

Hal' fetvası ile fetvanın yazıldığı masa ile hokka *Şehbal* mecmuasında yayımlanmıştı (üstte, sağ sayfa). Sultan Abdülhamid'in dinî kitapların yasaklanmasını cehalet olarak ifade ettiği irade (sağda).

basılan Mushaf-ı Şeriflerin kontrolü, dağıtım ve piyasaya verilmemesi noktasında çok önemli ve olumlu hizmetlerde bulunmuştu.

Heyetin bazı konularda çok da uzman elemanları olmadığı bir hakikattir. Özellikle dinî eserler ve tercümeler konusunda alınan bazı kararları tartışmalara sebep olmuştur. Sultan II. Abdülhamid de bu durumun farkında olup 21 Kasım 1902'de Sadaret, Maarif ve Dahiliye Nezaretlerine gönderdiği iradesinde bu konuda vazifeli memurları ve uzmanları, özellikle de Encümen-i Teftiş ve Muayene Heyeti üyelerini çok açık ve sert bir şekilde tenkit ederek "Bazı dinî ve fıkhî kitapların birtakım memurlar ve vazifelilerin eser-i cehâleti olarak toplattırılmakta olduğu öğrenilmiş ve bu husus Hz. Halife nezdinde pek ziyâde teessüfü mucib (çok büyük bir üzüntüye sebep) olmuş olup bu gibi kütüb-i mukaddese ve dîniyenin men-i intişarı (basım ve yayımlanmasının yasaklanması) cihetine gidilmek şöyle dursun bir yandan teksir ve tevfîrine (çoğaltılmasına) çalışılmak lâzım geleceği" hatırlatılmıştı.

Sultan II. Abdülhamid iradesinde yasaklanması gereken kitapların "makam-ı muallâ-yı hilâfet ve saltanat aleyhinde yazılmış ve halkın zihinlerini bozmaya hizmet etmek üzere Avrupa'da ve diğer yerlerde basılan ve yayımlanan risale ve zararlı ceridelerden" ibaret olması gerekir iken; bu cahil memurlar eliyle dinî ve fıkhî kitapların da yasaklandığı vurgulanmıştı. İradede, Maarif Nazırı Celal Bey tarafından verilen rapora uygun olarak acilen "Encümen-i Teftiş ve Muayene azasının erbâb-ı kifayetten olmayanları ileride derece-yi kabiliyetleriyle mütenasib işlerde kullanılıncaya kadar maaşlarını almak üzere tefrik edildikten sonra, kalan maarif memurlarının ehliyet ve dirayet sahibi olanlarından (uzman oldukları alanlara göre) üç ayrı heyet oluşturulması" istenmektedir.

Sultan II. Abdülhamid bu üç heyetten "birinin kütüb-i dinîye ve şeriyeyi, ikincisinin diğer kitapları tedkike ve Maarif Nazırı'nın başkanlığında oluşacak üçüncü heyetin de ilk iki heyetin kararlarını bir kez daha gözden geçirmekle vazifeli olmasını" istemişti. Ayrıca dinî kitapların Meşihat'te oluşturulacak ve toplanacak "Tedkik-i Müellefat" heyetine gönderilmesini, kitapla ilgili izin ve yasak kararının bu heyet tarafından verilmesini istemişti. Ayrıca Celal Bey'in Maarif Nazırı olmasından evvel (işgüzar memurlar vasıtasıyla) yasaklanmış olan dinî eserlerin ana nüshalarının Meşihat tarafından yapılacak kontrollerden sonra, her türlü hata ve sonradan yapılan uydurma eklemelerden temizlendikten sonra asıl haliyle basımına müsaade edilmesi istenmişti.

Bundan sonra da ana nüshaları kaybolmuş dinî kitapların basılarak bedelli bedelsiz dağıtılması, mukaddes İslamî eserlerin bir an önce basılması ve bu konunun tehir edilmemesi emredilmişti.[6] Bu iradenin ardından 11 Aralık 1902'de dinî kitapların kontrolü için Kütüb-i Dinîye ve Şer'iye Tetkik Heyeti oluşturulurken dinî olmayan eserlerin kontrolü de Teftiş ve Muayene Heyetine bırakılmıştı.[7] Söz konusu kitapların yasaklanması ve yakılması konusundaki iddialara bu temel çerçeve içerisinde Osmanlı arşiv vesikaları ışığında -söz konusu kitapları da dikkate alarak- bir sonraki yazımızda cevap vereceğiz.

Dipnotlar:

1. Ziya Şakir, *Sultan Abdülhamid'in Son Günleri*, Çatı Yay., İstanbul 2006, s. 6-12.
2. *Son Vak'anüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi, II. Meşrutiyet Olayları (1908-1909)*, (Hazırlayanlar: Bayram Kodaman-Mehmet Ali Ünal), Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1996, s. 23-25.
3. Ali Birinci, *Tarihin Hududunda Hatırat Kitapları, Matbuat Yasakları ve Arşiv Meseleleri*, Dergâh Yay., İstanbul 2012, s. 142-143, BOA. İrade Dahiliye, Nu: 844/67818.
4. Cevdet Kudret, *Abdülhamid Devrinde Sansür*, Milliyet Yay., İstanbul 1977, s. 20.
5. Ali Şükrü Çoruk, *Örnek Bir Vak'a Işığında Abdülhamid Döneminde Kitap ve Dergi Sansürü*, Kitabevi Yay., İstanbul 2014, s. 3-17.
6. BOA. YEE. 5/118.
7. Ali Birinci, age, s. 144.

iyilikte PAYINIZ OLSUN

27 yıldır olduğu gibi, bu yıl da iyilikte payınız olsun;
Kurban 6 kıtaya bayram olsun.

KURBAN BEDELİ **850₺**

İHH
İNSANİ YARDIM VAKFI
0212 631 21 21
www.ihh.org.tr

Prof. Dr. Mustafa Kara ile Son Kitabını Konuştuk

"Allah'ın İlk Yarattığı Şey Akıldır, Yani Kalem"

*Prof. Dr. Mustafa Kara ile son kitabı **Kalem, Kitap, Kütüphane** hakkında konuştuk. İnsan ile kalem arasındaki ezeli bağdan kütüphanelerin kültür ve tasavvuf hayatındaki yerine, kalemin dilinden kitabın kaderine ve musikiyle rabıtasına uzanan, tasavvufî lezzetler bulacağınız renkli bir sohbet…*

KONUŞAN: MİRZA MAHMUT DEMİR

Kitabınızın ortaya çıkışı ve hazırlanış serüveni hakkında bilgi verebilir misiniz?
Kitabın önsözünde de belirttim. Aslında kitabın ortaya çıkış düşüncesi yaklaşık bir sene önce oldu. Tanıdığım bir iş adamı bana bir kitap getirip hediye etti. Feridun Andaç'ın hazırladığı *Kalem Kitabı* (İstanbul 2014). Meğer bir kalem firmasının müşterilerine hediye etmek için hazırlattığı bir kitapmış. 45 ayrı yazarın yazıları var. Yalnız bu yazıların hepsi kalem, kitap ve yazarlık üzerine. Yani kimisi kurşun kalemlerini anlatıyor, kimisi dolma kalemlerini, kimisi daktilosundan, kimisi silgisinden bahsediyor, kimisi yazı serüvenlerinin bilinmeyen tatlı hikâyelerini anlatıyor... İçinde çok güzel yazılar vardı. Kitap bana hediye edilince bir müddet sonra düşündüm ve dedim ki, benzer bir şey ben de yapabilirim. Çünkü yıllardır kitap üzerine, kütüphane üzerine düşünüp yazdığım yazılar, yazarlarla ilgili araştırmalar var. Yıllardır biriktirdiğim kitaplar, dergiler, kurşun kalem ve silgiler var (Laf aramızda pek çok koleksiyonum var. Şimdilik iki tanesini söyleyeyim: İmzalı kitaplar ve dergilerin birinci sayıları). O kitabı getirip hediye eden arkadaş da kalem kırtasiye şirketi olan bir arkadaş. Ben bu tarz bir şey yapabilirim deyince o da basma işini üstlendi. Derken başladık. Kafamda bir şeyler oluştu ve sonunda dedim ki, ben de bu çerçevede yazdıklarıma bir bakayım, neler var neler yok. Bakınca bir şeyler ortaya çıktı. Eski yazılarımı yeniden ele aldım, bir kısmını kısalttım, bir kısmını genişlettim, bazı değişiklikler ve düzenlemeler yaptım. Bazı yazılar da yeni, bu kitap için kaleme alındı. Bunlar kadar önemli bir şey daha yaptım: Her yazı ile ilgili, 50 yıllık arşivimden görsel malzeme topladım. Neticede adını da o gün koydum: *Kalem, Kitap, Kütüphane*. Kitaplarımın mimarı Mehmet Temelli'ye teslim ettim. Sayfa düzeni onun eseridir.

Kitabınızın ismini *Kalem Kitap K*ütüphane olarak belirlerken insan ile kalem arasında nasıl bir bağ kurdunuz?
Kalem kelimesi öncelikle yazıyı, sonra Kalem Suresi'ni hatırlatıyor ve Allah'ın kalem üzerine yemin ettiğini... Kalem Suresi'nin baş tarafında böyle bir ifade vardır. Bunun yanında bir hadis-i şerifi hatırlatıyor: "Allahın ilk yarattığı şey kalemdir". Bu hadis-i şerifi, Muhiddin İbni Arabi şöyle şerh ediyor: "Allah'ın ilk yarattığı şey akıldır, yani kalem". Dolayısıyla bu konuların çağrıştırdığı şeyler tabii ki fazla, bu birincisi. İkincisi, kalem bizi kitaba götürüyor. Kitaba götürdüğünde yine işin başına dönüyoruz. Yani Allah'ın peygamberlere gönderdiği kitaplar… Bizim inancımıza göre peygamberlere kitap ve sahifeler gönderilmiştir. Dört büyük kitap vardır. Tevrat, Zebur, İncil ve Kur'an. Ama neticede biz insanların Hz. Âdem ile birlikte sayfa ile beraberliği de başlıyor. Sayfa ne demek? Kitap demek. Kitap ne demek? Kalem demek. Kalemin yazdığı kitaplar… Zaten Kalem Suresi'nde de böyledir. "Nun vel kalemi vema yesturun" diye devam ediyor ayet. Yani "kaleme ve yazdıklarına yemin olsun ki" diye tercüme ediliyor. Allah bir şeye yemin ediyorsa bu çok mühim bir mesele demektir. Allah her şeye yemin etmez. Kalem ve yazdıkları önemlidir. Bunu çoğalttığınız zaman bu sefer kitaphane veya kütüphane oluşuyor. Yani kalem, yazdıkları ve bu yazdıklarının bir araya gelmesiyle oluşan kütüphane. Bu da insanoğlunun yeryüzünde yâdigâr olarak bıraktığı en değerli kurumlarından biridir. Bu muhteşem yâdigârların ne yazık ki tarih boyunca acımasız düşmanları da olmuştur. Bu da insan olarak bizim başka bir menfi tarafımız. İnsanoğlu yüzyıllardan beri bu tip eserleri yazdı, biriktirdi, bir araya getirdi, korudu, süsledi, hatta ciltler içinde muhafaza etti. Ama aynı insanoğlunun bazıları da bu kütüphaneleri yakmak, yıkmak ve yok etmek ile meşgul oldular. Ne yazık ki bu da kadim bir hastalığımızdır. Eskiden de vardı, bugün de hâlâ savaşlar ile yok edilen kütüphanelerimiz var. Bombardımanlarda dumanı göğe savrulan kitaplarımız var.

Kalem Kitap Kütüphane
Mustafa Kara
Bursa Akademi, 272 Sayfa, 30 TL

Bir insan ile bir kitabın kaderleri arasında benzerlik olduğundan bahsediyorsunuz kitabınızda. Ne tür bir benzerlik?
Meşhur cümleyi duymuşsunuzdur: "her şeyin bir kaderi vardır". İnsanın bir kaderi var ve tabii ki kitabın da bir kaderi var. Hem güzellikler anlamında kaderi var, hem çirkinlikler anlamında kaderi var. Az önce temas ettiğimiz gibi kitap ile insan ilişkisinde çok farklı iki boyut görülüyor. Bütün toplumların kültür tarihine bakıldığında, kitap ile insanın kaderinde benzerlikler bulmak mümkün oluyor. Bazen insanlar çok saygıdeğer varlıklar olarak diğer insanların hürmetine konu oluyor. Bazen de aynı insanlar başka insanları öldürüyor, yok etmek için çaba sarf ediyor, silah üretiyor. Daha öldürücü silah üreten daha büyük devlet kabul ediliyor. Dolayısıyla bu anlamda bir benzerlik oluşuyor. Mesela kitaplar da insanlar gibi savaşlarda cinnet getiren insanlar tarafından yakılıyor, denize atılıyor, boğuluyor, yasaklanıyor. Ülkelere girişi yasaklanıyor. Kütüphaneler roketlerin hedefi haline geliyor. Dolayısıyla insana yönelik menfi tavırlar kitaba ve içindeki manâlara yönelik de olabiliyor. İnsan cinnet getirince neye saldırdığını bil(e)miyor. Tarih boyunca bunun örnekleri çoktur. Bu üzücü olaylarla ilgili kitaplar da yazılmıştır. Bu anlamda -acı da olsa- bir kader birliği var. Yani müspet anlamda bir kader birliği olduğu gibi menfi anlamda da benzerlik olması tabii ki söz konusu olabilmektedir.

Kitapların bugüne ulaşmasında tekke ve zaviyelerin önemi

İslam medeniyetinde insan ile kitap arasında bağ neticesinde meydana çıkan kütüphanelerin hayattaki yeri neydi? Kültürel ve tasavvufi hayatı nasıl etkiledi?
Kültürel hayat deyince dinî hayat, tasavvufî hayat, siyasî hayat, iktisadî hayat iç içedir, bir bütündür. Ama biz konuyu anlatırken, bazen işi kolaylaştırmak için bölerek anlatıyoruz. Dolayısıyla kütüphanelere, tarih boyunca insanlık ile yaşıt kurumlar ve insanlığın kemâli yakalama macerasıyla yaşıt müesseseler olarak bakmak lazımdır. Şunu da ilâve etmek gerekir ki kütüphanelerin varlığı, gelişmesi, büyümesi, insan-

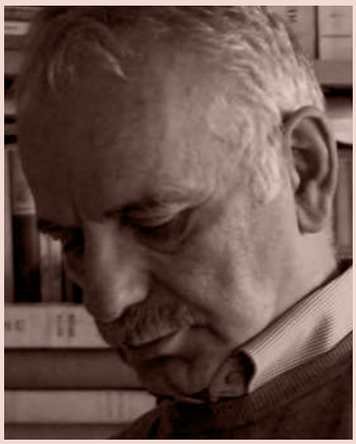

MUSTAFA KARA KİMDİR?

1951 Güneyce / Rize doğumlu. Güneyce İlkokulu (1960), İstanbul İmam Hatip Okulu, Kayseri Yüksek İslâm Enstitüsü (1974) mezunudur. Şebinkarahisar ve İspir Liselerinde öğretmenlik yaptı. 1977'de Bursa Yüksek İslam Enstitüsü Tasavvuf Tarihi asistanlığına atandı. Doktorasını 1983'te "İbn Teymiye'ye Göre İbn Arabî" konulu teziyle tamamladı. 1989'da doçent, 1994'te profesör oldu. İlk kitabı *Tekkeler ve Zaviyeler* ile Türkiye Millî Kültür Vakfı, *Günümüz Tasavvuf Hareketleri* adlı kitabıyla Türkiye Yazarlar Birliği ödülünü aldı. Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tasavvuf Tarihi Ana Bilim Dalı Başkanlığı yaptı ve bu üniversiteden emekli oldu. Halen kitap ve makale çalışmalarına devam etmektedir.
Kitaplarından bazıları: *Tekkeler ve Zaviyeler* (1977), *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi* (İstanbul 1985), *Niyazi-i Mısrî* (Ankara 1994), *Eşrefoğlu Rumi* (Ankara 1995), *Yâdigar-ı Şemsî-Bursa Dergâhları* (Mehmed Şemseddin Mısrî) (Kadir Atlansoy ile) (Bursa 1997), *Türkistan'ın Işığı Necmeddin-i Kübra, Necmeddin Kübra-Tasavvufî Hayat, Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler* (Bursa 2000), *Metinlerle Günümüz Tasavvuf Hareketleri* (İstanbul 2005), *Dervişin Hayatı Sufinin Kelamı* (2005), *Türk Tasavvuf Tarihi Araştırmaları* (İstanbul 2006), *Bursa'nın Gönül Sultanları* (Bursa 2006), *Bursa'da Kırklar Meclisi* (2011), *Dildâr-ı Şemsî-Niyazî-i Mısrî'nin İzinde Bir Ömür Seyahat* (Mehmed Şemseddin Mısrî) (Y. Kabakçı ile) (İstanbul 2010), *Buhara Bursa Bosna* (İstanbul 2012), *28 Şubat Öncesi ve Sonrası Türkiye'de Dinî Hayat* (Bursa 2012), *Miraciyye ve Bursalı Safiye Hanım'ın Vakfiyesi* (Bursa 2014)…

lara hizmet etmesi büyük oranda iki grup insanla ilişkilidir. Bunlardan biri o kitapları yazan ilim, fikir ve sanat adamlarıdır. İkinci ayağı da o günkü devletin yöneticileridir. Yani devletlerin yöneticileri kitaplara sahip çıkmasaydı bugün kitap açısından çok daha zayıf kalacaktık. Bütün bu savaşlara rağmen, bütün bu kütüphaneleri imha politikalarına rağmen yeryüzünde bugün hâlâ eski kitaplar varsa bunun bir ayağı da mutlaka yöneticilerle ilgilidir. Burada enteresan bir paradoks da var. Bu yöneticilerin bir kısmı aynı zamanda kütüphaneleri yok eden insanlardır. Savaş ile girdiği ülkelerin kütüphanelerini yok eden yöneticiler, krallar, paşalar bir bakıma da kendi ülkesindeki kütüphanelerin hamisi olabiliyor. Burada böyle tuhaf bir durum söz konusu. Yani devlet yöneticilerinin kitap ve kütüphane politikaları olmasaydı bugünkü kütüphanelerimizin bir kısmı olmayacaktı. Tasavvufî kültürle ilgili sadece bir cümle söyleyeyim: Osmanlı kültür dünyasının kitaplarını koruyarak bize ulaşmalarına vesile olan kurumların başında tekkeler ve zaviyeler vardır.

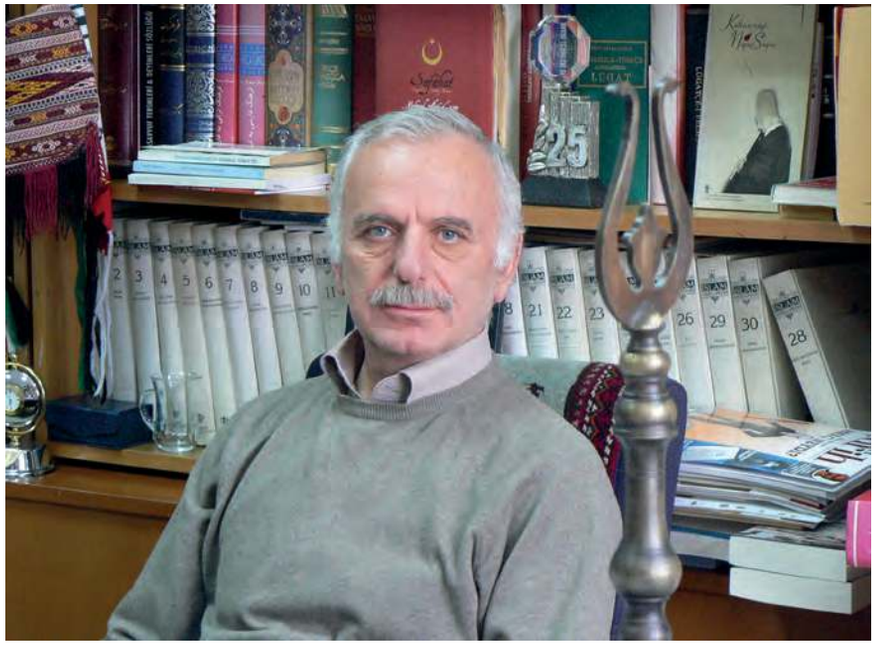

İnsanlar kitaplarda anlatamadıkları derin manâları musikide anlatmışlardır diyorsunuz. Mesnevi ve ney arasındaki münasebet de buradan mı doğmuştur?
Sadece musiki değil, bütün güzel sanatlar bir "şey" anlatıyor. Resim de ney de bir şey anlatıyor ama kime anlatıyor? Tabii ki anlayana anlatıyor. Mesela musikiyle irtibatınız yoksa eğer, size o nâme bir şey söylemiyor ama bir başkasına çok şey söylüyor. Onu anlamanız için onun "dil"ini bilmeniz gerekiyor. Mesela hüsn-i hat ile ilgili bir zihin birikiminiz yoksa eğer, hat size fazla bir şey söylemiyor. Sadece çizgi olarak görüp geçiyorsunuz. Ama bir başkasına çok şey söylüyor, onunla konuşuyor. Onunla konuşabilmeniz için onun dilini bilmeniz gerekiyor. Aynen yabancı bir insanla karşılaşmak gibi… Musiki de bunun gibidir. Gerçekten musiki beyne'n-nas/uluslararası bir dildir. Bildiğiniz gibi musiki kelimesinin sözlük anlamı Latincede 'perilerin dili' demektir. Dolayısıyla o da bir dildir. O dili bilenler ondan etkileniyor. Ney'den herkes etkileniyor mu? Hayır, herkes etkilenmez ama dilini bilenleri başka "ülke"lere alır götürür. Buradan gidilebilecek olan sonuç şudur ki, güzel sanatlar da insanı besleyen çok geniş bir alan. O dili de öğrenmek gerekiyor. Mevlana, *Mesnevi*'de sadece harflerle derdini anlatmadı, seslerle de anlattı ve anlatıyor. Hatta insan bazen sessizlik ile de derdini anlatabilir.

40 yıldır yazıyoruz, çiziyoruz, konuşuyoruz. Bir anlamda işimiz bu bizim. Bu işimiz işe yaradı mı yarayacak mı, bunu zaman gösterecek. Bendeniz işimi üç kelime ile özetliyorum: Okumak, yazmak, konuşmak. Böyle bir kaderimiz var.

Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır ve Mehmet Akif gibi hem Osmanlı, hem Cumhuriyet devirlerini görmüş kişilerin iki devir arasındaki tasavvufî düşüncelerinde değişmeler hangi yönde olmuştur? Dönemin iktidarı tasavvuf üzerine ne tür bir politika izlemiştir?
Tek başına uzun uzun tartışılacak konulardan bahsediyoruz, bunlar çok uzun ve derin konular. Ama kısa birkaç cümle söyleyeyim: Kitabımızda bu iki zât-ı şeriften de bahsettim. Çünkü her ikisi de hayran olduğum şahıslar arasında. Mehmet Akif bir mutasavvıf değil. Büyük bir insan, âlim, ârif ama teknik anlamda mutasavvıf değil. Muhammed Hamdi Yazır da neticede bir âlim. Fakat bu âlim kelimesi, içinde birçok şeyi barındıran bir kelime. Mesela Muhammed Hamdi Yazır'ın çağın müthiş eserlerinden biri olan tefsirinde, çok zengin bir tasavvufî kültür vardır. Fakat Abdülhakim Arvâsi gibi veya Kenan Rifâi gibi tipik bir mutasavvıf/tekke şeyhi değildir. Fakat onlar kadar o kültüre hâkim bir şahsiyeti vardır. Dolayısıyla bunların tasavvuf ile irtibatları konusunda çok farklı şeyler söylenebilir. Bu insanları mutasavvıf gibi görmekten ziyade, Osmanlı kültür dünyasının yetiştirdiği bir düşünür olarak ele almak ve tartışmak gerekir. Bir şey daha söyleyelim. 30'lu, 40'lı yıllar ülkemizde tasavvuf kültürünün en sıkıntılı yıllarıdır. Bu iki şahsiyet de bu yıllarda vefat etmişlerdir.

Çok verimli bir akademisyen olduğunuzu biliyoruz. Bu yıl neler yayınladınız? Tezgâhta başka neler var?
"Çok verimli" tabiri izafî bir kelimedir. Bizim de bir kaderimiz var. Bizim kaderimiz bizi böyle bir yola sevk etti. 40 yıldır yazıyoruz, çiziyoruz, konuşuyoruz. Bir anlamda işimiz bu bizim. Bu işimiz işe yaradı mı yarayacak mı, bunu zaman gösterecek. Bendeniz işimi üç kelime ile özetliyorum: okumak, yazmak, konuşmak. Böyle bir kaderimiz var. Hâliyle yazdık ve yazıyoruz. Belli bir dönem yazınca artık yazmayı bırakamıyorsunuz. Dolayısıyla sağlığımız el verdiği müddetçe yazacağız. Bir de branşımız var. Akademisyenler branş dışına genellikle çıkmazlar, bu konuda biraz korkaktırlar. Biz de daha çok tasavvuf alanında yazıp çizmeye çalışıyoruz. Gerçi *Kalem, Kitap, Kütüphane* kitabımız ilk etapta tasavvuf ile ilgili değil gibi gözüküyorsa da aslında muhtevasına bakıldığında büyük bir kısmının yine tasavvuf kültürü ile irtibatlı olduğunu görülür. Bu yıl *Tasavvuf Kültürü* (Ay Yayınları) *Tanzimattan Cumhuriyete Derviş Tekke ve Hüzün* (Verka Yayınları) isimli kitaplarım okuyucuyla buluştu. Netice itibariyle yazmaya devam ediyoruz. Okuyucularımız dua ederlerse yeni çalışmalarımız da gelecektir inşallah.

İDDEF
İNSANA DEĞER VEREN DERNEKLER FEDERASYONU

www.iddef.org

0212 621 0065

Efsane Üretme Makinesi Kardinal Lavigerie ve Beyaz Pederler Teşkilatı

Akdeniz Müslümanları Nasıl Katolikleştirildi?

İsmail Taşpınar

Prof. Dr., Marmara Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü ve İlahiyat Fakültesi Dinler Tarihi Öğretim Üyesi

Katolik Kilisesi Mağrib'den Kudüs'e uzanan Akdeniz sahilindeki toplumların Hıristiyanlaştırılması ve Katolikleştirilmesi misyonunu 'tarikat' gibi örgütlenmiş olan Beyaz Pederler teşkilatına vermişti. Teşkilatın kurucusu, Cezayir Başpiskoposu Fransız Charles Lavigerie'nin Afrika'daki şaşırtıcı misyonerlik faaliyetleri, sosyal mühendislik planları ve İslamiyeti kötülemek için uydurduğu efsaneler...

Hıristiyanlık 4. yüzyıldan itibaren her zaman bir devletin himayesinde olacak şekilde yayılmıştır. Bu durum hem Doğu, hem de Batı Hristiyanlığın gelişiminde görülür. Her ne kadar Batı Hıristiyanlığı 16. yüzyıldan itibaren Protestanlık ve Katoliklik diye ikiye ayrılmış olsa da, her iki kilise de himayesi altında oldukları ülkelerin sömürgeleştirme faaliyetlerinde görev alacaklardır. Bu konuda Katolik kilisesinin 'Ablası' kabul edilen Fransa'nın sömürgeleştirme faaliyetinde bu kilisenin katkıları yadsınamaz. Akdeniz'in Katolikleştirilmesi faaliyetleri özellikle Fransızların Kuzey Afrika'yı sömürgeleştirme projeleri ile daha da hız kazanmış; Cezayir Başpiskoposu Charles Lavigerie (1825-92) ve kurduğu Beyaz Pederler (Les Pères Blancs) teşkilatı bu projede büyük rol oynamıştır.
19. yüzyıldan itibaren sömürge faaliyetlerinin sahasını genişletme ve yeni sömürge toprakları ele geçirme

projesi Avrupa'daki büyük ülkelerin gündeminde idi. Bu arzularını gerçekleştirebilecekleri en yakın topraklar ise, siyasî karışıklıklar ve askerî güç olarak zor dönemlerden geçen Osmanlı toprakları olacaktı. Dönemin en güçlü Müslüman devleti olan Osmanlı, içinde bulunduğu askerî, idarî ve siyasî zaaflar nedeniyle aynı zamanda modern silahlara sahip Batılı sömürgeciler için birlikte baş edebilecekleri bir devletti. Osmanlı'yı asırlardır müttefikleri olarak gören Fransızlar, sömürgeleştirme arzularını gerçekleştirecek olan bu devleti düşman ilan ettiler. Osmanlı'nın o dönemde sahip olduğu yer altı ve yerüstü zenginlikleri, kıtalar arası uzun mesafeli denizaşırı yolculuklara gerek kalmadan Akdeniz Gölü'nün karşı yakasından temin edilebilme kolaylığı da sağlamakta idi.

Sömürgecilik döneminde Batılı ülkelerde, özellikle de Fransa'da, Cumhuriyetçilerle Kral taraftarları olarak da bilinen Kilise taraftarı Katolikler arasında kıyasıya bir rekabet ve mücadele yaşanmaktadır. Birçok papaz ve din adamının hayatıyla bedel ödediği, Katolik Kilisesi'ne ait birçok manastır ve kilisenin zorla kapatıldığı bu dönemde, Ortaçağ'dan beri Katolik Kilisesi'nin hamisi pozisyonundaki Fransa'da kilise en zor dönemini yaşıyordu. Fransız siyasetçiler Katolik Kilisesi'nin ülkedeki bütün faaliyetlerine son vermeye kararlıydılar. İlginç olan, ülke içinde Katolik Kilisesi'yle kanlı bıçaklı olan Fransız siyasetçilerin, sömürge ülkelerinde kiliseyle ittifak halinde çalışmaya devam etmeleriydi. Fransa Dışişleri Bakanlığı, sömürgeleştirilen ülkelerdeki yerli halkın Fransız kültürüne adaptasyonunda misyonerlerin büyük katkısının olacağının farkındaydı.

Genelde bütün Hıristiyan kiliseleri, özellikle de Katolik Kilisesi bu teklifi yeni nüfuz alanları oluşturmada bir fırsat olarak görür. Her zaman olduğu gibi, "Kilise'nin hedefleri için her şey mubahtır" düsturuyla hareket eden Katolik Kilisesi, Akdeniz sahillerindeki Müslüman Osmanlı topraklarının Hıristiyanlaştırılması için bütün imkânlarını seferber edecekti. Özel teşkilatlar kurdurup bu 'yüce' maksadın hâsıl olması için yeni tarikat ve teşkilatlar ihdas etti. Osmanlı'nın Balkanlardan Anadolu'ya, oradan Suriye vilayetine kadar olan topraklarının Katolikleştirilmesi misyonunu Assomptionistler tarikatına veren Katolik Kilisesi; Mağrib'den Kudüs'e uzanan Akdeniz sahilindeki ülkelerin Hıristiyanlaştırılması ve Katolikleştirilmesi misyonunu ise 'tarikat' gibi örgütlenmiş olan Beyaz Pederler teşkilatına tevdi etti.

1830'larda Cezayir'i işgal eden Fransa'nın bu beldelerin bir an önce Fransız kültürüne entegre edilmesi projelerinin gerçekleştirilmesinde, Fransız Kardinal Charles Lavigerie'nin büyük katkıları olmuştur. Lavigerie, Fransa'nın Cezayir Sömürge Genel Valisi Mac-Mahon'un Cezayir piskoposu Pavy'nin ölümü üzerine bu görevi kendisine bizzat teklif etmesi üzerine, 12 Ocak 1867'de Cezayir Başpiskoposu tayin edildi. Bir yıl sonra Afrika Misyonerleri Cemiyeti'ni (Société des Missionaires d'Afrique) kurdu. Kuzey Afrika'daki, özellikle de Cezayir'deki Katoliklerin hem dinî ibadetlerini yerine getirmelerinde, hem de bölgenin Katolikleştirilmesinde bu teşkilat önemli rol oynadı. Kardinal ayrıca bu cemiyetin altında, aktif misyonerlik görevini yerine getirmek üzere papazların görev alacağı 'Beyaz Pederler' (Pères Blanc) ve rahibelerin görev alacağı 'Beyaz Rahibeler' (Soeurs Blanches) birimlerini kurmuştur. Lavigerie öncelikle misyonerlik faaliyetlerini yürüteceği Müslüman Afrikalı toplumları inceledi. Misyonunu yerine getirmenin en etkili yolu olarak, toplumun en zayıf halkalarını hedef kitle olarak seçti. Ona göre, küçük bir yardımla

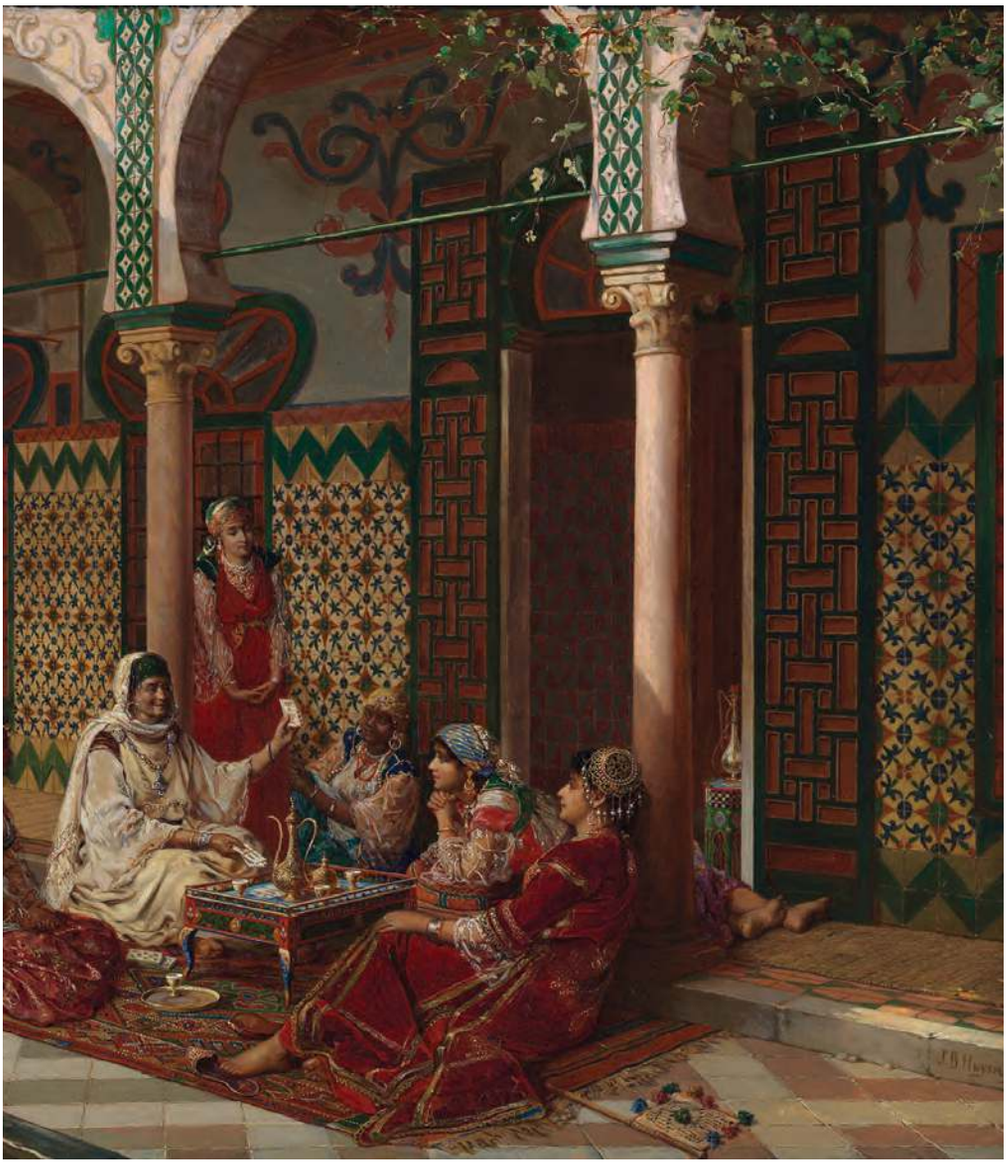

Jan-Baptist Huysmans'ın fırçasından Şark kadınları sohbet ederken.

KİLİSE – SÖMÜRGECİ İŞBİRLİĞİ

Katolik Kilisesi'nin 19. yüzyıldaki verilerine bakıldığında, misyonerlerin dörtte üçünün Fransız vatandaşı olduğu görülür. Bunların çoğu Osmanlı'ya bağlı Afrika vilayetlerinde faaliyet göstermekteydi. Akdeniz kıyısında tek istisna, Libya'dır. Burada İtalyan kökenli Katolik misyonerler faaliyet halindeydi. Nitekim İtalya'nın Akdeniz'deki karşı komşusu olan Libya toprakları da, sömürgeleştirilmek üzere İtalyanlar tarafından işgal edilmiştir. Bu da misyonerlerle vatandaşı oldukları sömürgeci ülkelerin çıkarları arasında nasıl bir bağ olduğunu açıkça gösterir. Katolik Kilisesi ise bu faaliyetlerden payına düşen 'aracı komisyonunu' her zaman almaktaydı.

kalplerini kazanabileceği en etkili hedef kitle, o dönemde hâlâ varlığını devam ettiren köle ticaretinin mağdurları olan kölelerdi. Lavigerie özellikle sahra bölgelerinde yaşayan bu mazlum insanları satın alıp özgürlüklerine kavuşturmanın, onlara Hıristiyanlığı kabul ettirmenin en etkili yolu olduğunu fark etmişti. Ayrıca misyonerlerden yerel halkın kültürünü yakından tanımalarını ve onu bizzat yaşamalarını istiyordu. Bunun etkili bir örneğini Beyaz Pederler teşkilatında görebiliriz. 'Beyaz' ifadesi, yerli Cezayirlilerin giydiği, 'gandura', 'bornuz' ve 'şeşiya' denilen beyaz kıyafeti benimsemeleri nedeniyledir. Yerli halkın kültürü ile hemhal olmalarının bir diğer göstergesi, kullandıkları Hıristiyan gül çemberi (rosaire) adındaki tespihi Müslümanlarınkine benzetmek için tane adedini 30'dan 165 taneye çıkarmaları ve bunu boyunlarına asarak gezmeleridir.

Bu daha başlangıç!

24 yaşında Urfa Hıristiyan İlahiyatı Okulu konusunda doktora hazırlamış olan Lavigerie'nin Doğu Hıristiyanlarına aşinalığı gençlik yıllarına dayanır. Katolik Kilisesi Lavigerie'yi sadece Müslümanları Hıristiyanlaştırmakla değil, misyonerlik yaptığı topraklardaki Ortodoks Hıristiyanları Katolikleştirmekle de görevlendirmişti. Bu vazifeye aşinalığı, Katolik Kilisesi tarafından 1857'de L'Oeuvre d'Orient (Doğu Faaliyeti) adlı kurumun başına getirilmiş olmasından kaynaklanır. Burayı biraz açalım:
Osmanlı ile Rusya arasında gerçekleşen Kırım Savaşı (1853-56) ancak Fransızlar ve İngilizlerin yardımı sonucu Osmanlı'nın galibiyeti ile sonuçlanmıştı. Akabinde kurulan L'Oeuvre d'Orient'in önemi, Kırım Savaşı ile birlikte kendini savunamayacak kadar zayıfladığı gün gibi ortaya çıkan Osmanlı Devleti'nin sömürgeleştirilmesi esnasında Katolik misyonerliğin payına düşeni kapmasıdır. Buna göre hedef, Rus etkisinden kurtarılmış olan Osmanlı'daki Ortodoksların Katolikleştirilmesi programının aktif olarak devreye sokulmasıdır. İşte Kardinal Lavigerie, başına getirildiği kurumdaki faaliyetleri sayesinde hem Osmanlı'yı, hem de Osmanlı'daki Hıristiyan cemaatleri ve fırkaları yakından tanıma imkânına sahip olmuştu. Dolayısıyla 1868'de Afrika'nın Akdeniz sahillerindeki topraklarını Hıristiyanlaştırmak ve Katolikleştirmek için Kardinal olarak görevlendirildiğinde, üzerinde çalışacağı kültüre dair 10 yıldan fazla bir tecrübeye sahipti.
Lavigerie'nin bu dönemde gerçekleştirdiği en önemli operasyonlardan biri, Avrupa basınında ve kamuoyunda yaygınlaşan Suriye ve Lübnan'daki Hıristiyanların zulüm gördüğü yönündeki haberler üzerine, Avrupa'da başlattığı büyük yardım kampanyasıdır. Bu bahaneyle Avrupa ülkelerinin dikkatini Osmanlı topraklarına çekerek meşru müdahalede bulunma hakkını gündeme getirmeyi hedeflemişti. Başta Almanya, İtalya ve İspanya olmak üzere İngiltere ve İrlanda'daki piskoposların da yardımlarına müracaat eden Lavigerie, Suriye ve Lübnan topraklarındaki Ortodoksları Katolik Kilisesi'ne bağlamak için topladığı yardımları Hıristiyanlara bizzat elden teslim etmek üzere Şam'a gider ve burada Fransızlara karşı mücadelesi ile ünlü Tunuslu mücahid Emir Abdülkadir (ö. 1883) ile karşılaşır. Osmanlı tebaası olan Ortodoks Hıristiyanlar bu yardım faaliyetlerini şiddetle eleştirmiş, engel olmaya çalışmışlardır. Bu mesele Katolik Kilisesi içerisinde Uniate Kiliseler ya da Mulhak Kiliseler başlığı altında ayrı bir doktrinin gelişmesine yol açtı. Batılıların günümüzde de "Hıristiyanların

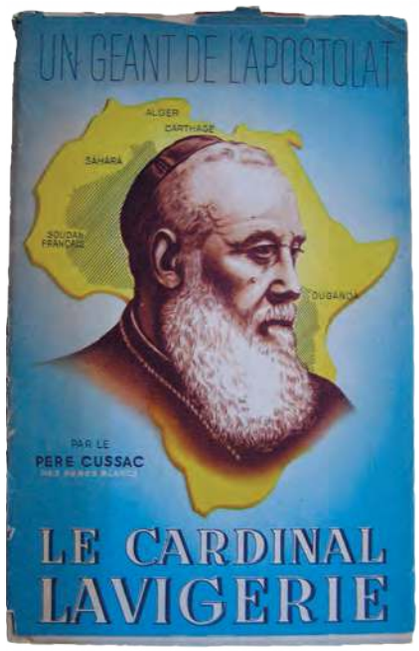

Pere Cussac, *Le Cardinal Lavigerie*, Fransa 1940.

24 yaşında Urfa Hıristiyan İlahiyatı Okulu konusunda doktora çalışması hazırlamış olan Lavigerie'nin Doğu Hıristiyanlarına aşinalığı gençlik yıllarına dayanır. Katolik Kilisesi onu sadece Müslümanları Hıristiyanlaştırmakla değil, misyonerlik yaptığı topraklardaki Ortodoks Hıristiyanları Katolikleştirmekle de görevlendirmişti.

Berberî Kabilleri'ne mensup iki kişi.

zulüm gördüğü" yönündeki bahanelerle müdahale girişimleri, aynı politikanın bir devamı olarak görülebilir.

Lavigerie, Hıristiyanlaştırma faaliyetlerine Mağrib adıyla bilinen Cezayir, Tunus, Libya (Trablusgarb) ve Fas'tan başlar. Daha sonra çalışmalarını Senegal, Gambiya, Sierra Leone ve Benin'i de içine alan Batı Afrika'da sürdürmeyi planlamıştır. Gerçekleştireceği faaliyetleri şöyle ifade ediyordu: "Cezayir, Fransa için verimli bir ülke olacak; burası Hıristiyan bir milletin beşiği kabul edilecek ve İncil sayesinde bir medeniyetin ışıkları burada parlayacak. Kuzey Afrika ile Orta Afrika'yı Hıristiyan halkların hayatıyla birleştirip barbarlığa dalmış olan bu kıtanın kalbine bu görev götürülecektir. Ey sevgili ve şanlı Afrika Kilisesi, acılarını yatıştırmaya bir katkı sağlayabilir miyim ve kaybolan şöhretini tekrar geri döndürebilir miyim?" (Bkz.: Ahmet Kavas, 2015).

Lavigerie'nin burada sözünü ettiği barbarlar Müslümanlar, dolayısıyla İslam'dır. "Kaybolan şöhretini geri döndürebilir miyim?" ifadesi ile bu toprakların geçmişte Hıristiyan Roma'ya ait olduğuna işaret etmektedir. Bu konuda Fransız Katolikler, 1270'de Fransa Kralı IX. Louis'in (ö. 1270) Kuzey Afrika'ya düzenlediği Haçlı seferini yâd etmektedirler hâlâ. Tunus'ta gerçekleşen bu savaşta yerli Müslümanlar tarafından öldürülen Kral Louis, Fransız Katolikler tarafından Aziz (Saint) ilan edilir. Böylece IX. Louis, Aziz Louis anlamında Saint Louis olur. İşte Lavigerie bu savaşa işaret ederek, Tunus ve Cezayir topraklarının tarihten gelen bir hak ile Fransızlara ait olduğuna işaret etmektedir.

Cezayir'de gerçekleştirdiği misyonerlik faaliyetlerinin ne kadar tahrip edici olduğuna bir işaret de, Berberi göçebe bir topluluk olan Kabilleri (Kabyles) toptan Hıristiyanlaştırmayı başarmış olmasıdır. Afrika kıtasının tamamını Hıristiyanlaştırma projesini şöyle ifade eder: "Cezayir, 200 milyon barbarın yaşadığı bir kıtanın tamamının Katolikleştirilmesi için ilahi bir lütuf olarak Tanrı tarafından açılmış bir kapıdan ibarettir" (bkz.: K. Direche-Slimani, 2004). Yani ona göre Cezayir'in Hıristiyanlaştırılması asıl itibariyle Afrika kıtasının Hıristiyanlaştırılmasının bir 'mukaddimesinden' ibarettir.

Lavigerie'den efsane üstüne efsane

Katoliklerin Cezayir'deki misyonerlik faaliyetleri aslında 1840'ların sonlarına dayanır. O yıllarda Cizvit tarikatları Hıristiyanlaştırma faaliyetlerine başlamışlardı. Ancak faaliyetleri hemen hemen hiçbir karşılık bulamamış, bu yüzden daha çok mevcut Hıristiyan askerlerin kışlalarında görev yapmakla kendilerini sınırlandırmışlardı. İşte Lavigerie, bu atıl

duruma beklenmedik bir ivme getirecek olan kişidir.
Berberi Kabilleri Hıristiyanlaştırmayı kolaylaştırmak için bir efsane uydurur. Buna göre, Berberi Kabillerin kökeni aslında Avrupa'dır ve bunlar, bir zamanlar buraya gelip yerleşmiş olan Cermenler, Keltler veya Romalıların torunlarıdır. Yine uydurduğu Kuzey Afrika din tarihi efsanesine göre, Kabiller topluluğu o dönemde toptan Hıristiyan olmuşlardı; nitekim bazı uygulamaları (?) da bu geçmiş zamanın izlerini taşımaktadır. Lavigerie'ye göre, yapılması gereken, zamanla üstü küllenmiş olan bu adet ve uygulamaların üstündeki küllerin kaldırılmasından ibarettir.
Fransız Sömürge Valiliği'nin emrinde çalışan araştırma merkezinin, Cezayir'deki demografik yapıya ilişkin yayınladığı istatistik Lavigerie'nin efsanesine çanak tutmaktadır. Buna göre, Cezayir nüfusu 2 milyon 700 bin kişidir. Bunun 1 milyon 200 bini Araplaştırılmış Berberiler, 1 milyonu Berberi dilini konuşan Berberilerdir. Geri kalan 500 bin nüfus ise Arap'tır. Böylece Cezayir toprakları gerçekte eskiden Hıristiyan olan ve Müslümanların gelişiyle Müslümanlaştırılmış olan Berberilere aittir. Bu yüzden Lavigerie'ye göre Berberilerin Hıristiyanlaştırılması projesine önem verilmelidir. Lavigerie efsane uydurma işinde o kadar ileri gitmiştir ki, Berberi Kabillerin hikmet ve insanî hasletleri üzerine gerçekle alakası olmayan fantazmagorik hikâyelerin ortaya çıkmasına neden olmuştur.
Lavigerie'nin sömürgecilerle Kabiller topluluğu üzerinde giriştiği bu 'sosyal mühendislik' faaliyetleri, sonraki dönemlerde Kabiller topluluğunda yeni sosyal düzene adapte olamamaktan kaynaklanan travmalara yol açacaktı. Cezayir'de bu zorlama sosyal geçişlerin sebep olduğu sosyal travmaları Berberi Kabiller arasında en geniş çapta beş kabile yaşamıştır. Yüksek Curcura dağlarında yaşayan ve ekonomik olarak çok zayıf yapıda olan bu kabileler el-İsmail, el-Mengellat, el-Yenni, ed-Duala ve Vazia'dır.
Beyaz Pederlerin aktif olduğu Hıristiyanlaştırma faaliyetleri genellikle üç yöntemle gerçekleştiriliyordu. Birincisi, genç ya da yaşlılardan ölmek üzere olan kişilerin (*in articulo mortis*) vaftiz edilmesi; ikincisi, hastanelerde bakıma muhtaç olan kişilerin Hıristiyanlaştırılması; üçüncüsü ise çocukların okulda ve diğer eğitim müesseseleri aracılığıyla Hıristiyanlaştırılması... Bunlardan en etkili olanı, yardım faaliyetleri ve hastane hizmetleri yoluyla yapılanlardır. Eğitim gören çocukların aileleri ve resmî makamların yakından takipleri, eğitimle Hıristiyanlaştırmayı güçleştiriyordu. Her ne kadar başlangıçta kimsesiz ve yetim çocukların bakımını üstlenen yatılı misyoner okullarında çocukların Hıristiyanlaştırılması yöntemi benimsenmiş olsa da, kısa zamanda bu durum yerel halk ve yöneticiler tarafından duyulmuş ve büyük tepkilere neden olmuştur.
Hastane ve sağlık hizmetleri ile Hıristiyanlaştırma, şifa bulan kişinin bir tür teşekkür mahiyetinde karşılığı da olabiliyordu. Bu yöntem özellikle sağlık hizmetlerinin zayıf olduğu bölgelerde verimli olmuştur. Bunu fark eden Lavigerie, misyon faaliyetlerinin sosyal imkanları zayıf olan toplum katmanlarında yoğunlaştırılmasına ağırlık verdi. Ayrıca bu yöntemi o dönemde Afrika'da hâlâ varlığını sürdüren köleliğin kaldırılması mücadelesinde de kullandı. Kurduğu yardım fonları aracılığıyla satın aldıktan sonra özgürlüklerine kavuşturduğu köleler minnet borçlarını ödemek ve teşekkür etmek için kolaylıkla Hıristiyan olmayı kabul etmişlerdir.
Lavigerie Afrika'daki Müslüman toplumlarda köleliğin ve köle ticaretinin varlığını sürdürmesini İslam'a bağlamış, buradan hareketle İslamiyeti köleliğin devamını sağladığı gerekçesiyle her fırsatta şiddetle eleştirmiştir. Köleliğin ve köle ticaretinin kaldırılması yönünde Brüksel'de bir konferans düzenler; burada İslam'ın köleliği teşvik edici özelliğini öne çıkaran konuşmalar yapar. Kamuoyunda tartışmalara neden olan bu konu üzerine Brüksel'deki Osmanlı sefiri, İslam'ın köleliği değil özgürlüğü savunan bir din olduğunu ifade eden resmî bir açıklama yapmak zorunda kalır.
Lavigerie yetimhane hizmetleriyle de birçok yetim ve kimsesiz Cezayirli çocuğun Hıristiyanlaştırılmasını sağlamıştı. Cezayir'e Başpiskopos olarak atandığı 1867'de büyük bir kolera hastalığı baş göstermiş, kayıtlara göre 300 bin kişi bu hastalık nedeniyle hayatını kaybetmişti. Böylece binlerce çocuk bakıma muhtaç halde idi. Bunu fırsat bilen Lavigerie, ilk misyonerlik faaliyetlerini işte bu kimsesiz çocuklar üzerinde uyguladı. Sömürge Valisi Mac-Mahon'un da desteği ile 1.753

Lavigerie'ye göre, bir misyonerde bulunması gereken en temel özellik tıp ve sağlam bir ilmihal bilgisiydi. Afrika kıtasının yerli halklarının dilleri ve kültürlerine ait ilk ciddi eserler Beyaz Pederler vasıtasıyla gerçekleşmiştir.

Beyaz Pederler Aziz Hubert Sokağı'ndaki evlerinin önünde (1939).

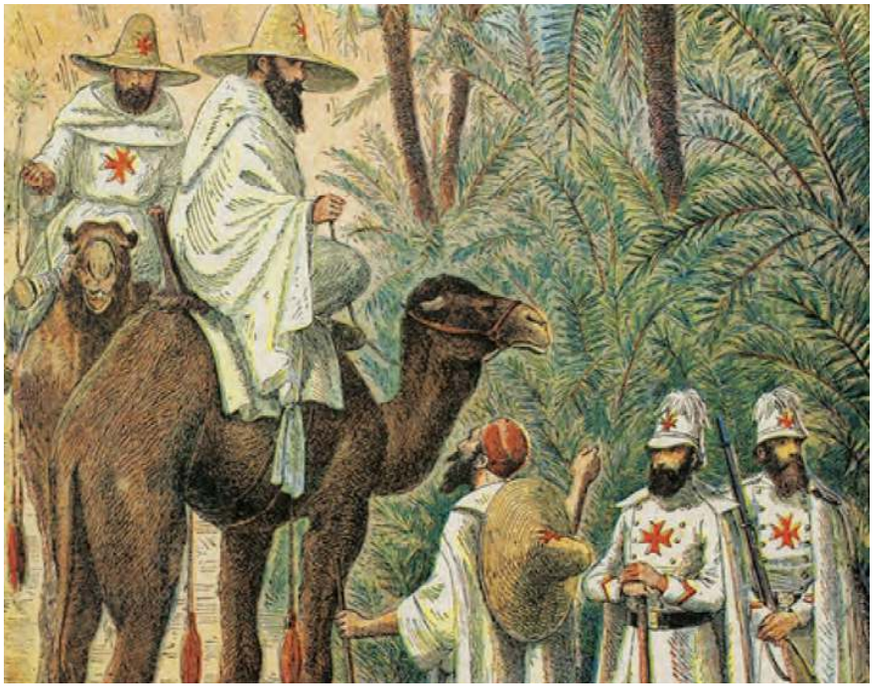

Hıristiyan misyonerler dinlerini yaymak için bütün Avrupa sahilini karış karış gezmişti.

çocuk Lavigerie'ye ve misyonerlerine teslim edildi. Ancak Lavigerie'nin çocuklar üzerinde gerçekleştirmeyi düşündüğü Hıristiyanlaştırma projesi Müslüman halk nezdinde büyük tepkilere neden oldu ve sömürge çıkarlarına zarar vereceği anlaşıldığı için III. Napolyon'un da emriyle bu girişimden derhal vazgeçmesi sağlandı.

Tıp ve ilmihal bilgisi şart

Fransa sömürgeci işgalini kolaylaştırmak için yerli halkın inanç ve uygulamalarına saygılı davranmayı politik bir tavır olarak benimsemişti. Böylece hem yerli halkın tepkisini daha az çekmeyi, hem de gerektiğinde yerli halkın dinî isteklerini yerine getirerek kabul görmeyi hedefliyordu. Oysa Lavigerie Fransa'nın bu tür 'çoğulcu' politikalarını ve İslam'a ait herhangi bir faaliyetin (medrese kurmak gibi) Fransa tarafından desteklenmesini şiddetle eleştirmiştir. Ona göre, Cezayir başta olmak üzere kuzey ve batı Afrika'da İslam kültürüne ait bütün yapılar yok edilmeli ve burada yaşayan toplumların Hıristiyanlaştırılması yönünde her türlü engel birer birer kaldırılmalıydı. Mesela Fransa'nın söz konusu politikası gereği sömürge valisinin talimatıyla, 1850'de merkez şehir Cezayir ile Tlimsen ve Konstantin şehirlerinde imam, müezzin, kadılık ve diğer dinî hizmetleri yerine getirecek kimselerin yetiştirileceği medreseler açılmıştı. Lavigerie böyle bir uygulamaya, ülkenin Fransa eliyle Müslüman kalmasına yardım edeceği düşüncesi ile şiddetle karşı çıkmıştır. 1882'de Kardinalliğe yükselen Lavigerie, Başpiskoposluk yetki alanını Tunus'u da dahil edecek şekilde genişletir. Daha sonra, Fransızların atası olan çiftçi Gaulois'lara uygulanan yöntemden esinlenir ve yerli halkın Hıristiyanlaştırılmasında büyük katkısı olacağını düşünerek Çiftçi ve Hastabakıcı Rahipler Enstitüsü'nü kurar. Aynı enstitünün bir benzerini rahibeler için de kurar. 1878'de Papa XIII. Léon (ö. 1903), Afrika'nın Hıristiyanlaştırılması projesinin gerçekleştirilmesi çalışmalarına katkısı olacağı düşüncesiyle, Lavigerie'ye Orta Afrika'da dört misyoner merkezi kurma görevini verir: Nyanza Misyon Merkezi, Tanganyika Misyon Merkezi, Kuzey Kongo Misyon Merkezi ve Orta Kongo Misyon Merkezi. Bu bölgeler daha sonra Belçika Kralı II. Leopold tarafından ele geçirilecek ve Kongo Devleti adıyla Belçika'ya bağlı müstakil bir devlet kurulacaktır. Her ne kadar II. Leopold (ö. 1909) Belçika'nın sömürgeleştirme faaliyetlerine katkısı olacağı için Kardinal Lavigerie'ye kendisiyle birlikte çalışmayı teklif etmişse de, Lavigerie bunu Fransa'nın çıkarlarına aykırı gördüğü için reddedecektir. Lavigerie 26 Kasım 1892'de öldüğünde, Afrika kıtasının kuzey ve orta kısımlarında birçok yerli halk Katolik misyonerler tarafından Hıristiyanlaştırılma faaliyetlerine maruz kalmışlardı. Beyaz Pederler teşkilatına bağlı 233 misyoner bulunuyordu. Kurduğu Afrika Misyonerler Cemiyeti bir asır sonra yaklaşık 3 bin 200 misyonere sahip olacaktı. Özellikle yoksul ailelerin çocukları ile yetim ve kimsesiz çocuklar, Cezayir'de kurulan ve Beyaz Pederler tarafından işletilen okullarda papaz olarak yetiştirildiler. Bu çocuklar daha sonra kendi ülkelerinin Hıristiyanlaştırılması faaliyetlerine katılmak üzere memleketlerine geri gönderileceklerdi. Bu eğitimler verilirken, çocukların özellikle kendi kültürlerini muhafaza etmelerine özen gösteriliyordu. Çünkü asıl hedef, Hıristiyan papaz olarak yetiştirilen bu çocukların kendi ülkelerinin halkını Hıristiyanlaştırmalarıydı. Beyaz Pederlerden halkın içine nüfuz etmelerini, onların dillerini ve kültürlerini yakından tanımalarını ve öğrenmelerini isteyen Lavigerie'ye göre, bir misyonerde bulunması gereken en temel özellik tıp bilgisi ile sağlam bir ilmihal bilgisiydi. Afrika kıtasının yerli halklarının dilleri ve kültürlerine ait ilk ciddi eserler Beyaz Pederler vasıtasıyla gerçekleşmiştir. Birçok yerel dili öğrenen Beyaz Pederler, bu dillerin yapılarını inceleyen sözlükler, dilbilgisi ve coğrafya kitapları hazırladılar. Aynı şekilde, her bir yerli dile ait Katolik ilmihal kitapları kaleme almışlar ve Kutsal Kitabı bu dillere tercüme etmişlerdir. Günümüzde Beyaz Pederler teşkilatı Afrika ülkelerinden Cezayir, Tunus, Fas, Burundi, Burkina Faso, Fildişi Sahili, Nijerya, Mali, Senegal, Gana, Çad, Uganda, Zambiya, Tanzanya, Etiyopya, Ruanda, Kongo ve Malavi'de faaliyet göstermekte. Ayrıca Kudüs ve Beyrut'ta da teşkilatın merkezleri yer alıyor. Öte yandan Kudüs, Lavigerie'nin kurduğu Beyaz Pederler ile yine bir Fransız papaz olan Emmanuel d'Alzon'un (ö. 1880) kurduğu Assomptionistler Tarikatı'nın misyon faaliyetlerinin coğrafî sınırını teşkil etmektedir.

Kaynakça:

Ahmet Kavas, "Afrika Misyonerleri Cemiyeti: Beyaz Babalar (Peres Blancs)", *İki Din Arasında Fransa*, İstanbul 2015, s. 283-331.

K. Direche-Slimani, "Chrétiens de Kabylie", *Encyclopédie Berbère*, C. 26, 2004 Aix-en-Provence, s. 4050-4055.

Fahameddin Başar

Prof. Dr., Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi

İBRAHİM KAFESOĞLU

TÜRK-İSLAM SENTEZİNİN FİKİR BABASI

Türk Millî Kültürü adlı eseri halen birçok üniversitenin Tarih Bölümü'nde ders kitabı olarak okutulan Prof. Dr. İbrahim Kafesoğlu, mesleğinin ilk 15 yılını Selçuklu dönemi Türk tarihine, ömrünün son 25 yılından fazlasını da İslamiyet öncesi Türk tarih ve kültürü konularına vakfetmişti. Vefatının 35. yıldönümünde hürmet ve rahmetle yâd ediyoruz...

Türkiye'de yetişmiş önemli tarihçilerden, aynı zamanda Türk kültür tarihçisi ve fikir adamı olan Kafesoğlu, 1914 yılında Burdur'un Tefenni ilçesinde dünyaya geldi. Babasının 1. Dünya Savaşı'nda Erzurum cephesinde şehit düşmesi üzerine dedesi Hacı Mehmed Ağa'nın yanında büyüdü. Tefenni İlk Mektebi'ni bitirdikten sonra Hocası M. Emin Bey'in ısrarı ile İzmir Muallim Mektebi'ne devam etmiş, 1932'de buradan mezun olduktan sonra bir süre Afyon'da öğretmen olarak görev yapmıştır. 1937'de Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nin ilk öğrencilerinden olan ve Hungaroloji Bölümü'nde eğitimine başlayan Kafesoğlu, aynı zamanda Ortaçağ Tarihi ve Türk Dili derslerine de devam etti. Böylece sonraki yıllarda her biri önemli birer tarihçi olacak olan Osman Turan, Mehmet Altay Köymen, Şerif Baştav, Tayyip Gökbilgin ve Halil İnalcık ile birlikte Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nin ilk öğrencileri arasına girdi. Bu sırada Ord. Prof. M. Fuad Köprülü, Prof. Dr. L. Rasonyi ve Prof. Abdülkadir İnan gibi dönemin büyük hocalarından dersler almıştır. Başarılı bir öğrenci olduğu için de 1940 yılında mezun olduktan sonra aynı fakültenin Tarih Bölümü'nde "ilmî yardımcı" sıfatı ile akademik hayata başladı.

1941-43 yılları arasında ikinci defa askerlik görevine çağrıldı. Vatanî görevini tamamladıktan sonra, 1943'te Asya Türk tarihi ve kültürü konularında

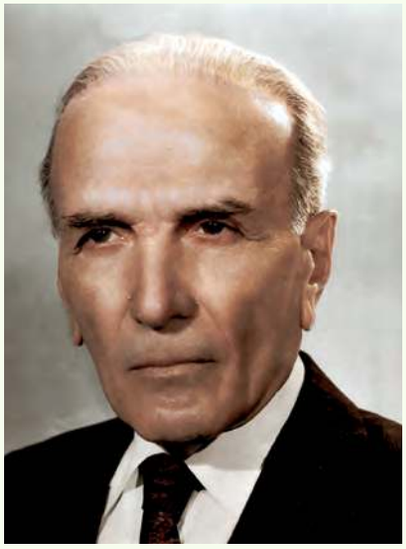

Prof. Dr. İbrahim Kafesoğlu

doktora yapmak üzere devlet tarafından Macaristan'a, Budapeşte Üniversitesi'ne gönderildi. Oradaki Türkiyatçılardan A. Alfoldi, Gyula Nemeth, Louis Ligeti gibi hocaların derslerine devam etmiş, ancak 2. Dünya Savaşı'nın başlaması üzerine sıkıntılı günler yaşayınca, şehri ele geçiren Rus kuvvetlerinden elinden birkaç defa kurtulmayı başarmış ve nihayet Türk elçilik mensuplarıyla birlikte 1945 Nisan'ında Türkiye'ye dönmüştür.

Yurda döndükten sonra kısa bir müddet Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde çalışan Kafesoğlu, aynı yıl İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde Ortaçağ Tarihi asistanlığına tayin edildi. Kürsü Başkanı Ord. Prof. Mükrimin Halil Yinanç'ın (1900-61) yanında Selçuklu dönemi Türk tarihi alanında araştırmalara başladı. Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah hakkında hazırladığı tez çalışması ile 1949 yılında "Doktor" unvanını almış, *Harezmşahlar Devleti Tarihi* adlı eseri ile de doçent olmuştur (1953). 1954-55 yıllarında Tarih Bölümü Başkanlığı görevini de yürüttü. 1957'de Erzurum'da kurulan Atatürk Üniversitesi'nin ilk tarih hocalarından biri oldu ve 16 Kasım 1957'de bu üniversitenin açılış dersini verdi. 1959'da aynı üniversiteye Umumî Türk Tarihi profesörü olarak tayin edilmiş, ancak aslî görevinin devam ettiği İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde açık kadro olmadığı ileri sürülerek bu profesörlüğün İstanbul Üniversitesi'nde geçerli olmadığı beyan edilince 1959 Ekim'inde Erzurum'dan döndükten sonra, Kafesoğlu için aynı işlemler ikinci defa tekrarlanmış ve ancak 1962'de Umumî Türk Tarihi profesörlüğüne atanabilmiştir.

O sırada Umumî Türk Tarihi Kürsüsü'nde Ord. Prof. Zeki Veli Togan ile çalışmaya başlayan Kafesoğlu, Togan'ın vefatından (1970) sonra yaş haddinden emekliye ayrıldığı 1983 Ocak'ına kadar bu kürsünün başkanlığını sürdürdü. Emekli olduktan kısa süre sonra, 18 Ağustos 1984'te İstanbul'da vefat etmiş ve Edirnekapı Şehitliği'ne defnedilmiştir.

Kafesoğlu 1983'te emekliye ayrıldığında düzenlenen veda töreninde talebeleriyle. Soldan sağa: Muzaffer Ürekli, Abdülkadir Donuk, Mustafa Kafalı, İbrahim Kafesoğlu, Gülçin Çandarlıoğlu ve Mehmet Saray.

Kafesoğlu Selçuklu dönemi Türk tarihi çalışmalarından sonra, özellikle profesörlük unvanını almasından itibaren daha çok İslam öncesi Türk tarihi ve kültürü üzerinde araştırmalar yapmıştır. Türk tarihi ve medeniyetini bütünüyle kavrayabilmek için İslam öncesi dönemin iyi bilinmesi gerektiğini savunmuş, bu gayeyle çalışmalarını Türklerin İslam dinini kabul etmeden önceki tarih ve kültürüne yöneltmiştir. Osmanlı tarihiyle meşgul olanların da Selçuklu ve İslamiyet öncesi Türk tarih ve kültürünü iyi bilmesi gerektiğini belirtmiş, Türk tarihinin bu ilk dönemleri hakkındaki çalışmalarını makale ve kitaplarında neşretmiştir. Bu konudaki en önemli çalışması şüphesiz *Türk Millî Kültürü* adlı ölümsüz eseridir.

Kafesoğlu'nun Türk-İslam sentezi fikrinin en mühim kaynaklarından olan *Türk Millî Kültürü* kitabı ve Türk-İslam edebiyatının ilk örneklerinden *Kutadgu Bilig*'in mahiyetini incelediği kitabı.

Eski Türkler Şamanist değildi

İslam öncesi Türk tarihi ve Selçuklular dönemi hakkında önemli çalışmaları bulunan Kafesoğlu, bu döneme ait birçok konuyu ilk defa dile getirmiş, bilinen bazı yanlışları da çürütmüştü. Yetiştirdiği tarihçilerden Prof. Dr. Abdülkadir Donuk'un da ifade ettiği gibi Kafesoğlu, 12. yüzyıla kadar Türklerin İstanbul muhasaralarını açıklığa kavuşturmuş, 1015-21 yılları arasında Anadolu'ya yaptıkları ilk Selçuklu akınını ilk olarak ayrıntısıyla kaleme almıştır. Moğolların Türk olduğu iddiasını da çürüten Kafesoğlu, Selçuklu ve Harezmşah devletleri hakkında da ilk defa derli toplu tarih eseri kaleme almıştır. Türk ve Türkmen adının anlamları üzerinde de durmuş, Batılılardan aynen alınan "çağ" sisteminin Türk tarihine uymadığını izah etmiş ve tarih öğretiminde yeni bir plan teklifinde bulunmuştur.

Türk kültür tarihinin önemli kaynaklarından olan Yusuf Has Hacib'in *Kutad-gu Bilig* adlı eserini mükemmel bir şekilde değerlendiren Kafesoğlu, "eski Türklerin dini Şamanizm idi" fikrinin yanlışlığı üzerinde de durdu ve eski Türklerin Gök-Tanrı itikadında olduklarını ispata çalıştı. Yine bir ilk olarak, İzmir Türk Beyi'nin adının Çaka değil de "Çakan" olması gerektiği üzerinde durmuş; Anadolu Selçuklu Devleti'nin hangi tarihte kurulduğu karışıklığına da son vererek doğrusunu göstermiştir. Ayrıca Cumhurbaşkanlığı forsunda yer alan ve 16 yıldızla simgelenen Türk devlet sayısının ve amblemlerinin eksik, hatalı ve yanlış olduğunu her yerde haykırmış; Atatürk ilkelerini tarihî temeller üzerine oturtmuştur. Bunlardan başka, yanlış kullanılan kültür kelimelerinden bazılarının Türkçe olmadığını gösterdi ve nihayet hayatının sonlarında kaleme aldığı *Türk Millî Kültürü* adlı eseri ile de Türk kültürünün ölümsüzlüğünü belgeledi.

Milliyetçi görüşleriyle de tanınan Kafesoğlu, meslekî çalışmalarıyla birlikte sosyal alanlarda da faaliyetlerde bulunmuştur. Türkiye Muallimler Birliği Başkanlığı (1956-57) yapmış, 1964-68 yılları arasında Türkiye Milliyetçi Öğretmenler Sendikası Genel Başkanlığı görevini üstlenmiştir. 1967'de İstanbul'da toplanan 1. Milliyetçiler Büyük Kurultayı'na başkanlık yaptı ve 1969'da yine İstanbul'da düzenlenen Milliyetçiler İlmi Semineri'ni yürüttü. Aydınlar Ocağı'nın da kurucu üyesi ve ilk başkanı (1970-74) olan Kafesoğlu, İstanbul'da ve Türkiye'nin çeşitli il ve ilçelerinde konferanslar verdiği gibi YAYKUR programları çerçevesinde, televizyon ve radyo programları da yapmış bir ilim adamı idi.

Küçük yaştan itibaren disiplinli bir eğitim almış; Almanca, Fransızca, İngilizce, Macarca, Farsça ve Arapça dillerini öğrenmişti. 1958, 1968 ve 1972 yıllarında Fransa ve İngiltere'ye giderek Paris, Londra, Oxford ve Cambridge şehirlerindeki kütüphanelerde incelemelerde bulundu. Yurt içinde ve yurt dışında düzenlenen pek çok kongre ve toplantılara da katılarak orijinal tebliğler sunmuş olan Kafesoğlu, 1956'da Frankfurt'ta düzenlenen Dünya Öğret-

İbrahim Kafesoğlu, Prof. Dr. Abdülkadir Donuk (solda) ile birlikte.

men Teşekkülleri Konfederasyonu'nun kongresine de katılmış; 1964 yılında ise Danimarka'nın Helsingör şehrinde toplanan Avrupa Konseyi devletlerinin Orta Dereceli Okullarda Tarih Kitapları Semineri'nde Türkiye'yi temsil etmiştir. Ayrıca 1974'te Sofya'da düzenlenen Türkiye-Bulgaristan Kültür İlişkileri konusundaki toplantıda, Millî Eğitim Bakanlığı adına hazır bulundu. Çeşitli dönemlerde Kültür Bakanlığı İstişare Kurulu üyeliği de yapan Kafesoğlu, "1000 Temel Eser" heyetinde de görev aldı; bunun yanında 1962-67 ve 1977-81 yılları arasında *İslam Ansiklopedisi*'nin Redaksiyon Heyeti içerisindeki ilim adamları arasında yer aldı.

Edebiyat Fakültesi'ndeki göreviyle birlikte 1967-68 eğitim-öğretim yılında İstanbul Yüksek Öğretmen Okulu Müdürlüğü görevini de yürütmüş; Türkiyat, İslam Tetkikleri, Şarkiyat, Tarih Araştırmaları ve Türk Kültürünü Araştırmaları Enstitüsü gibi kurumların üyeliklerinde bulunmuş, 1983 yılından itibaren de Türk Tarih Kurumu üyesi olmuştur.

Terkip süzgecinden geçirirdi

Yayımlanmış 20'ye yakın kitabı, 300 civarında makalesi bulunmaktadır. Tercüme ve telif kitapları dışında *Türkiyat Mecmuası*, İslam Ansiklopedisi, *Tarih Dergisi*, *Tarih Enstitüsü Dergisi*, *Cultura Turcica*, *Türk Kültürü Araştırmaları*, İstanbul Enstitüsü Dergisi, *Belleten*, *Bilgi*, *Türk Yurdu* dergilerinde ve farklı dergi, mecmua ve gazetelerde Türk tarihi ve kültürü konularında birçok yazısı yayımlanmış, bunlar arasında bazı kitap ve makaleleri Batı dillerine tercüme edilmiştir. Mesleğinin ilk 15 yılını Selçuklu dönemi Türk tarihi konularına ayırmış olan Kafesoğlu, ömrünün son 25 yılından fazlasını İslamiyet öncesi Türk tarih ve kültürü konularına vermiştir. Osmanlı tarihiyle meşgul olanların Selçuklu ve İslamiyet öncesi Türk tarih ve kültürünü de iyi bilmesi gerektiğini dile getiren Kafesoğlu, incelediği konuları, mevcut bütün kaynakların yardımıyla bir terkip süzgecinden geçirerek değerlendirirdi. *Türk Millî Kültürü* (Ankara 1977, İstanbul 1983, İstanbul 2018, 43. Baskı) adlı eserinde, millî kültürümüzün eski devirlerden itibaren temel meselelerini açıklamış, böylece Selçuklu ve Osmanlı devri Türk kültürünün daha iyi anlaşılmasına yardım etmiştir. Türk milletinin 4 bin yıllık tarihe ve zengin bir kültüre sahip olduğu görüşünden hareket eden Kafesoğlu, bu eserinde kültür ve medeniyet nazariyelerini, göçebelik meselesini, Türklerin adı, soyu, anayurdu ve yayılmalarını, İslam öncesinde kurulan Türk devletlerini, bu devletlerin sosyal yapısını, din, iktisat, edebiyat, kültür, sanat ve düşünce hayatlarını, ahlak anlayışlarını ve Türk-İslam dönemi Türk kültürünü derinlemesine ele almıştır. Üniversitelerimizin Tarih bölümlerinde ders kitabı olarak da okutulmakta olan bu eser defalarca basılmıştır.

Yayımlanmış diğer kitapları şunlardır: *Macaristan Tarihi* (F. Eckhart'tan Macarcadan tercüme, Ankara 1949), *Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu* (İstanbul 1953), *Harezmşahlar Devleti Tarihi* (Ankara 1956, 1984), *Türkler ve Medeniyet* (İstanbul 1957), *Malazgirt Meydan Muharebesi* (Erzurum 1959), *Selçuklu Tarihi* (Ankara 1972, 1992), *Sultan Melikşah* (Ankara 1973), *Türk Kültür Tarihi* (Ankara 1977), *Eski Türk Dini* (Ankara 1980), *Kutad-gu Bilig ve Kültür Tarihimizdeki Yeri* (İstanbul 1980), *Atatürk İlkeleri ve Dayandığı Tarihî Temeller* (M. Saray ile birlikte, İstanbul 1983, 1984), *Bulgarların Kökeni* (Ankara 1958), *Türk Bozkır Kültürü* (Ankara 1987), *Müslüman Türk Devletleri Tarihi, Osmanlılar Hariç* (H. D. Yıldız ve E. Merçil ile birlikte, İstanbul 1999).

İlmî makalelerinden bazıları ise şunlardır: "Doğu Anadolu'ya İlk Selçuklu Akını (1015-1021) ve Tarihi Ehemmiyeti" (*Fuad Köprülü Armağanı*, İstanbul 1953, s. 259-274), "Türk Tarihinde Moğollar ve Cengiz Meselesi" (*Tarih Dergisi*, V/8, İstanbul 1953, s. 105-136), "Selçuklu Tarihinin Meseleleri" (*Belleten*, XIX/76, 1955, s. 463-489), "XII. Asra Kadar Türklerin İstanbul Muhasaraları" (*İstanbul Enstitüsü Dergisi*, III, 1957, s. 1-16). Kafesoğlu'nun kültür konularını ihtiva eden fikrî makaleleri ise daha çok *Türk Kültürü* dergisinde neşredilmiştir. Bunların bir kısmı *Türk Milliyetçiliğinin Meseleleri* adı altında toplanmış ve iki defa yayımlanmıştır (Ankara 1966, İstanbul 1970). Ayrıca ilmî makalelerinden bir kısmı Abdülkadir Donuk tarafından yayına hazırlanarak *Selçuklular ve Selçuklu Tarihi Üzerine Araştırmalar* adıyla neşredilmiştir (İstanbul 2014).

Kaynakça:

Donuk, Abdülkadir, "Ölümünün Birinci Yıldönümünde Tarihçi Kafesoğlu", *Türk Kültürü*, Sayı 269, Eylül 1985, s. 13-19.

Donuk, A., "Prof. Dr. İbrahim Kafesoğlu'nun Hayatı ve Eserleri", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, Prof. Dr. İbrahim Kafesoğlu Hatıra Sayısı, Sayı 13, İstanbul 1987, s. 1-30.

Donuk, A., Prof. Dr. İbrahim Kafesoğlu, İstanbul 1989; Abdülkadir Donuk, "Kafesoğlu, Halil İbrahim", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 24, İstanbul 2001, s. 145-146.

Ergin, Muharrem, "Beklenmeyen Bir Ölüm", *Türk Kültürü Araştırmaları*, XXIII/1-2, s. 63-70.

Köprülü, Orhan F., "Dostum Kafesoğlu", *Türk Kültürü Araştırmaları*, XXIII/1-2, s. 71-73

Saray, Mehmet, "Prof. Dr. İbrahim Kafesoğlu, Hayatı ve Eserleri", *Türk Kültürü Araştırmaları*, Prof. Dr. İbrahim Kafesoğlu'nun Hatırasına Armağan, XXIII/1-2, Ankara 1985, s. 1-27.

Yalçın, Süleyman, "Kafesoğlu ve Türk-İslam Terkibi", *Türk Kültürü Araştırmaları*, XXIII/1-2, Ankara 1985, s. 55-61.

Y A Z I K A L I R

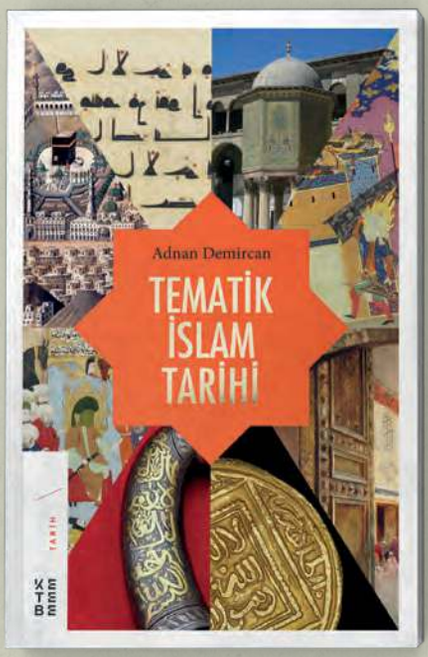

İslam tarihinin ve medeniyetinin kimi zaman gurur okşayan kimi zaman da yasa boğan katmanlarında manevi bir yolculuğa davetlisiniz.

İran'ın yaşayan en saygın ilim ve düşünce adamlarından biri olan Dînânî, zor bir görevi üstleniyor ve İslam dünyasında felsefenin tarihini, İslam alimlerinin eleştirileri eşliğinde kapsamlı olarak sunmayı başarıyor.

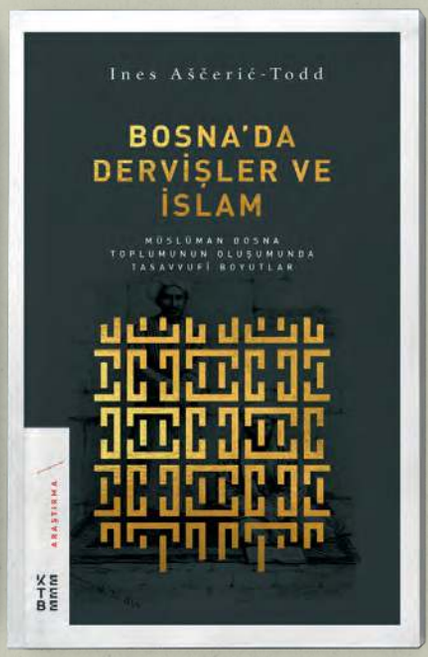

Tasavvuf geleneğinin ve tarikatların Bosna'da bir Müslüman toplumunun oluşmasına nasıl etki ettiğini görmek isteyen araştırmacıların ve konuya ilgi duyan herkesin başvuracağı bir kitap.

ketebe.com ketebe ketebe ketebe

KETEBE

MALAZGİRT'İ NE ZAMAN KEŞFETTİK?

MUSTAFA ALİCAN

Mustafa Alican

Doç. Dr., Muş Alparslan Üniversitesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi

Müslüman Türkleri diğer Türklerden ayrı bir sosyoloji olarak kodlayan ve İslamî değerlerin kurucu unsurlar olduğuna işaretle muhafaza edilmeleri gerektiğini ileri süren Malazgirt merkezli Anadolucu düşünce hiçbir zaman devletin resmî politikası olmamıştır. Peki neden?

Selçuklu Sultanı Alparslan'ın 26 Ağustos 1071 tarihinde Bizans İmparatoru Romanos Diogenes'i tarihin en büyük hezimetlerinden birine uğrattığı Malazgirt Savaşı, Türk ve İslam tarihinin en önemli hadiselerinden biri, kendisinden sonraki çağları belirleyen bir dönüm noktasıdır. Bugünden geriye doğru bakıldığında, Türk ve İslam tarihinin "Malazgirt öncesi" ve "Malazgirt sonrası" olarak iki farklı devir şeklinde ele alınmasının mümkün olduğu söylenebilir.

Fakat bu derece önemli bir hadise, aşağı yukarı 100 yıl öncesine kadar tabir yerindeyse küller altına kalmış, sahip olduğu anlam fark edilmemiştir. Bunun nedeni ise kuşkusuz bazılarının iddia ettiği gibi Malazgirt'in anlamının sonradan kurgulanmış olması değil, tarihin okunma biçimlerinde meydana gelen dönüşümdür. Tarihin ilerlemeci bir hatta sahip olduğu, ileriye doğru gittiği ve birikerek ilerlediği şeklindeki modern yaklaşımlar, birçok tarihî hadise ile birlikte Malazgirt'in öneminin de doğru bir şekilde değerlendirilebilmesine zemin hazırlamıştır.

20. yüzyıl itibarıyla tarihin milletlerin hafızası olduğuna ilişkin yaklaşımların önem kazanmaya başlaması, modern ulus devletlerin kendilerini tarif etmek maksadıyla yeni tarih anlatılarının peşine düşmeleri sonucunu doğurmuştu. Köklü, saf (arı ya da yabancı etkilerden arındırılmış), ihtişamlı ve kadim bir tarihe sahip olmak, adeta modern siyasî arenada güçlü ve meşru bir devlet olmanın dayanağı haline gelmişti. Nevzuhur bir siyaset anlayışı durumundaki ulus devletin kendini tahkim

etme girişimi olarak ele alınabilecek olan bu durumun, dünyayı gerçek mânâda kan gölüne çeviren birçok kötü sonucu oldu. 1. Dünya Savaşı'ndan sonraki süreçte yükselişe geçen ırkçı perspektiflere dayalı faşist siyaset anlayışlarının temeli buradadır. Panslavizm, Pantürkizm, Panarabizm ya da Pancermenizm, hatta Panislamizm gibi romantik ve hayalî milliyetçiliklerin de öyle… Bu dönemlerde ülkemiz de dâhil olmak üzere devletler eliyle ihdas edilen kurumlarca dört kolla "tarih bilimi" üretmeye dönük çabaların ortaya çıkması tesadüf değildir. Bununla birlikte, Malazgirt'e ilişkin kavrayışın geçirdiği aşamaların "resmî" diyebileceğimiz hattın dışında geliştiğini not etmek gerekir.

Öncelikle şuradan başlamak gerekir ki, Selçuklu ve Ortaçağ İslam kaynaklarında Malazgirt'e ilişkin siyasî ya da kültürel bir perspektif yoktur. Söz konusu kaynaklarda çağın aktarmacı tarih anlayışına uygun olarak savaş hakkında veriler paylaşılmış ve zaferin büyüklüğüne işaret edilmekle yetinilmiştir. Dolayısıyla da bu membalarda Malazgirt'e dair tarihî bir değerlendirme girişimine rastlanmamaktadır. Nitekim tarihî ve kültürel bağlam içerisinde yerli yerine oturtulmamış olan zafer, bir süre sonra tabir yerindeyse unutulmuş gibi görünmektedir. Osmanlı

Köklü, saf (arı ya da yabancı etkilerden arındırılmış), İhtişamlı ve kadim bir tarihe sahip olmak, adeta modern siyasî arenada güçlü ve meşru bir devlet olmanın dayanağı haline gelmişti.

Malazgirt Meydan Muharebesi ile birlikte Türkler Anadolu'ya girmiş ve bu coğrafyada kalıcı olmuştu.

kroniklerinde konu ile alakalı neredeyse hiç veri bulunmamaktadır. Fakat bunun nedeni, tekrar altını çizelim ki Malazgirt'e ilişkin bir şuursuzluk değil, devrin tarih anlayışıdır. Bu dönemler, halen tarihin millet kurucu bir hafıza olarak değil de bir ibretler vesikası olarak görüldüğü dönemlerdir. Tarih ilminden beklenenler arasında "millî bilinç" ya da benzeri bir kültürel inşa (ya da keşif) aygıtı olma durumu yoktur.

Cumhuriyet elitlerinin Malazgirt'i

Tarihî bir dönüm noktası olarak Malazgirt olgusu, Avrupa'da ortaya çıkan ulusal hassasiyetlere dayalı dünya görüşlerinin Osmanlı münevverleri arasında yayılmaya başlaması ile gün yüzüne çıksa da gerçek anlamda 1. Dünya Savaşı'ndan sonraki süreçte dikkat çekmiştir. Mustafa Kemal liderliğinde İngiliz destekli Yunanlara karşı gerçekleştirilen Büyük Taarruz'un 26 Ağustos'ta başlaması muhtemelen tesadüf değildir. Nitekim 1923 yılında Fuad Köprülü tarafından kaleme alınan *Türkiye Tarihi* isimli eserde Malazgirt Zaferi'nin Anadolu'nun Türkleşmesindeki etkisine temas edilmiş, 1933 yılında yayımlanan ders kitaplarında savaşın Türkiye tarihi açısından sahip olduğu öneme vurgu yapılmıştır. Bununla birlikte, Malazgirt'e dönük "resmî ilgi" 1950'li yıllara kadar çok sınırlıdır. Fransız yazar Etienne Copeaux'un iddia ettiği gibi Cumhuriyet elitleri "Malazgirt'i keşfettikten sonra" Türk Tarih Tezinin Türkleri Hitit (Eti) ve Sümerlerle ilişkilendiren antik referanslarını bir kenara bırakıp Malazgirt'e odaklanmamış, tam aksine çok daha köklü bir geçmiş vaat eden bu referanslara sarılıp Malazgirt'e olan ilgilerini yitirmişlerdir.

Tek Parti döneminden sonraki süreçte ülkedeki Malazgirt algısı yeni bir hatta evrildi. 1956 yılında Malazgirt'i ziyaret eden Cumhurbaşkanı Celal Bayar, savaşın gerçekleştiği alanda çevre düzenlemesi yapılması ve zafer anısına bir "Alparslan Abidesi" inşa edilmesi için talimat vermiş, abidenin projesi de hazırlanmıştı. Fakat 1960 yılında seçilmiş hükümeti silah zoruyla alaşağı eden cuntanın yarattığı siyasî karmaşa ortamında bu girişim akamete uğradı. Öte yandan Malazgirtliler de işin peşini bırakmamış, 1964'te Alparslan Abidesini Yaptırma Derneği adı altında teşkilat-

lanarak sürecin takipçisi olacaklarını göstermişlerdi. Başbakan Süleyman Demirel ile görüşen dernek temsilcilerinin de çabaları sonucu, abidenin inşası 1966 yılında kurulan Selçuklu Tarih ve Medeniyeti Enstitüsü'ne havale edilmiş, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin öncülüğünde Atatürk Üniversitesi, Muş Valiliği ve Malazgirt Kaymakamlığı'nın temsilcilerinden oluşturulan kurul bir araya gelerek abidenin savaşın 900. yılı olan 1971'e kadar tamamlanmasını kararlaştırmıştı. Projenin tamamlanamadığını biliyoruz. Selçukluların Anadolu'ya girişini temsil eden 42 metre yükseklikteki kapı formlu Malazgirt Zafer Anıtı, ancak 1989'da Kültür Bakanlığı tarafından yapılacaktı. Abide planlanan tarihte tamamlanmış olmasa da 1971 yılında zaferle ilgili görkemli kutlama ve anma faaliyetlerinin gerçekleştirildiği bilinmektedir.

1971'de Malazgirt Zaferi'nin ilk kez hakkıyla yâd edildiği görülür. Emin Bilgiç idaresindeki Selçuklu Tarih ve Medeniyeti Enstitüsü'nün öncülüğünde, hükümet tarafından 1970 ve 1971 yılı bütçelerinden yapılan özel tahsisatlar ile geniş kapsamlı hazırlıklar yapılmış, ülke çapında büyük bir heyecan dalgası oluşmuştu. Bu çerçevede enstitünün periyodik yayını olan *Selçuklu Araştırmaları* dergisinin hacimli bir sayısı Malazgirt Zaferi'ne ayrıldı. Malazgirt ve Sultan Alparslan konulu "fikir eseri, tarihî roman, temsil eseri ve şiir" yarışmaları tertip edildi.

Ülkenin dört bir yanında konferanslar, paneller düzenlendi. PTT tarafından hatıra pulları bastırıldı ve Malazgirt anısına özel madalyon ve paralar kestirildi. Radyoda özel bir konuşma yapıldı, çeşitli edebî ve ilmî eserler yayımlandı. 15-21 Nisan 1971 tarihleri arası Malazgirt Haftası ilan edildi. Okullarda etkinlikler düzenlendi ve Türkiye'nin her tarafında zaferin 900. yıldönümü büyük bir coşkuyla kutlandı. Bütün bunlara rağmen bu görkemli ve "ataların büyük zaferinin psikolojik hazzının nostaljik duygularla yaşandığı" 1971 yılı kutlamalarının münferit hadiseler olarak kaldığını, devam etmediğini ve herhangi siyasî ya da kültürel bir bilinç kaynağına dönüşmediğini belirtmek gerekir.

Türk tarihçiliğinin Malazgirt Zaferi'ne dönük bir hassasiyete sahip olduğu doğrudur, nitekim çok fazla olmamakla birlikte Selçuklu tarihçileri tarafından üniversite mahfillerinde savaşla alakalı birçok çalışma yapılmıştır. Fakat merhum Osman Turan bir kenarda tutulacak olursa, Malazgirt'in işaret edebileceği siyasî söylem alanına akademi içerisinden pek işaret edilmiş değildir. Zaferin "fikrî" olarak abideleştirilmesine dönük girişimlerin altında "Anadolucular" olarak bilinen düşünce adamlarının imzası vardır. Kavramsal bir gönderme olarak ilk kez 1915 yılında Necip Türkçü tarafından ortaya atılan Anadolucu söylem, daha sonra Hilmi Ziya Ülken tarafından bir tür kültür hareketi olarak yapılandırılsa da Malazgirt'le ilişkilendirilen siyasî ve kültürel anlamını Mükrimin Halil Yinanç ile bulmuştur.

Yinanç tarafından 1924 yılında neşredilmeye başlanmakla birlikte ömrü uzun olmayan *Anadolu Mecmuası* etrafında bir araya gelen fikir adamları, Malazgirt Zaferi'ni Anadolu Türklüğünün başlangıcı olarak gören yeni bir kültür milliyetçiliğini sistematize etme gayreti içerisinde olmuşlardır. Temel vurgu olarak "vatanseverlik" ve "ortak tarihi" öne çıkaran, kültürel mânâda da olsa İslam'a merkezî bir yer veren bu düşünce, Anadolu Türkiye'sini Türk tarihinin müstakil, daha öncekilerden farklı ve daha da önemlisi, Türklüğün altın çağı olarak gören bir bakış açısı geliştirmiştir. Malazgirt üzerine bir piyes de kaleme aldığı bilinen Ziya Gökalp'in Turancı fikirleri ile Panislamist yaklaşımların eleştirisini de ihtiva eden Anadolucu düşünce, Türklerin İslam dini ile birlikte yeni bir sosyolojiye dönüştüklerini ve bu sosyolojinin meyvelerinin de Anadolu'da toplandığını ileri sürmüştür. Nurettin Topçu ve Mehmet Kaplan'ın da eklemlenebileceği söz konusu düşünce damarı muhafazakâr, çoğulcu ve coğrafya merkezli bir hat üzerinden gelişmiştir. Müslüman Türkleri diğer Türklerden ayrı bir sosyoloji olarak kodlayan ve İslamî değerlerin kurucu unsurlar olduğuna işaretle muhafaza edilmeleri gerektiğini ileri süren Malazgirt merkezli Anadolucu düşünce hiçbir zaman devletin resmî politikası olmamıştır. Bunun nedeni de açıktır. Siyasî ve kültürel açıdan ulus devlet anlayışını ve din dışı referansları temel alan modern Türkiye Cumhuriyeti'nin seküler, potivist ve Batılılaşmacı değerleri ile Anadolucu kavrayışın işaret ettiği kültürel değerler arasında kapanmaz bir uçurum vardır. Dolayısıyla da devlet erki, Anadolu'da kültürel birlik oluşturabilecek önemli bir fikir kaynağını göz ardı etmiş, ona yüz vermemiştir. 1990'lı yıllarda başlayan ve 2000'lerde daha da yoğun bir şekilde takip edilebilen popüler siyasetteki Malazgirt referansının bu açıdan önemli olduğu açıktır. İş ki layıkıyla işlenebilsin.

Malazgirt Zaferi'nin 900. yılının hatırasına hazırlanmış afiş ve yine onun şerefine basılmış sikke.

DOSYA

OSMANLI'DAN GÜNÜMÜZE

İSTİHBARAT SAVAŞLARI

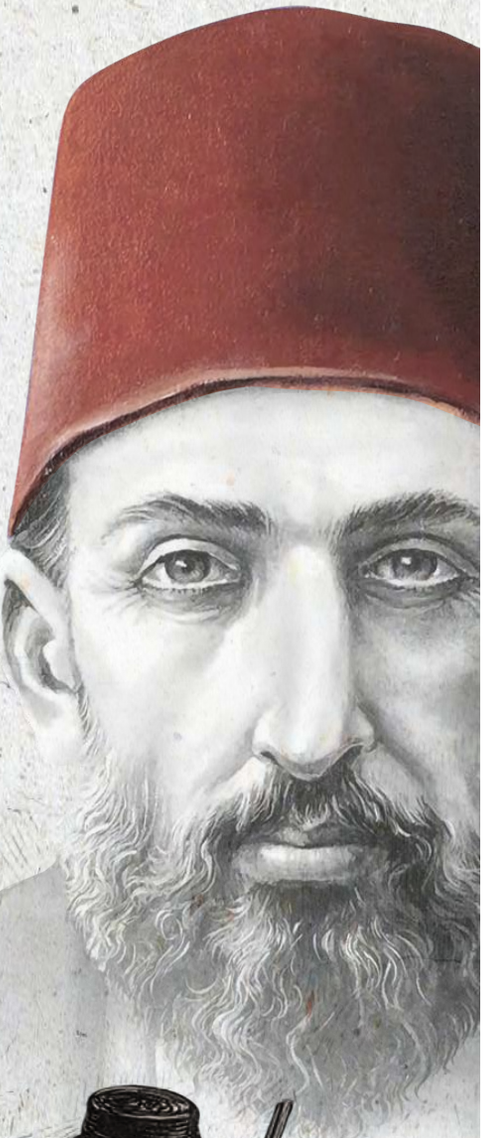

İstihbarat devletlerin vazgeçilmez bir emniyet sibobudur. İslam tarihinde Hz. Peygamber (sas) dönemine kadar giden istihbarat, Osmanlılarda muazzam bir ağa dönüştü. Az sonra sizleri başbaşa bırakacağımız 'İstihbarat Savaşları' dosyamızda, nefes kesen hikâyeleriyle Osmanlı klasik devri istihbarat faaliyetlerini Abdülaziz Aygün kaleme aldı. Bu sistemin bir de gözardı edilemez bir malî boyutu vardı ki, Ahmet Yüksel bütün delilleriyle deşifre etti. İstihbarat denilince Sultan II. Abdülhamid'i anmadan olmaz! Profesyonel mânâda ilk Hafiye Teşkilatı'nı kuran Hünkâr'ı Mehmet Ali Beyhan ve yeni kitabı üzerinden yaptığımız söyleşiyle Emre Gör anlattı. Osmanlı'nın uzun yıllar mücadele ettiği Batı'nın casus ordusu ise Fatma Toksoy'un kaleminden...
Osmanlı istihbaratının sır dolu perdeleri sizin için açılıyor!

12 MADDEDE
İSTİHBARAT SAVAŞLARI

DİKKAT, Osmanlı Casusu Çıkabilir!

Abdülaziz Aygün
Araştırmacı - Yazar

Osmanlı'nın akılları durduran casusluk faaliyetleri; stratejik yönetim tecrübesi yanında çok boyutlu bir muhakemenin, ayrıntıları gözden kaçırmayan bir "dikkat" ve dâhiyane bir muhasebe yeteneğinin izlerini taşır.
İşte 12 maddede Osmanlı'nın casusluk tarihi.

Kuruluş yıllarından itibaren Osmanlı'nın klasik devrinde insanı hayrete düşüren casusluk faaliyetleri görülür. Kanije müdafaasında olduğu gibi gizli bilgileri düşman birliklerinin içine ustalıkla sızmak suretiyle menzile ulaştıran, hatta bazen yanlış bir bilginin düşman komutanının eline geçmesi için hayatı pahasına kendini yakalatan, karşı tarafın casuslarını tespit edip suikastle öldüren nice casuslar. Önemli mevkilerde bulunan asilzadeleri casusluk yapması hususunda ikna ederek istihbarat toplayan, derin, yaygın ve güçlü bir istihbarat ağı vardı Osmanlı'nın.
Kilisede ayin yöneten bir papaz, kralların yanında itibarlı bir asilzade, önemli bir kale kumandanı, güçlü bir tüccar, Avrupa'dan gelmiş bir elçi, ünlü bir düşünür, hatta kendi ülkesi adına casusluk yaptığını

söylerken aslında Osmanlı'ya çalışan bir maceraperest... Hepsi Osmanlı istihbaratının parçasıydı. Kimi Osmanlı'da özel yetiştirilmiş, kimi kabiliyetleri keşfedilmek suretiyle bu göreve sevk edilmiş, kimi ise gönüllü olarak bu işe girmiş profesyonel ve paralı casuslardı.

1. Ve sahnede ilk casuslar!

Osman Gazi'nin İznik'i muhasara ettiği esnada Bizans kuvvetlerinin Yalova'da konuşlanmaya çalıştığını casusları vasıtasıyla haber alarak ansızın bir gece baskınıyla Bizans birliklerini dağıtması, istihbarattaki kuvveti ile olmuştur. Osman Gazi'nin Bilecik Kalesi'ni fethi de bir casusluk operasyonu ile mümkün olmuştu. Bilecik Tekfuru, Osman Bey ve ailesini öldürmek için bir plan yapmış ve kendisini bu maksatla tertiplediği düğüne davet etmişti. Plandan haberdar olan Osman Gazi çeşitli bahaneler ileri sürerek tekfuru düğünün kale dışında yapılmasına ikna etti ve kaleye emanet eşyalar bırakmak bahanesiyle eşyaların arasına sakladığı adamlarını gizlice kaleye soktu. Tekfur ve davetliler düğündeyken kale çoktan Osmanlıların eline geçmişti bile. Bir başka örnek de, Karesioğullarının nüfuzlu emiri ve Dursun Bey'in veziri iken Orhan Gazi zamanında beyliğin kısmen Osmanlı topraklarına katılmasıyla Osmanlı hizmetine giren Hacı İlbeyi'nin, görevlendirdiği casusların tekfurun kaleden ayrıldığı haberini vermesi üzerine savunmasız kalan Dimetoka Kalesi'ni kolayca fethetmesidir.

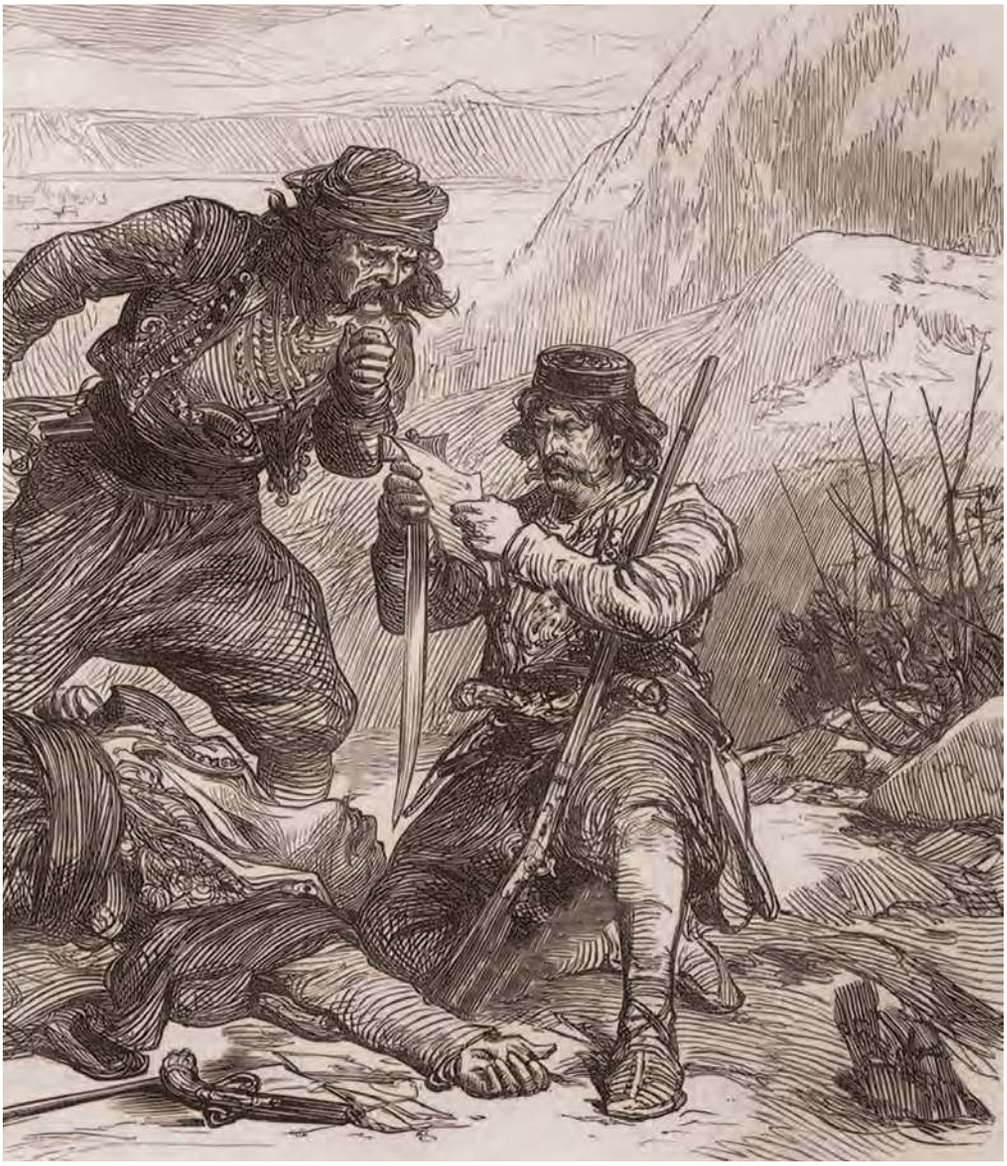

Osmanlı casusunun öldürülerek taşıdığı mektubun ele geçirilmesini tasvir eden bir gravür.

2. Rahipten bile bilgi sızdırıldı

Osmanlı Devleti'nin büyümesiyle istihbarat ağı da Avrupa'ya yayılmıştı. Mesela Venedik Signoria'sının Fatih Sultan Mehmed'e bir düzine suikast girişiminde bulunmasına rağmen hiçbir başarı elde edememesinin sebebi, Fatih'in Avrupa'ya yayılmış güçlü bir casus şebekesinin olmasıydı. Bu geniş operasyon ağı Batılı devletleri evham ve endişeye sürüklüyordu. Öyle ki, Avrupa'nın birçok yerinde, hatta yukarı Bavyera'daki Wasserburg ve Sachrang gibi uzak bölgelerde bile masum insanların Türk casusu diye idam edildiğine dair kayıtlara rastlanmaktadır. Carinthialı rahip Jakob Unrest, *Chronicon Austriacum* (1472) isimli kitabında, "Türk imparatoru bu ülkelerdeki bütün şehirleri haritasında belirlemiş. Sürgün edilmiş bir rahipten ve iki yüksek rütbeli rahipten bilgi alıyor" diye yazmıştı. Sultan'a çalışan bazı casuslar ise ilginç bir şekilde bunu gizlemiyor, açıktan bilgi toplayarak ve kendi casus şebekelerini kurarak Sultan için istihbarat faaliyeti sürdürüyorlardı. Bunlardan biri de Floransalı tarihçi ve şair Benedetto Dei idi. Osmanlı'nın Venedik'le arasının çok da iyi olmadığı bir dönemde Floransalı tacirlerin Sakız Adası'nda ele geçirdikleri birkaç mühim mektubu Fatih Sultan Mehmed'e ulaştırarak gerekli tedbirlerin alınmasını sağlamıştı.

3. Siyasetnamelerdeki casusluk nasihatleri

Türk devletlerinin istihbarata verdiği ehemmiyetin, aynı devlet geleneğine tâbi olan Osmanlı'da olmaması düşünülemezdi. Padişahlara ve devlet idarecilerine bir nasihatname kabilinden yazılmış olan siyasetnamelerde de casusluk ve haber alma faaliyetinin ehemmiyetine çokça işaret edilmiştir.
Bunlardan biri olan Hezarfen Hüseyin Efendi'nin 1675 yılında kaleme aldığı *Telhisü'l-Beyan fi Kavânin-i Âli Osman* isimli eserinin "ahval-i tecessüs ve casusan"

bölümünde sınır bölgelerinin casuslarla sürekli denetlenmesi gerektiğine, böylece düşman saldırıları gerçekleşmeden evvel tedbirlerin alınabileceğine işaret edilmiştir. Defterdar Sarı Mehmed Paşa da eserinde düşmanın durumunu casuslarla öğrenmeyen nice devletlerin berbat olduğundan bahsetmiştir. Gelibolulu Mustafa Alî, *Nüshatü's-Selatîn* kitabında, "Dördüncü Lâzime: Sultân casuslar kullanup, dâima halkın halinden haberdar olmalıdır. Fakat bu casuslar, her türlü fenâ sıfatlardan uzak olup, vüzerânın ve zenginlerin hatırı için eğilmeyeler. Sultân zaman zaman, bunları da araştırmalıdır" der. Lütfi Paşa ise *Asâf-Nâme*'de padişahlara karşı gerçekleştirilen casusluk ve suikast faaliyetlerine karşı tedbir mahiyetinde casusluğun önemine işaret eder.

Rivayete göre Timur, Yıldırım Bayezid Han'ın kaçırılma teşebbüsünden sonra kendisini kafese koydurtmuştur.

4. Padişah buyurdu ki...

Padişahların Divan-ı Hümâyun toplantılarının kayıtlı olduğu mühimme defterlerinde, casusluk faaliyetinde bulunanlara tımar ve terakkiler verildiğine dair kayıtlara sık sık rastlanır. Hatta gayrimüslimlerden casusluk işinde başarı gösterenlere maaş ya da mükâfat verilmesinin yanında bazı vergilerden de muaf tutulduklarına dair birçok mühimme kaydı bulmak mümkündür. Osmanlı'nın istihbarat faaliyetlerinde Hıristiyan ve Yahudileri bolca kullandığı bilinmektedir zira onlar dil ve dinleri sebebiyle gayrimüslim kültürler içerisinde izlerini belli etmiyor, bilgi toplama konusunda daha başarılı oluyorlardı.

Mühimme kayıtlarında görülen istihbarat emirlerinden birinde "…Buyurdum ki: Vardukda dâimâ ol cevânibe göz ve kulak tutup, yarar câsûslar gönderüp, fikr ü karâriyetlerine tamâm ıttılâ'-ı tahsîl idüp, südde-i sa'âdetüme i'lâmdan hâli olmayasın" ifadeleriyle Sultan sürekli bir şekilde casuslar gönderilip alınan malumatın tarafına iletilmesini emretmektedir.

Bir başkasında, "…imdî küffâr-ı mezellet-âsârun hîle ve hud'asında gaflet câiz degildür. Serhadde olan hâkim küllî basîret üzre olub küffârun her husûsına muttali' olub dahî yaraga mübâşeret itmek gerekdür. Sû-i tedbîr ile ırz u nâmus-ı saltanata mugâyir iş olmak câiz degildür" ifadeleri dikkat çeker. Yani düşmanın hilesine karşı tedbirsizlik caiz değildir; her hareketine muttali olmalı ve gereken tedbirleri hemen almalısın, saltanatın ırz ve namusuna mugayir iş asla caiz değildir, demektedir.

Casusluk yaparken yakalanan Estergon Kalesi süvarilerinden Mustafa'nın kurtarılması için Budin Beylerbeyi'ne yazılan emir Mühimme Defteri'ne böyle yansımıştı.

5. Mehmed Çelebi'nin Timur'u korkutan kurtarma timi

Bilindiği gibi Yıldırım Bayezid Ankara Savaşı sonrası Timur'a esir düşmüş; akabinde şehzadeler arası bir mücadele başlamış lakin Şehzade Mehmed Çelebi babası ile irtibatını kaybetmemek ve onu kurtarmak için bir dizi istihbarat faaliyetine girişmiş, bunun için bir ekip kurma kararı almıştı. Öncelikle ekip üyelerinin vasıflarını tespit etti. Buna göre dayanıklı, gözünü budaktan sakınmayan, yakalanıp işkence görse dahi yılmayacak, hatta operasyon esnasında ekipten biri öldürülse bile hedefinden şaşmayarak vazifesini yerine getirecek kişiler olmalıydı.

Bu ekip önce Timur'un nerede konakladığını belirledi. Sonraki adım, Yıldırım'ın bulunduğu çadırı tespit etmekti. Artık sıra, Yıldırım'ı yüz binlerce askeri olan galip ve müteyakkız bir ordunun kucağından çekip alacak operasyona gelmişti. Bazı tarihçilere göre Yıldırım'ın bulunduğu çadırın altından tünel kazmak suretiyle, bazılarına göre ise ordunun içine sızma operasyonu ile nöbetçileri bir gaflet anında saf dışı bırakarak Yıldırım'ı çadırdan kaçırmaya muvaffak oldular. Görev başarıya ulaşmak üzereydi ki, Timur hadiseden haberdar oldu ve en mahir kuvvetlerini bu timin peşine takarak Yıldırım'ı kaybetmemelerini ve yakaladıkları herkesi öldürmelerini emretti. Mehmed Çelebi'nin özel timi vazifelerini büyük ölçüde yerine getirmiş olup zoru başarmışlarsa da belli bir mesafe sonra Timur'un askerlerine yakalandılar. Neticede dağ taş Timur askeriyle doluydu. Kokarca sürüsü gibi üşüştüler ve timin tamamını çetin bir çatışmadan sonra şehit ettiler.

6. II. Bayezid, Cem Sultan'ın Nice'de kaldığı konağa sızdı

Osmanlı istihbarat ağının belki de en heyecanlı devri Cem Sultan ve II. Bayezid arasında yaşanan espiyonaj ve re espiyonaj hadiseleridir. II. Bayezid bir ara Cem Sultan'ın en yakınından istihbarat alabilecek kadar güçlü bir casus ağına sahipti. Öyle ki, Cem Sultan'ın Nice'de konağında kaldığı, Cenovalı zengin bir aileye mensup olan Gaspar Grimaldo II. Bayezid ile Cem hakkında mektuplaşıyordu. Cem

ise bundan habersiz, kendisini güvende telakki etmekteydi. Ne var ki Gaspar Grimaldo, II. Bayezid'e gönderdiği bir mektubunda kendisine verilen vazifeyi (muhtemelen Cem Sultan'ın öldürülmesi) yerine getirmek için fırsat kolladığını yazıyordu.

Bu arada Cem Sultan'ın da kendi istihbarat ağını oluşturmaya çalıştığını, gerek İstanbul gerekse Mısır'la irtibat kurarak bir çıkış yolu aradığını biliyoruz. Avrupa macerasında yanında olup hizmetini gören 40 kişilik ekibin içinde, literatürde "Cem Şairleri" olarak bilinen Sa'di, Haydar Çelebi, Şahidî, La'lî ve Kandî'nin bulunduğu bir şair ekibi de vardı. Bu şairler şehzadenin Avrupa hayatında kendisine dostluk etmenin ötesinde bazı siyasî casusluk işlerine de dahil olmuşlardı. Bunlardan Sa'di, Cem Sultan adına siyasî destek aramak için Rodos üzerinden önce Aydın, sonrada İstanbul'a gelerek bazı temaslarda bulunmuş; ancak II. Bayezid'in casusları tarafından Cem Sultan'ın mektupları ile yakalanmıştı. Bu şair daha sonra Karaköy ve Sirkeci arasında denize atılmak suretiyle boğularak ortadan kaldırıldı.

II. Bayezid'in suikast planları son bulmamış, o sıralarda Magrino mahlaslı Aristofano di Castrona isimli bir casusun Papalık memuruna yaptığı itirafla başka bir tertip daha ortaya çıkmıştı. Bu casusun iddiasına göre İstanbul'da bulunduğu sırada II. Bayezid, Cem Sultan ve Papa'nın su içtiği çeşmeye zehir katması hususunda kendisini görevlendirmiş; kendisi Roma'yı çok iyi bildiği için bu vazifeyi üstlendiyse de sonra vicdanı elvermeyip vazgeçmişti.

Bu türden gelişmeler Cem Sultan'ın tedbirleri sıkılaştırmasına yol açtı. İlginç bir misal olarak, II. Bayezid'in Cem Sultan'a gönderdiği elçinin üzerindekiler, kabul salonuna girmeden evvel Cem Sultan'ın adamları tarafından bir bezle tozu alınırcasına silinerek zehirli olup olmadığının anlaşılması için elçiye öptürülmüştür. Elçi daha sonra Cem'in huzurunda padişahın mektubunu yalayarak bir zehrin olmadığını ispatlamış, mektup bundan sonra ancak okunabilmiştir.

7. Devşirmeden istihbarat devşirmek

Yapılanmasındaki bazı hususiyetler sebebiyle Osmanlı Devleti'nin istihbarat sahasında avantajları vardı. Bunlardan biri devşirme sistemidir. Devşirmelerin doğduğu topraklarda kalan aile mensupları, akrabaları ya da arkadaşları istihbarat maksadıyla kullanılabiliyordu.Buna örnek olarak, Mahmud Paşa (1420-74)verilebilir. Kendisi aslen Sırp Despotluğundaki nüfuzlu ailelerden olan Angeloslara mensuptu. Edirne sarayında yetiştirilmek üzere devşirilmiş, bu esnada henüz şehzade olan Fatih Sultan Mehmed ile irtibat kurup dostluğunu kazanmıştı. Daha sonra padişah olan Fatih güvendiği paşayı Rumeli Beylerbeyi tayin etti. Mahmud Paşa bu vazifedeyken Sırbistan'da kalan kardeşi Mihail Angelovic'le irtibat kurdu ve onu Osmanlı istihbaratına çalışmaya ikna etti. Sonuç olarak, Mahmud Paşa Osmanlı'da, Mihail Angelovic de Sırbistan'da yükseliyordu. Öyle ki, Sırbistan'ın en yüksek adlî merci olan baş Voyvodalığa kadar terfi etmişti.

Mihail Angelovic yüksek makamının da

Vatikan'daki Papalık Sarayı'nda 1492-94 yılları arasında Pinturicchio tarafından dekore edilen Azizler Salonu'nun baş duvarındaki St. Catherine's Disputation (İskenderiyeli Azize Katherina'nın İmparator Maksentius Huzurunda Pagan Filozoflarla Tartışması; Papa'nın Huzurunda Cem Sultan diye de bilinir) adlı tablo.

Bir minyatürde Mahmud Paşa tasviri.

etkisiyle Osmanlı'nın siyasî çıkarlarını kollamak adına her şeyi yaptı. Ne var ki Osmanlı menfaati adına Sırp despotluğunun Macarların kontrolüne girmemesi için gerçekleştirdiği son operasyonunda bir hile ile yakalandı ve mal varlığı paylaşılarak hapsedildi. Akıbeti hakkında kesin bilgi yoktur. Muhtemel ki hayatını Osmanlı'nın çıkarları için feda etmişti.

8. Fransa Kralı'nın sırrını Fransızlardan önce Sultan öğrendi

Osmanlı istihbaratında bir kolu da profesyonel casuslardı. Bunlar son derece kurnaz, düzenbaz, seslerini istedikleri gibi değiştirebilen, kılıktan kılığa girebilen, bazen Macar kalpağıyla, bazen de Nemçe urbasıyla gezen ve birçok dil bilen casuslardı. Mesleklerini bir sanatçı ustalığıyla icra ederlerdi. Bir bakarsınız bir tüccar, bir başka zaman çoban, bazen de dualar edip vaazlar veren bir rahip oluverirler. Bir keresinde, "kral büyük bir ordu gönderdi" diyerek kendisini korkutmak isteyenlere, meşhur İstolni Belgrad kumandanı Hamza Bey (ö. 1460) şöyle cevap vermişti: "Hiçbir yerde askeriniz yok. Olsa benim bilmem lazım; çünkü benim casusum altı yıldır Beç'te oturur, orada karısı, çocuğu var. Bu adam isterse kilisede ayin idare eder, isterse papazdır, isterse Nemçeli, isterse Macar olur. İsterse mükemmel çapacıdır, isterse asker, isterse topallar, isterse senin gibi sağlam bacakla gezer ve üstelik her dili bilir. Onun için, kralınıza lazımsa, Beç'te bulsun onu."

Bir başka profesyonel casus ise 1640'larda yaşamış olan Rodoslu Mehmed Bey'dir.

Draç Subaşısı Mehmed Bey'in Kanuni'ye gönderdiği mektupta Martin Luther'in Avrupa'daki faaliyetleri hakkında bilgi veriliyor (Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, E. 7671).

Fransa'dan XIV. Louis'in sarayından düzenli olarak Sultan İbrahim'e yazdığı ve 8 cilt tutan mektuplar, o yıllarda kaldığı evin restorasyonu esnasında gizli bir bölmede bulunmuş ve birçok dilde tekrar tekrar basılmıştı. Son derece hususi bilgiler ihtiva eden mektuplarda Papa'nın günde kaç kere def-i hacete çıktığına varıncaya kadar ayrıntılı malumat bulunuyordu. Hatta bir ara istihbarat zincirinde problem yaşanmış ve Sultan'ın sebebini sorması üzerine Mehmed Bey zincirin Paris'teki halkasından şüphelendiğini yazmıştı. Çok geçmeden, yaklaşık 8 gün sonra Paris'te Seine Nehri'nden üst düzey bir bürokratın cesedi çıkarılacaktı. Osmanlı casuslarının sağladığı en şaşırtıcı bilgilerden biri de, Fransa Kralı XIII. Louis'in oğlu olarak bilinen kişinin gerçek babasının Kardinal Mazarin olduğudur. 1640-48 yılları arasında Sultan İbrahim'e iletilen bu bilginin doğruluğunu Fransızlar 240 yıl sonra, 1890'da teyit etmişlerdir.

9. Yoksa Luther ve Leonardo da Vinci de mi Osmanlı casusu?

Osmanlı Devleti'nin Avrupa'nın mukadderatında rol oynamış meşhur şahsiyetlerden istihbarat alıp onları Osmanlı'nın çıkarları için kullandığına dair güçlü iddialar ortaya atılmıştır. Bu şahıslardan en dikkat çekeni Luther'dir. Kanuni'nin Luther'i Avrupa içerisindeki dinî birliği bölmek ve kendi içinde meşgul etmek gibi maksatlardan dolayı desteklediği kaydedilir. Luther'in Kanuni ile mektuplaştığına dair bir belge yoksa da taraftarlarının mektuplarına Kanuni'nin verdiği cevabî mektuplar elimizdedir. İsmail Hakkı Uzunçarşılı bu mektuplardan birini Feridun Bey Münşeatından iktibasla *Osmanlı Tarihi* adlı eserinde incelemiştir. Kanuni mektubunda "Hâlâ yüce âsitânemiz kullarından Muharrem nam kulumuz ol tarafın dilini ve ahvalini bilir ve itimad olunur…" diyerek casusunun işbilir ve güvenilir olduğunu ifade ettikten sonra, "hüsn-i ittifakla mezkur kulumuz ile mükâleme ve müşavere edip ağızdan dediği ve kağıt ile bildirdiği cemi-i kelimat mübarek ağzımızdan sâdır olmuş gibi mukarrer bilip her ne yılda ve zamanda ittifakla Papa bî-dinine asker çekmek ve cenk etmek murad ediyorsanız ona göre itimad olunur adamlarınızı yüce âsitânemize gönderüb mezbûr kulumuz ile maan ahvalinizi bildiresiniz" diyerek mektuplarda karadan ve denizden her türlü yardımı taahhüt etmektedir. Luther yanlılarının ondan habersiz Osmanlı padişahı ile böyle bir diyalog geliştirmelerinin zor olduğu düşünülürse, Luther'in de Osmanlı'dan destek aldığı ve Kanuni'nin de Luther ve hareketini siyasî istikbali için kullandığı düşünülebilir.

Bir başka çarpıcı iddia ise Leonardo da Vinci'nin Osmanlı casusu olduğu yönündedir. Bu iddianın sahibi iki İtalyan yazar, Rita Monaldi ve Francesco Sorti dir. *Salai'nin Kuşkuları* adlı kitaplarında konuyla ilgili bilgilere yer vermişler fakat içerdiği bu şaşırtıcı iddialardan olsa gerek, kitap İtalya'da yasaklanmıştır. Neyse ki yazarlar, hayal ürünü olmayıp uzun araştırmalar neticesinde yazdıkları kitabın yasaklanma kararını Frankfurt Kitap Fuarı'nda düzenledikleri bir basın toplantısıyla protesto ettiler de İtalyanların iddialar karşısında duydukları rahatsızlıktan haberdar olduk.

10. Rekabet demek istihbarat demek

"Bazı Avrupa devletlerinin elçileri aslında kendi devletlerine haber devşiren casuslar olmakla birlikte, rakipleri olan devletlerin yıpranması için Osmanlı'ya da istihbarat sağlarlardı." Buna örnek teşkil edecek bir hadise, İstanbul'un fethi esnasında yaşanmıştı. İstanbul'a yardıma gelen Venedik donanması komutanı Giustiniani bir plan yapmış ve Osmanlı'nın liman içerisindeki üç gemisini bir gece baskınıyla imha etmek için en iyi askerlerini gemilere doldurup gerekli teçhizatı verdikten sonra baskın için en müsait zamanı beklemişti. Venediklilerle Galata'daki Cenevizlilerin arası iyi değildi. Cenevizliler Osmanlı'nın zararını istememiş olacaklar ki öğrendikleri bu planı Türklere ihbar ettiler. Osmanlı da böyle bir baskına kendisini hazırladı; askerler gece boyunca nöbet tutup tehlike anını kolladılar. Giuistiniani kendince uygun zamanın geldiğini düşündüğünde demir alarak Osmanlı gemilerini batırmak üzere yaklaştı. O esnada müteyakkız durumdaki askerlerin topları ateşlemesiyle Giustiniani'nin gemisi mürettebatıyla birlikte battı.

11. Kül yutmayan sefirler

Osmanlı'nın elçileri uzun seyahatler yapıyor, güzergâhlarındaki kale ve şehirlerle ilgili rapor oluşturuyorlardı. Sefaretna-

Leonardo da Vinci — Martin Luther

me de denilen bu raporu hazırlamaları mecburi idi. Damat İbrahim Paşa, Çelebi Mehmed Efendi'yi elçi olarak gönderirken "Fransa'nın vesâit-i umrân ve ma'ârifine dahi layıkıyle kesb-i ıttılâ ederek kâbil-i tatbîk olanların tahrîri" şeklinde bir emirle, gördüklerini layıkıyla anlayıp yazmasını emretmişti.Mustafa Efendi'nin *Istılah-ı Nemçe*'si ve Ratib Efendi'nin *Layiha*'sı misal olarak gösterilebilir. Bu tür bilgilerin bulunduğu eserlerin iki önemli müellifi Kâtip Çelebi ve Evliya Çelebi'dir. Kâtip Çelebi'nin askerî hususlara daha fazla ilgi duyduğunu söyleyebiliriz. *Evliya Çelebi Seyahatname*'sinin 5. ve 6. ciltlerinde ise Avrupa şehirleri ve oradaki hadiselerle ilgili bolca malumat bulmak mümkündür.

Osmanlı nasıl yabancı elçileri potansiyel birer casus gibi görüp tedbir alıyorsa, Batılı devletler de benzerini Osmanlı elçilerine tatbik ediyorlardı. Osmanlı sefirlerine karşı en ciddi ve tedbirli muameleyi Venedik'te görüyoruz. O kadar ki, elçilere yaklaşan ve onlarla konuşmaya çalışanları engellemek için yakından takip etmenin yanında, kanunlar çıkarmak suretiyle hukukî yaptırımlar uygulamaya çalışmışlardır. Bu zaviyeden 1532'de Consiglio di dieci'nin, yani Venedik Cumhuriyeti'nde iktidarın önde gelen yönetim kurullarından olan gizli topluluğun yöneticileri Emin Mehmed Bey'le görüşmeye giden birini tutuklamış, 1570'de ise Mahmud Bey'i bu maksatla sorgulamışlardı. Bir başka tedbir şekli ise elçilerin yanına mihmandar olarak yerleştirilen vazifelilerdi. Bunların asıl işi elçinin itimadını kazanmak suretiyle ağzından laf almak ve belki de Venedik'teki casus ağının izlerini çözebilecek ipuçlarına ulaşabilmekti. Elçilerin şehir içinde gezmelerini ve halkla doğrudan irtibat kurmalarını engellemek için uzak muhitlerdeki konaklar tahsis edilirdi. 1593'te Venedik'te bulunan Mustafa Çavuş'a şehir merkezine oldukça uzak olan Giudecca Adası'nda bir mekân tahsis edilmiş ancak o, San Marko ve Rialto'ya yakın bir mevki olan Santa Maria Formosa'da kiraladığı mekânda ikametine müsaade edilmesi için ısrarcı olmuştu. Elçilik vazifesini icra ederken hayatından olanlar bile vardı. Venedik, padişahın husumetini kazanmak pahasına bazı elçilere suikast tertiplemekten imtina etmemişti. Bunlardan kayıtlara girmiş olanı, esirlerin bırakılması için iki kez Venedik'e gönderilen Mustafa Reis'tir.

Fausto Zonaro, İstanbul'un Kuşatılması Sırasında Fatih Sultan Mehmed'in Gemilerin Karadan Yürütülmesine Nezareti, 1908, Millî Saraylar Koleksiyonu, Env. Nu. 11 / 1493.

Aslen bir devşirme olan Mustafa Reis'in ismi Venedik kayıtlarında Müslüman olmadan evvelki soyismi ile Mustafa dai Cordoani şeklinde geçer. Bu elçinin öldürülmesi istenmektedir. Bunun için Padova'dan Botanik Bahçesi Müdürü Melchiorre Guilandino getirtilerek bir zehir yapması istenir ancak suikast o sene başarılı olamaz. Mustafa Reis'in tekrar Venedik'e geldiği bir hengâmda bu sefer suikastı Kaptan Trec üstlenir ve Mustafa Reis'i öldürmeyi başarır. Osmanlı sultanının husumetini celb etmemek için de İstanbul'daki Balyos'a mektup yazılarak, saraydan sorulduğu takdirde Mustafa Reis'in salgın olan vebaya yakalanarak ölü bulunduğunu söylemesi istenmiştir.

12. Tüccar değil casus

İstihbarat elde edilen bir sınıf da tüccarlar olmuştur. Macaristan'daki kale kumandanları Osmanlı casuslarından bıktıkları için tanımadıklarını ya da şüphelendikleri kimseleri kale içine almamaya, hatta hususi yasaklamalar getirerek buna mani olmaya başlamışlardı. Tabii bir casus için ilk iş bu engele bir tedbir bulmak olacaktır. Mesela kale kumandanına giderek Osmanlı şehir ve kalelerine girdikleri için önemli bilgiler getirebileceklerini vaat eder, böylece kalelere serbest giriş çıkış izni alırlardı. Bazen de bu izni almak için rüşvet verirlerdi. Aslında bu tip casuslara hiçbir zaman tam olarak güvenilemezdi zira en çok parayı kim verirse o tarafa bilgi taşırlardı. En çok parayı veren de hep Osmanlı olurdu.

1633 tarihli bir raporda,"Komaran'da her zaman Türklere çalışan Sırp ve Yunan tüccar casuslar var. Bunlar fark edilip ne kadar engellenmeye çalışılsalar da kale kumandanlarına birkaç forint rüşvet vererek engelleri aşabiliyorlar" denilmektedir. Çift taraflı çalışan bir casus örneğine, Macaristan'da, 1561'de yakalanan Molnar Janos isimli şahsın sorgulama raporlarında rastlıyoruz. Soruşturmada anlaşılmıştı ki, Molnar, Şumeg Kumandanı Ormanyi Jozsa'nın mektuplarını İstolni Belgrad'a, Hamza Bey'e taşımakla vazifeli biridir. Fakat derin tahkikat sonucu ortaya çıkar ki, kendi adamları zannettikleri Molnar aslında Hamza Bey'e çalışan çift taraflı bir casustur. Tabii kumandan Ormanyi aldatıldığına pek sinirlenmiş, kendisinden maaş aldığı halde Osmanlı'ya çalışan bu casusun işkenceye koşulmasını istemiştir.

Bir başka tüccar casusa Topkapı Sarayı arşivinde rastlıyoruz. Arnavutluk'un Draç

Subaşısı Mehmed Bey'in 1530'da Kanuni Sultan Süleyman'a bir mektupla istihbarat bilgilerini yazdığı görülür. Bu bilgileri Arnavut asıllı Zuka isminde bir tüccardan almaktadır. Zuka İtalyanca bilen, İtalya ve Batı Avrupa'daki seçkin kimselerle, zengin oluşu sebebiyle ilişkisi olan biridir. Bu nüfuzu sebebiyle birçok önemli bilgiyi üst düzey yöneticilerden öğrenerek Osmanlı yetkililerine raporlamaktadır.

Yine böyle bir tüccar "casusa" mühimme defterlerinde işaret edilir. Bu kayda göre Boğdan Voyvodasına "Venedik'e elbise ticareti yapmak için gönderdiğimiz adamımızın asıl vazifesi casusluk yapmaktı. Bize verdiği sahih bilgiye göre dönüş yolunda Peç'e uğramış, Ferendus Kralı, Leh Kralı ve İstefan Kralı'nın elçilerinin orada olduğunu, Ferendus'un kızını İstefan'la evlendirmek üzere karar aldıklarını söylemişti. Şimdi şöyle buyurdum ki, sen de haber edip de ki, bu evliliği kesinlikle Padişah'tan izin alarak yapmalısınız" şeklinde bir emir göndermiştir.

Burada sıraladıklarımız dışında, Osmanlı tebaasının da istihbarat vermekte gönüllü davrandığını belirtmeliyiz. Zira Osmanlı'nın millet politikasının gönülleri yumuşatan bir tesiri vardır. Bu sebepledir ki, bölge halkı hangi etnik ve dinî unsura ait olursa olsun yüzyıllar boyunca Osmanlı'nın yanında yer almış, gerektiğinde casusluk faaliyetinde bulunarak merkeze ve yetkililere gönüllü olarak istihbarat sağlamıştır. Mesela Baranya valisi 1543'te köylülerin her şeyi Osmanlı'ya haber verdiğini ve Osmanlı'dan habersiz hiçbir şey yapamadıklarını yazmıştı.

Yine Şumeg komutanı Ormanyi Jozsa'da köylüler hakkında benzer şekilde, "Tabii halk kendini o kadar Türk'e vermiş ki, öz kardeşini, Hıristiyanı Türk'e gammazlıyor ve casus gibi her şeyi gözetliyor", "Türk'ün çok casusu var, tabii halkı ne kadarsa, casusu da o kadar", "Türk'ün bütün ihtiyacını tabi halk vermekte..." sözleriyle ifade etmektedir. Bu zaviyeden gayet ilginç bir başka kayıt şudur: 1561 yılında krallık komiseri sıfatıyla iki memur Sigetvar'a gitmiş ve köy muhtarlarının ifadelerini almak istemişlerdi. Ancak bu muhtarların Türkleri yanlarına çağırarak onları galeyana getirmesi ile askerlerle birlikte kendilerini kovaladıklarını rapor etmişti.

Bu türden örneklerin binlercesini arşiv vesikaları ve diğer kaynaklarda bulabilmek mümkün. Harem gibi kaynakları istihbarat devşirmekte kullanabilme kabiliyetleri, bilgi kaynaklarının çeşitliliğini gösterir. Mesela Avrupa saraylarında kabul görmüş mücevher satıcıları Osmanlı sarayındaki müşterilerine satış yaparken Avrupa'da gördükleri olayları, ilgi uyandırıp satışı kolaylaştırmak için anlatırlardı. Tabii bu bilgiler hemen padişaha aktarılırdı. Bir başka istihbarat kaynağı da sanatkârlardı. Birçok kayıtta geçtiği üzere Fatih Sultan Mehmed sarayına davet ettiği sanatkârlardan devletleri hakkında kritik bilgiler elde edebiliyordu. Sonuç olarak, Osmanlı Devleti'nin ihtişamı tesadüf olmayıp, müesseseler ile tebaanın emsalsiz bir ahenk ile devlete hizmeti neticesinde gerçekleşmiştir.

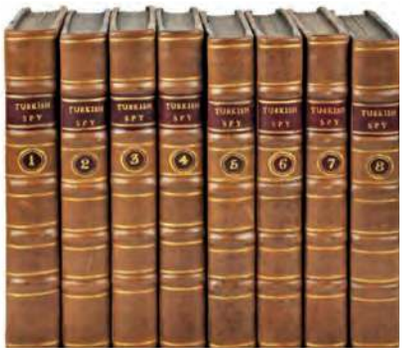

Haremde Avrupa'dan gelen mücevher satıcıları bile istihbarat kaynağı olabiliyordu (Tablo: S. A. Swoboda, "Haremde Kadınlar", Dolmabahçe Sarayı). 1640'larda yaşamış olan Rodoslu Mehmed Bey'in Fransa'da XIV. Louis'in sarayından Sultan İbrahim'e düzenli olarak yazdığı, 8 cilt tutan mektuplar (en üstte).

Kaynakça:

3 Numaralı Mühimme Defteri (1558–1560), Heyet, TC Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Ankara 1993.

9 Numaralı Mühimme Defteri (977-978 / 1569-1570), Yüksek Lisans Tezi, Orhan Paşazade, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2006.

55 Numaralı Mühimme Defteri, Musa Günay, Yüksek Lisans Tezi, On Dokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Eğitimi Ana Bilim Dalı, Samsun 1996.

59 Numaralı Mühimme Defterinin Özetli Transkripsyonu ve Değerlendirilmesi (993/1585),

Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı'da İstihbarat, TC Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın Nu: 148.

Ak, Mahmut-Akalan, Kürşat, *Cem Sultan*, Par Kitap, İstanbul 2011.

Armağan, Mustafa, *Kır Zincirlerini Osmanlı*, Ufuk Kitap, İstanbul 2004.

Aysal, Necdet, "Çöküşten Mütarekeye Osmanlı'da Haber Alma", *Atatürk Yolu Dergisi,* Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Kasım 2007, s. 40.

Babinger, Franz, *Fatih Sultan Mehmed ve Zamanı,* Mütercim: Dost Körpe, Oğlak Yay., İstanbul 2003.

Dukas, *Bizans Tarihi,* Mütercim: L. Mirmiroğlu, 1956.

Eroğlu, Haldun, "Klasik Dönemde Osmanlı Devleti'nin İstihbarat Stratejileri", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi,* C. XXII, s. 34.

Korkut, Hasan, *Osmanlı Elçileri Gözüyle Avrupa*, Gökkubbe Yay., İstanbul 2007.

Mehmed Neşrî, *Kitab-ı Cihannümâ,* Hazırlayan: Faik Reşit Unat, Prof. Dr. Mehmed A. Köymen, C. 1, TTK Yay., Ankara 1995.

Pedani, Maria Pia, *"Osmanlı Padişahının Adına İstanbul'un Fethinden Girit Savaşı'na Venedik'e Gönderilen Osmanlılar,* Mütercim: Halis Yıldırım, TTK Yay., Ankara 2011.

Sola, Emilio, "Cervantes Döneminde Mağripli, Mürtet ve İspanyol Gizli Ajanları", OTAM, 4/4, s. 53.

Takats, Sandor, *Macaristan Türk Aleminden Çizgiler,* Mütercim: Sadrettin Karatay, TTK Yay., Ankara 2011.

Tarih ve Düşünce Dergisi, 2002, Sayı: 11.

Uğur, Ahmet, *Osmanlı Siyâsetnâmeleri*, MEB, İstanbul 2001.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, TTK Yay., Ankara 1988.

Yüce, Oğuzhan, "59 Numaralı Mühimme Defterinin Özetli Transkripsoyonu ve Değerlendirmesi", Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Yüksel, Ahmet, *II. Mahmut Devrinde Osmanlı İstihbaratı*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2013.

http://www.haberler.com/leonardo-da-vinci-ye-osmanli-ajani-diyen-kitaba-haberi/

Avni Özgürel
Gazeteci - Yazar

Yakın Tarihimizden
Trajikomik Bir İstihbarat Sahnesi

Cuntanın Kuvvet Komutanını MİT Deşifre Etti

MİT Müsteşarı Fuat Doğu 12 Mart muhtırasından kısa süre önce Başbakan Süleyman Demirel, kuvvet komutanları ve üst düzey istihbaratçıların katıldığı bir toplantıda cunta hazırlığını deşifre ederken nasıl bir bomba patlatmıştı?

12 Mart muhtırasına imza veren komutanlar: Genelkurmay Başkanı Org. Memduh Tağmaç (önde) ve Kara Kuvvetleri Komutanı Org. Faruk Gürler, Deniz Kuvvetleri Komutanı Ora. Celal Eyiceoğlu ve Hava Kuvvetleri komutanı Org. Muhsin Batur (arkada, soldan sağa).

12 Mart öncesi ordu komutanları ve cuntalar arasındaki kıyasıya rekabette kavga, TBMM'yi İstanbul'a taşıma tehdidinden Kara Kuvvetleri Komutanı'nın oğlunu kaçırmaya kadar tırmanmıştı.
Trajikomik bir sahne anlatarak 1971'in tablosunu gözünüzde biraz canlandırasınız istiyorum. 12 Mart muhtırasına giden yolda, Ankara'da MİT'in kullanımına verilen Marmara Köşkü'nde dönemin başbakanı Süleyman Demirel, kuvvet komutanları ve başta MİT Müsteşarı Fuat Doğu olmak üzere üst düzey birkaç istihbaratçının katılımıyla yapılan toplantı...
Basının dikkatini çekmemek için toplantının başbakanlık binası yerine Marmara Köşkü'nde ve hava karardıktan sonra yapılmasını istemişti Fuat Doğu. Demirel de uygun görmüştü onun isteğini. Toplantıyı doğal olarak başbakan açtı. Demirel'in olağanüstü toplantı gerektirecek derecede aciliyeti bulunmayan birkaç meseleden bahsedip üstelik bunları geçiştirmesinden davetin esas sebebinin farklı olduğunu anlamıştı komutanlar. Nitekim başbakanın, "Bu mevzuları bilahare konuşuruz ama MİT müsteşarından bana ilettiği ve bilgimize sunmak istediği önemli bir dosya olduğu notunun mahiyetini öğrenelim kendisinden" demesiyle Fuat Doğu önünde duran dosyanın kapağını açtı ve konuşmaya başladı.
"Balon harekâtı adı verdiğimiz çalışma sonucunda teşkilatımız, parlamentodaki bazı kişilerle, ordu içindeki bazı kesimlerin ortaklaşa cunta çalışmaları içinde olduğunu tespit etmiştir. Cuntanın ordu üst kademeleri ile ilişkileri, temas kurduğu bir kuvvet komutanı vardır."
Müsteşar konuşmasını sürdürecekti ama Hava Kuvvetleri Komutanı Org. Muhsin Batur dayanamayıp "Temas kurulan bir kuvvet komutanı dediniz, kimmiş?" diye sordu. Fuat Doğu, onu iki kelimelik kısa ve net bir cümleyle cevaplandırdı: "Sizsiniz efendim!"
Bu açıklamayla salona bomba düşmüş gibi oldu. Süleyman Demirel gerilmişti. Muhsin Batur şaşkındı. Kısa bir suskunluğun ardından "Ben demokrasiye inanmış bir askerim ve 22 Şubat'ta Aydemir'in darbe girişimi sırasında uçaklardan attırdığım, demokrasiyi savunan bildirimi size okurum dilerseniz" diyebildi.

Kaynak: Avni Özgürel, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e İktidar Oyunu*, Ketebe Yayınları, İstanbul 2018.

Ahmet Yüksel

Doç. Dr., Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Tarih Bölümü Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı

OSMANLI CASUSLARINA NASIL BAKARDI?

Millî İstihbarat Teşkilatı'nın nüvesi olan Hafiye Teşkilatı'nda malî işler nasıl yürütülüyordu? Casuslar devlet için öğrendikleri askerî, siyasî ve ekonomik sırların karşılığında ne elde ettiler? Görev esnasında ölen casusların geride kalan ailelerine kim bakıyordu? İşte Osmanlı istihbaratının malî boyutu...

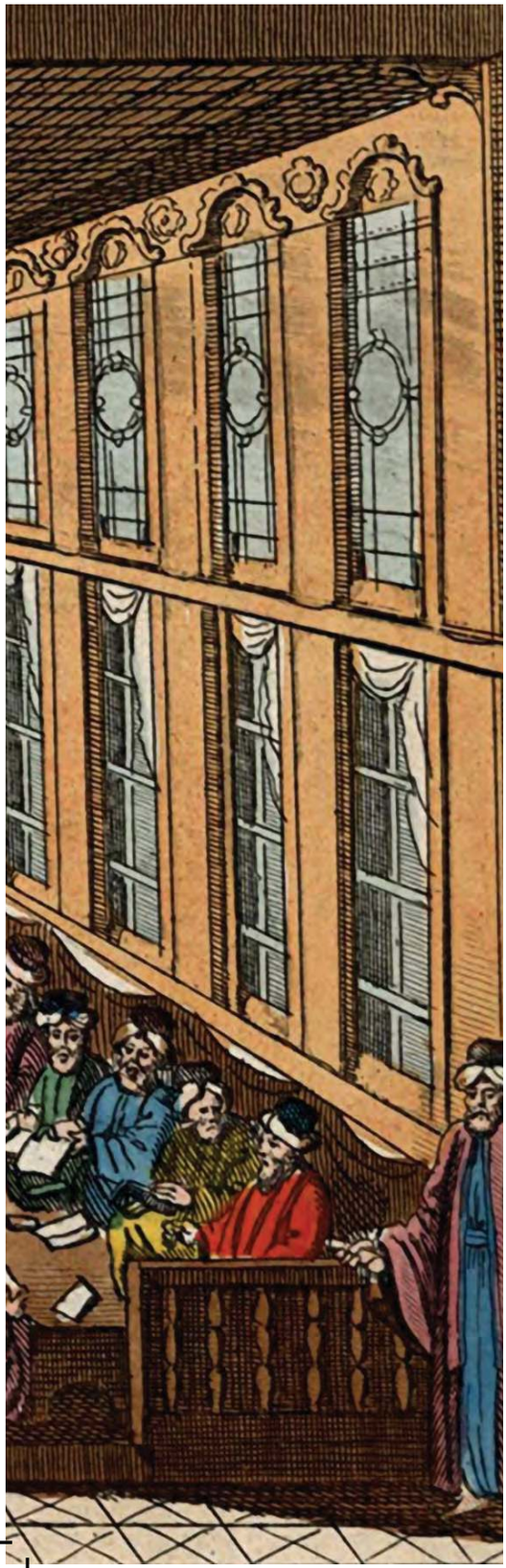

İstihbarat tarihin en eski dönemlerinden itibaren istifade edilen bir iktidar ve güç vasıtasıdır. Alabildiğine geniş bir coğrafya ve zamana yayılmış olan Osmanlı İmparatorluğu'nu yönetenlerin de daha ilk devirlerden itibaren o vasıtadan istifade ettikleri tarihî kayıtlarla sabittir. Başlangıçta, Osmanlılarda daha ziyade düşmanların askerî hazırlıklarından ve komşuların durumundan haberdar olmak esası üzerine bina edilmiş bir istihbarat ağının, sonraki süreçte ve şartların zorlamasıyla ülke içinde ve dışındaki bütün gelişmeleri öğrenmek arzusuyla genişletildiğini görmekteyiz. Dikkat çekilen genişleme istihbarat ağı içerisinde faaliyet gösteren bilgi kanalları için de geçerli olmuş, farklı dinî ve etnik kökene mensup kimseler birer istihbarat elemanı olarak Osmanlı İmparatorluğu'na hizmet etmişlerdir. Bahsedilen bilgi kanallarının başında casuslar gelmekteydi. Onlar Osmanlı tarihinin her döneminde istihbaratın görünmeyen sahnesinin en önünde yer almışlardı. Casusluk önceleri Osmanlı Müslümanlarına münhasırken, özellikle İstanbul'un fethiyle birlikte gayrimüslimler de istihbaratın önemli aktörlerinden biri haline geldiler. İslam olmayan toplumlarda dikkat çekmeden gezinebilmeleri ve ondan da önemlisi, yabancı dil bilgisine sahip olmaları bilhassa dışa dönük bilgi toplama çalışmalarında onların tercih edilme sebepleriydi.[1] Ülke içerisinde yürütülen istihbarat faaliyetleri sırasında daha yoğun bir kullanıma sahip olduklarını unutmamak şartıyla, casus yerine kimi zaman "hafiye" veya "tebdil" kavramlarının kullanılmış olduğunu belirtmekte fayda var.

Osmanlı İmparatorluğu'nda ulaşım ve haberleşme teknolojisinden henüz tam anlamıyla istifade edilemediği asırlarda devletin resmî veya özel haberleşme işini menzilhaneler vasıtasıyla görmekte olan tatarlar (ulak) da istihbarat çalışmalarının tanıdık yüzlerindendi. Tatarlar Osmanlı istihbarat ağında bazen dolaylı, bazen doğrudan faaliyet göstermişlerdi. İstihbarat raporlarının, hazırlayıcıları ile sunuldukları makam arasındaki dolanımını sağlamak suretiyle dolaylı, bir istihbarat elemanı şeklinde bilgi toplamakla görevlendirildikleri zamansa doğrudan katkıları olmuştu. Mesela II. Mehmed devrinde (1451-81) 1458'de Macarların asker topladıklarına dair duyumları gizlice araştırma görevi ulaklara yüklenmişti.[2] Raşid de istihbarat toplamak maksadıyla Budin'e gönderilmiş ulaklardan bahsetmişti.[3]

Esirler Osmanlı'nın düşman hakkında bilgi edinmek için sıklıkla istifade ettiği bir diğer bilgi kanalıydı. İstihbarat edinme maksatlı yakalanan esirlere "dil", bu eyleme ise "dil almak" denilmişti. Tacirler de imparatorluğu yönetenler için en az esirler kadar önemli bir veri kaynağı olmuştu. Tüccar sınıfından olanların olağanüstü haller dışında komşu ülkeler içerisinde serbestçe dolaşabilmeleri casuslar veya diğer kanallarla ulaşılması güç olan istihbaratın rahatlıkla sağlanmasını mümkün kılıyordu. Osmanlı yöneticilerinin tacirlerden istifade etmesi aşamasında onların hangi din veya milletten olduklarının çok önemli olmadığı bilinmektedir.[4] Bu husus bir diğer bilgi kanalı olarak Osmanlı istihbaratını besleyen yolcular için de geçerlidir.

Buraya kadar zikredilenlerin dışında savaştan evvel keşif kolu şeklinde gezdirilen karakollar (karavul) ve kılavuzlarla, düşman birliklerinin yaklaştığını haber vermek için ordugâhta bulundurulan köpeklerin[5] Osmanlı'da birer istihbarat elemanı olarak kullanıldığı tarihî kayıtlarla sabittir. Deniz savaşları sırasında ise özellikle geceleri düşman hareketlerini aralıksız takip ve gelişmelerden Osmanlı donanma idaresini haberdar etmek için önceleri karakol kayıklarından,[6] sonraki devirlerdeyse hafiflikleri münasebetiyle daha hızlı hareket edebilen filika ve firkate tipi gemilerden yararlanılırdı.[7]

Şimdiye kadar aktarılan bilgi veya haber kaynakları genellikle askerî sahada hizmet vermişlerdi. Rumeli'deki fetihler çağında Raguza (Dubrovnik)[8] ve Erdel krallarından, 18. asrın başlarından itiba-

rense Eflak ve Boğdan beyleri ile Kırım hanlarından askerî istihbaratın yanında diplomatik sahadaki bilgi toplama çalışmalarında da istifade edilmişti. Bu prenslik ve hanlıkların yanında Divan tercümanları, İstanbul'daki yabancı elçiliklerden alınan bilgiler, Osmanlı'nın geçici elçi ve maslahatgüzarlarıyla nihayet 18. asrın sonlarından itibaren faaliyete geçirilen daimî elçiler Osmanlı istihbaratına diplomatik sahada hizmet vermişlerdi.

Hem maddî hem manevî taltifler

Osmanlı istihbarat faaliyetlerinin ne şekilde organize edilip yürütüldüğüne bakılacak olursa, 19. asrın ortalarına dek teşkilattan uzak bir görüntüyle karşılaşılmaktadır. Daha ziyade imparatorluğu yönetenlerin şahsî ilgi ve becerilerine göre şekillenmiş bir istihbarat ağı söz konusudur. Ancak Tanzimat'ın arefesine gelindiğinde hem klasik usullerle istihbarat faaliyetlerini yürütmenin güçlüğü anlaşılmış, hem de dünya genelinde askerlik, ekonomi ve diplomasi sahalarında yaşanan gelişme ve değişmelere bağlı olarak devlet hazinesinden maaş alan özel casuslar yetiştirip kullanmak çağın gereği haline gelmiş olduğundan bir teşkilatlanma ihtiyacı doğmuştu. Bu ihtiyaca yönelik ilk adımların II. Mahmud devrinde (1808-39) atılmaya başlandığı görülüyor. H. İnalcık'a göre, Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından sonra, Nisan 1827 tarihinde Asâkir-i Mansûre-yi Muhammediye Seraskerliği'ne getirilen Mehmed Hüsrev Paşa, İstanbul'da II. Mahmud'un yeniliklerine karşı oluşan veya oluşması muhtemel muhalif hareketleri tespit edip sindirmek maksadıyla bir iç casusluk şebekesi kurmuştu.[9]

Diğer taraftan, Paul Fesch'in Fransızca olarak kaleme aldığı *Abdülhamid'in Son Günlerinde İstanbul* isimli eserinde işaret ettiği bir risaleden hareketle hemen bütün araştırmacılar Osmanlı istihbarat ağının bir devlet aygıtına dönüşme sürecinin tamamlandığı yahut başka bir deyişle İstanbul'daki ilk gizli polis teşkilatının Sultan Abdülmecid devrinde (1839-1861) kurulmuş olduğu noktasında birleşir. 1891 senesinde *La Police Secrete en Turquie* (Türkiye'de Gizli Polis) adıyla basıldığından bahsedilen ve Fransız Ulusal Kütüphanesi'ndeki iki nüshasının nadir eserlerin yer aldığı ayrı bir bölümde (rezerv) muhafaza edilmesinden belli bir öneme sahip olduğu düşünülen[10] söz konusu risalenin II. Abdülhamid'in özel doktoru Mavroyani Paşa tarafından yazıldığı tahmin edilmektedir. Ancak öylesi bir teşkilatın varlığına işaret eden herhangi bir vesikaya tesadüf edemediğimizi özellikle belirtmek suretiyle, bu bilgiler ışığında Osmanlılarda modern bir istihbarat örgütü oluşturma çalışmalarının Sultan Abdülmecid devrinde başlayıp çeşitli kesintilerle sürdüğünü söyleyebiliriz. Mutlak olansa Osmanlı istihbarat çalışmalarının, II. Abdülhamid'in (1876-1909) Hafiye yahut Yıldız İstihbarat Teşkilatı'nı[11] kurmasıyla organizasyon açısından doruk noktasına ulaşmış olduğudur.

Osmanlı İmparatorluğu'nda 19. asrın ortalarına gelinceye dek istihbarat faaliyetleri merkezden idare edilen bir teşkilat bünyesinde yürütülmemişti. Bu nedenle karşımıza istihbaratın malî boyutuna ilişkin oldukça renkli bir tablo çıkar. İstihbarat işinde istihdam edilenler bazen belirli bir ücret, tımar yahut muafiyet kazanmak gibi maddî; bazen de bir unvan, rütbe veya nişana sahip olmak gibi manevî menfaatlerle hizmetlerinin karşılığını alırlardı. Ancak ücretlendirme yahut ödüllendirmenin türü ne olursa olsun kurumsal bir yapının söz konusu olmayışından ve aşağıda yeri geldikçe temas edilecek diğer sebeplerden ötürü istihbarat elemanları için her zaman birbirinden oldukça farklı rakam veya değerler söz konusu olurdu.

Mehmet (Koca) Hüsrev Paşa

Yapılan ödemelerin birbirinden farklı defterlere kaydedilmiş olması da Osmanlı istihbaratının kurumsal olmaktan uzak görüntüsüyle alakalıdır. Çalışma içerisinde sıklıkla şahit olunacağı üzere istihbarat elemanlarına yapılan ödemeler mühimme defterleri ve perakende evraktan başka 1599-1600 yıllarında olduğu gibi bazen bir yoklama defterine,[12] 1711-1712 yıllarındaki gibi askerlerin esami ve mevacip defterlerine,[13] bazen de saray masraf defterine (1811)[14] yahut ilgili birimin masraf defterine[15] kaydedilmişti. Tanzimat Dönemi'nden itibarense masraflar için ayrı bir defter tutulduğu görülmektedir. Zira Kırım Savaşı'nın (1853-1856) akabinde gerçekleşen yazışmalardan anlaşıldığı üzere, savaş devam ederken "bazı önemli ve gizli maddeler" için yapılacak masraflara özel ayrı bir defter tutulması ve merkeze takdim olunması yönünde alınmış bir karar dahi vardır.[16]

Yerine getirilen bir hizmet yahut gösterilen yararlık mukabilinde bazen bir şahsı bazense bütün bir köy halkını çeşitli vergilerden muaf tutmak Osmanlı İmparatorluğu'nda sıklıkla uygulanan ödüllendirme biçimlerinden birisiydi. Bu

YETİMİYYE MAAŞI

Osmanlıların istihbarata verdikleri öneme işaret eden, aynı zamanda istihbarat toplamayı bir askerlik vazifesi olarak görmelerinden kaynaklandığı zannedilen bir hususa daha dikkat çekmek gerekiyor. O ise, tımar tevcihi hususunda olduğu gibi, görev sırasında öldürülen istihbarat elemanlarının geride bıraktıkları ailelerine mağdur olmamaları için "yetimiyye" adıyla maaş bağlanmış olmasıdır. Mesela, casusluk hizmetinde istihdam edilmiş olan Hopa Kazası'ndan Numanoğlu Hüseyin'in harp esnasında şehit düşmesi üzerine geride kalan iki kızına mevcut nizama uygun olarak yetimiyye 480'er kuruştan toplam 960 kuruş bağlanmıştı.[68] Aynı şekilde, hafiyelik görevinde bulunurken eşkıya tarafından öldürülen Bairköylü (Kosova) Nikola'nın ailesine de maaş bağlanmıştı.[69]

durum bilgi toplayarak veya "dil" alarak istihbarat faaliyetlerine katkı sağlayanlar için de geçerli olmuştu. Mesela fethedilen Rumeli topraklarındaki gayrimüslim halktan 1376-1377 yıllarında oluşturulduğu tahmin edilen Voynuk Teşkilatı'na yüklenen görevler arasında casusluk yapmak da vardı ve teşkilat içerisinde yer alanların o görev karşılığında vergilerden bağışlandıkları 1545 tarihli Pozega Sancak (Liva) Kanunnamesi'nde açıkça belirtilmişti.[17] Dahası 1566 yılına ait bir hükümde, Budun Eyaleti'ne bağlı Pozega Sancağı'nın Lakoş Köyü'ndeki Hıristiyan tebaanın, silahlarıyla Osmanlı seferlerine katılıp kale muhasara etmek, esir almak ve casusluk yapmak gibi hizmetlerde bulunmaları münasebetiyle örfî vergilerden (rüsûm-u örfiyye) muaf tutulduklarına dikkat çekilmişti.[18]

Casus maaşları

Nikola ismindeki bir Avusturyalı'nın varlığı, casusluk mukabilinde vergilerden muaf tutulma uygulamasının 18. asrın sonlarında halen uygulanmakta olduğunu ispatlamaktadır. Nikola, müttefik Rusya ve Avusturya devletleri ile Osmanlı İmparatorluğu arasında, 1787-1792 yılları arasında cereyan eden savaş sırasında firar edip Türk ordugâhına sığınmıştı. Avusturya'nın durumuna ilişkin olarak kendisine yöneltilen bütün sorulara verdiği cevaplarla güvenilirliğini ispat edince yeni bilgiler getirmesi için casusluk göreviyle tekrar Avusturya içerisine gönderilmişti. Görevini başarıyla tamamlayıp dönünce bu hizmetinin karşılığında kendisine ailesiyle birlikte Rusçuk'ta ikamet etme izni, ayrıca cizye ve tekâliften üç yıllık bir muafiyet sağlanmıştı.[19]

Osmanlı istihbarat ağına katkı sağlayanlara tanınan muafiyetin sadece vergilerle sınırlı tutulmadığı görülmektedir. Mesela, Napolyon tarafından istila edilinceye (1808) dek Osmanlı imparatorluk merkezinin Avrupa'daki gelişmeleri takip etmesinde önemli haber kaynaklarından birisi olduğu bilinen Raguza (Dubrovnik) Cumhuriyeti'nin o hizmeti sayesinde Sultan'ın topraklarında serbestçe ticaret yapabilme ayrıcalığına, daha önemlisi ise ticareti yasaklanmış malları ihraç edebilme hakkına sahip olduğu bilinmektedir.[20]

Tımar tevcih etmek veya mevcut tımarlara zam yapmak (terakki), bilgi toplayarak yahut "dil tutarak" Osmanlı istihbarat ağına katkı sağlayanların ödüllendirilmesinde kullanılan vasıtalardan bir diğeridir. Özellikle "yarar dil tutup" getirerek düşmanlar hakkında önemli bilgilere ulaşılmasını sağlayanlara geliri yüksek dirlikler tevcih edilmiştir.[21] Koçi Bey, 17. asırda kaleme aldığı risalesinde "istihbarat ve tımar" hususuna şu şekilde temas etmiştir: "…tımar erbabından yararlığı görülmeyenin, sefer-i hümâyûnda baş ve dil getirmeyenin maaşı artırılmazdı. Tam olarak yararlığı anlaşılıp baş ve dil getirdiğinde, on akçede bir akçe terakki lûtfedilirdi. Bir tımar ehli, sefer-i hümayunda hadden aşırı yararlılık ve bahadırlık gösterip on, on beş kadar baş ve dil getirirse zeamete hak kazanır, Padişah devletinde zeamet sahibi olurdu…"[22] Devletin resmî kayıtları Koçi Bey'in anlattıklarını doğrulamaktadır. Zira 1554 senesinde Mirza Ali ile birlikte "dil almak" hizmetinde bulunan Ali b. Pir Kulu ile İran ordusundan haber getiren Mehmed Çavuş'a tımar tevcih edilmesi için kaleme alınmış hükümler vardır. Daha dikkat çekici olansa dil almak görevinde başarılı olanların yahut görev esnasında ölenlerin çocuklarına da tımar tevcih edilmesidir. Mesela Kocaeli Beyi Ferruh ile birlikte dil alan Yusuf'un tımarının, oğlu Ali'ye tevcih edilmesi için Anadolu Beylerbeyi'ne 1554 senesinde bir hüküm gönderilmişti. Aynı şekilde, dil alma vazifesini yerine getirirken yaralanıp hayatını kaybeden Latif'in boşa çıkan tımarının oğlu Kasım'a verilmesi için bir hüküm kaleme alınmıştı. Sefere katılan tımar sahiplerinin fazla olmasının doğal bir yansıması olarak, getirilen "dil" karşılığında dirlik sahiplerine zam yapılması uygulamasının daha fazla olduğu göze çarpmaktadır.[23] Bir örnek olmak üzere, 1589 senesinde kendi gemisiyle Navarin'den hareket edip küffar vilayetlerinden yarar dil alarak Trablusgarp'a dönen Yusuf adlı bir hassa reisi beş akçe terakki almıştı.[24]

Son olarak bazı tımarların casusluk hizmeti mukabilinde değil, o hizmeti yerine getirmek şartıyla tevcih edildiği görülmektedir. Mesela, Sultan Süleyman Dönemi'ne (1520-1566) ait *Pasin Sancağı Kanunnamesi*'nde fethedilen yerleri şenlendirmenin yanında casusluk hizmetinde bulunmak şartıyla bazı kimselere tımar tevcih edildiği kaydedilmişti.[25] Osmanlı istihbarat ağında faaliyet gösterenlere hizmetlerinin karşılığında belirli bir ücret ödenmesi uygulamasına, muafiyet sağlamak veya tımar tevcih etmekten daha sık başvurulmuştur. Ancak ücretlerin hem ödenme zamanı hem de miktarı açısından herhangi bir standardın bulunmadığını peşinen ifade etmek gerekiyor. Bu durumu sadece Osmanlı

Jean Baptiste Vanmour'un fırçasından büyükelçi şerefine verilen akşam yemeği tasviri.

istihbarat faaliyetlerinin kurumsallıktan uzak olarak yürütülmüş olmasıyla izah etmek güçtür. Zira her istihbarat örgütü için geçerli olduğu üzere, edinilmesi gereken bilginin önemi, bilgi akışının ne kadarlık bir zaman dilimi için sağlanması gerektiği ve daha önemlisi bilgiye ulaşacak elemanların çalışacakları sahanın arz ettiği tehlikenin boyutu ücretlerin miktarını ve ödenme zamanını şekillendiren başlıca kıstaslardır.

Kısacası ülke içerisinde bilgi toplayanlarla sınır boylarında gezinen, düşman topraklarına sızan yahut eşkıya takibinde görevlendirilen casuslara aynı ücretin ödenmesini beklemek hata olur. Dolayısıyla bir istihbarat teşkilatı olsun veya olmasın, Osmanlı İmparatorluğu'nda casusluk ücretlerinin ilk devirlerden itibaren anlık yani bir defaya mahsus olmak üzere toptan veya günlük, aylık yahut yıllık olarak ve birbirinden farklı miktarlarda ödenmiş olması gayet normal bir gelişme olarak değerlendirilmelidir. Burada anlatılmaya çalışılanlar aşağıda verilecek örneklerle birlikte daha açık bir hal alacaktır.

Sondan, yani yıllık ödemeden başlanılacak olursa B. Arı, diplomatik bir rapora dayanarak, II. Mehmed'in Venedik'teki bütün gelişmeleri takip etmekte kullandığı iki casustan her birine senelik 4 bin duka ödemiş[26] olduğunu tespit etmiştir. Rakamın fazlalığı, casuslarca sağlanmakta olan bilginin önem ve sürekliliği ile açıklanabilir. Benzer şekilde, Barbaros Hayreddin Paşa'nın hatıralarında, Rodos'ta esir bulunan ağabeyi Oruç Reis'in durumunu ve nasıl kurtarılabileceğini öğrenmesi için Midilli'den tanıdığı Kirigo adında bir tüccarı 18 bin akçe gibi yüksek bir ücret mukabilinde casus olarak hizmetine aldığından[27] bahsetmiş olması da vazifenin arz ettiği tehlikenin boyutuyla alakalıdır.

Casuslara günlük ücret ödenmesiyle ilgili örneklere hem I. Mahmud hem de II. Abdülhamid dönemlerinde tesadüf edilmiş olması ücretlendirme ile teşkilatlanma arasında bir bağ olmadığını açık seçik ortaya koymaktadır. Şöyle ki I. Mahmud devrinde yürütülen istihbarat faaliyetlerinde kendisinden ziyadesiyle istifade edildiği anlaşılan ve bölgeyi çok iyi bildiği için birkaç kez casuslukla Ahıska'dan İran ordusuna gönderildiğinden bahsedilen Abdülcelil'e hizmet ve sadakati münasebetiyle 1742 senesinde Ahıska cizye gelirlerinden günlük 20 sağ akçe bağlanmıştı.[28] II. Abdülhamid döneminde ise New York Ermenilerince kurulan Kırımyan ve Haçagiryan adlı cemiyetlerin hangi amaca hizmet ettiklerini öğrenmek için tutulan bir hafiyeye 1894 yılı itibariyle günlük 8 dolar ödenmişti.[29]

Tartışmaların uzağında ve gerçek anlamda, sınır boylarındaki yöneticilerden maiyetlerinde "mahiyelü casuslar" bulundurmalarını isteyen emirler II. Mahmud devrinden itibaren yayımlanmaya başlanmıştır. Nitekim o emirlerin muhataplarından birisi olan İsakçı muhafızı Eyüp Paşa, 1826 senesinde Rusya tarafındaki gelişmeleri öğrenmek için her birine aylık 150 kuruş ödediği iki casus istihdam etmişti.[30]

Tanzimat Dönemi'ne gelindiğinde, istihbarat elemanlarına ödenen ücretlerle ilgili bir çeşitlilik göze çarpmaktadır. O devirde ülke içerisinde faaliyet gösteren bir casusluk şebekesinin oluşturulduğuna yukarıda temas edilmişti. Bu faaliyetler Zaptiye Nezareti'ne bağlı olarak "tecessüs-i ahvâl" adı altında ve "me'mûr-ı mahsûs" denilen elemanlar kanalıyla yürütülmüştü. Bu elemanlar iki sınıftı. Birinci sınıfta yer alanlar muvazzaftı. Yani Zaptiye Nezareti'ne bağlı olarak daimî surette çalışırlardı. Bunlara ödenen maaşlar da aldıkları görev doğrultusunda şekillenmekteydi. Zira görevli olarak bir yere gönderildikleri vakit kendilerine maaştan başka bir tür ulaşım gideri demek olan "bârgîr ücreti" ödenirdi. İkinci sınıfta yer alan memurlar ise daimî statüde çalışmaz, sadece durum ve zamana göre kendilerine verilen vazifeyi yerine getirebilecek özellikleri haiz kişiler arasından seçilerek görevlendirilirlerdi. Onlara da "bârgîr ücreti" ile birlikte günlük masraflarını karşılamak üzere 10 ile 20 kuruş arasında değişen bir ücret takdir edilirdi. Ayrıca, maiyetlerinde yardımcı eleman çalıştırmaları gerekirse onlara da ücret verilirdi.[31]

Bu iç istihbarat şebekesinde faaliyet

Osmanlı'da devletin malî işlerinden sorumlu olan Defterdar'a ait bir tasvir (üstte). Osmanlı'nın Avrupa'daki gelişmeleri takip etmesinde mühim haber kaynaklarından biri olan Dubrovnik (Raguza) şehri.

gösteren birinci tip memurlar için de bir maaş ödenmiş olması Tanzimat Dönemi'nden itibaren casusların standart bir ücrete kavuştukları anlamına gelmiyor. Özellikle dış istihbarat faaliyetlerinde ücretlendirmenin, verilen görevin yahut sağlanan bilginin türüne göre şekillenmeye devam ettiği görülmektedir. Hatta 1853 senesinde yaşanan Yunan meselesi örneğinde olduğu gibi, istihdam edilen casuslara akçe verilmesi işinin bir gereklilik halini alması durumunda başvurulması gereken bir yol olduğundan bahsedilmiştir.[32] 1857 senesinde ise Rumeli'de ortaya çıkan eşkıya üzerine sevk edilen nizamiye askerlerine kumanda eden Miralay Cavid ile Kaymakam Mehmed Beylerce sadece lüzum üzerine kullanılmış olduklarından bahsedilen casuslara maaş ve saire olarak toplam 7.600 kuruş ödenmişti.[33]

Tanzimat Dönemi'nde istihbarat harcamalarının genellikle mahallî kaynaklardan karşılanması yoluna gidilmiştir. Mesela 1852 yılında hudut başlarına gönderilecek casuslar için yapılacak masrafların hazineden karşılanmasını imparatorluk idaresinden isteyen Erzurum Valisi'ne "istihdam edilecek casusların harcırah ve yıllık masraflarının 5-6 bin kuruşu geçmeyecek şekilde emsalleri gibi Erzurum emvalinden karşılanması gerektiğinin Meclis-i Vala tarafından alınan kararın bir gereği olduğu" hatırlatılmıştı.[34] 1863 senesinde İstanbul'dan Rumeli Müfettişliğine gönderilen bir emirde Yanya ve Yenişehir havalisinde o güne kadar kullanılmış olan casuslara verilen ve ilerde de verilmesi lazım gelen ücretlerin Tırhala Sancağı emvalinden karşılanması gerektiğine dikkat çekilmişti.[35] 1865 senesinde Boğa ve İklabe nahiyelerinde eşkıya tarafından alıkonulan bir kadının kurtarılması için sevk edilen askerlerle, kullanılan casus ve diğer memurlar için İşkodra mal sandığından 3.400 kuruş verilmişti.[36] 1867 senesinde ise görülen lüzum üzerine istihdam edilmiş olduklarından bahsedilen hafiye memurlarıyla casuslara Yanya Mal Sandığı'ndan 3.990 kuruş ödeme yapılmıştı.[37]

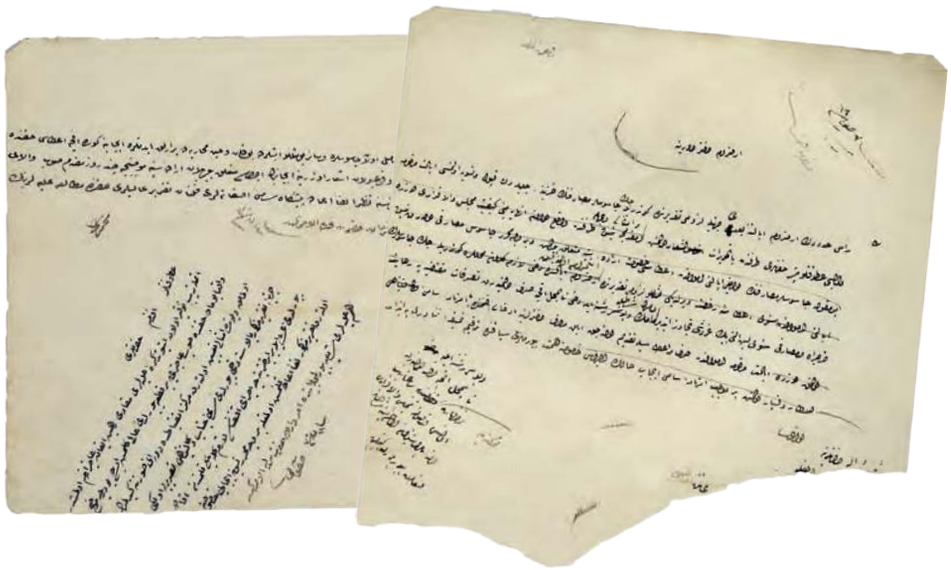

Yunan meselesi için istihdam edilen casuslara akçe verilmesini (BOA, A.MKT.NZD, 114/10) ve Erzurum valisine casus masraflarının 5-6 bin kuruşu geçmeyecek şekilde emsalleri gibi Erzurum emvalinden karşılanması gerektiğini hatırlatan belgeler (BOA, C.HR, 106/5297).

İstihbarat için ayrılan tahsisat

Görüldüğü üzere, imparatorluk tarihinde asırlarca, istihbarat elemanlarına ödenecek ücretler için merkezî hazineden bir tahsisat ayrılması ve o tahsisatın belirli standartlar dâhilinde ödenmesi söz konusu olmamıştır. Böyle bir gelişmeye tanıklık edebilmek için II. Abdülhamid'in Hafiye Teşkilatı'nın kuruluşunu beklemek gerekmiştir. Ancak bu cümleden teşkilatlanmayla ücretlerin sabitlendiği gibi bir anlam çıkarmamak gerekiyor. Zira ücretler bu dönemde de istihbarat işinin arz ettiği özelliklere göre günlük, aylık yahut yıllık olarak ödenmeye devam etmiştir. Bu devirde göze çarpan en önemli gelişme, artık istihbarat toplama faaliyetleri için imparatorluk hazinesinden belirli bir tahsisat ayrılmaya başlanmış olduğudur. Nitekim Ali Said Bey, Saray'a intisap ettiği 1885 senesinde hafiye teşkilatının 120 liralık bir tahsisatının olduğunu, bu teşkilat bünyesinde 300 ila 500 kuruş arasında maaş alan adamların çalıştığını kaydetmiştir.[38] Bahsedilen meblağın sadece imparatorluk merkezinden idare edilen istihbarat çalışmalarına mahsus olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü gümrük ve iskeleler gibi bazı önemli noktalarda yürütülecek istihbarat faaliyetleri için 20 liralık bir tahsisat sağlanması yönünde çıkarılmış bir padişah iradesi vardır. Bu irade aynı zamanda II. Abdülhamid'in sadece kendi kişisel iktidarını korumak ve yaşatmak için ülke içerisindeki herkesin özel hayatını takip etme amaçlı bir hafiyelik ağı oluşturduğu yönündeki iddiaları da yalanlamakta, padişahın istihbarata önem vermesinin ülkenin geleceğiyle pek alakadar olduğunu göstermektedir. Bu alakayı ispat eder vesikalar vardır. Mesela o vesikalardan birisinde, bazı zararlı şahıs ve yasaklı eşyaların -İskenderun özelinde- sahillere sokulmasıyla yaşanması muhtemel asayiş ihlallerine, zamanında alınacak tedbirlerle meydan verilmemesinin hükümet memurlarının durumdan haberdar olmalarından ziyade hafiye istihdam etmekle mümkün olabilecek bir iş olduğuna vurgu yapılmıştı. Ayrıca o güne kadar Zeytun ve diğer mevki kumandanlarının kendi keselerinden para sarf etmek suretiyle hafiye istihdam etmekte olduklarına temas edilmişti. Ancak o yolla temin edilmek istenen maksatlara ulaşmanın pek mümkün olmadığının anlaşıldığına dikkat çekilerek ilgililere "o havalide tahkikat icra etmek için sarf olunmak üzere aylık 20 lira tahsisat verilmesinin padişah iradesinin bir gereği olduğu" hatırlatılmıştı.[39] Aynı şekilde, Berlin Antlaşması'ndan sonra özerklik kazanan Bulgaristan'ın çeşitli merkezlerinde istihbarat toplama çalışmalarında

Fatih Sultan Mehmed

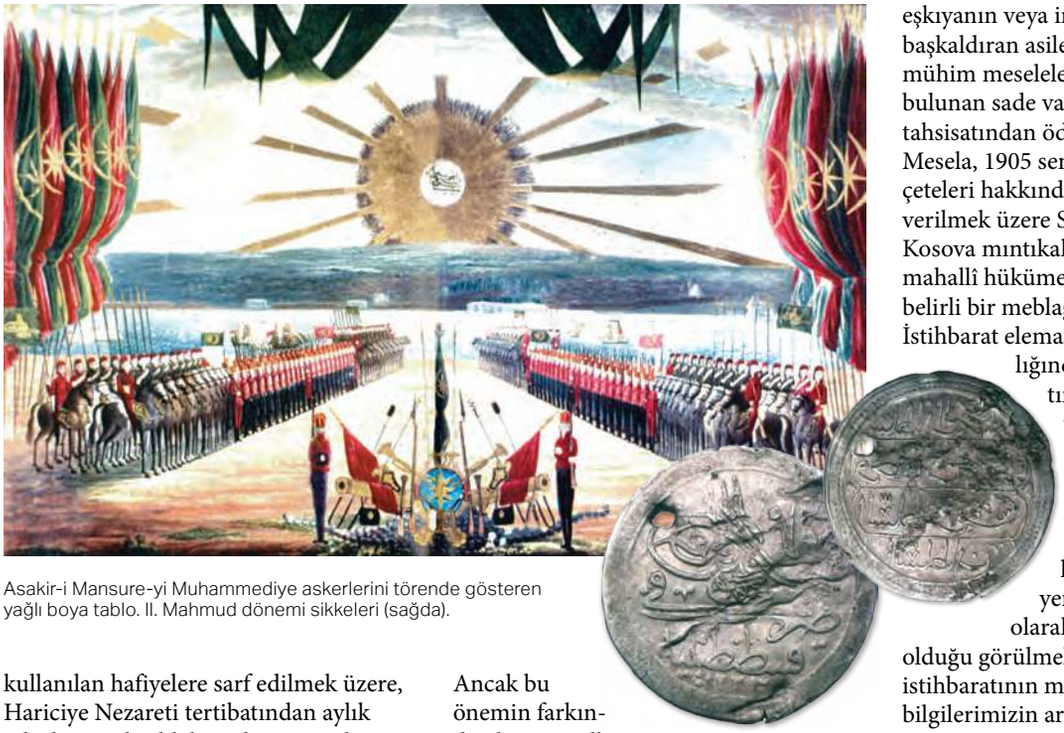

Asakir-i Mansure-yi Muhammediye askerlerini törende gösteren yağlı boya tablo. II. Mahmud dönemi sikkeleri (sağda).

kullanılan hafiyelere sarf edilmek üzere, Hariciye Nezareti tertibatından aylık takriben 40 liralık bir tahsisat ayrılmış olduğu tespit edilmiştir.[40]

İmparatorluğun periferisinde yahut dışında faaliyet gösteren istihbarat elemanları içinse M. A. Beyhan'ın deyimiyle "önemli işe, önemli ücret" mantığı işlemeye devam etmiştir. Nitekim 1876 yılı itibariyle Eflak-Boğdan ve Besarabya'da görevlendirilen hafiyelere 2500, Suriye Vilayeti'nde istihdam edilenlere 1800, Serfice'de görev yapanlara ise 1000 kuruş aylık ödenmesi uygun görülmüştür.[41] Bosna'da istihdam edilen hafiyelere ise aylık 5 bin kuruş takdir edilmiştir. Aynı dönemde, Sadrazam'a 25, nazırlara 20, müsteşarlara 10, müdürlere 3 ila 7, savcılara 5 ve daire kâtiplerine ise 2-3 bin kuruşluk bir maaş bağlanmış olduğu[42] hesaba katılınca istihbarat elemanları için ödenen ücretlerin tatmin edici boyutlara ulaştığını söylemek mümkündür. Bu durum, Padişah'ın istihbarat işine verdiği önemle yakından alakalı olmalıdır.

Suriye Vilayeti'nde istihdam edilenlere 1800, Serfice'de görev yapanlara ise 1000 kuruş aylık ödenmesi uygun görülmüştür.

Ancak bu önemin farkında olup, gönüllü hafiyeliğe soyunanlar bu işten büyük kazanç sağlamışlardır. O şekilde hafiyelik, bazı menfaat çevreleri açısından yeni bir gelir kapısına dönüştürülmüş olduğundan jurnalcilik işi büyük bir istismara uğramıştır.[43]

Öte yandan II. Abdülhamid döneminde istihbaratın malî boyutundaki genişlemeyi sadece padişahın hafiyeliğe verdiği önemle izah etmek imkânsızdır. Bu genişlemenin daha başkaca sebepleri de vardır. Devrin askerî-siyasî atmosferindeki yoğunluk o sebeplerin başında gelir. Çünkü söz konusu yoğunluk içerisinde imparatorluğun dümenini doğru istikamete kırmak, elbette içerde ve dışardaki gelişmelerden zamanında haberdar olup gerekli tedbirleri almakla mümkündür. Bunun yolu ise daha fazla hafiye istihdam etmekten, dolayısıyla daha fazla harcama yapmaktan geçmektedir. Bunun yanında hafiye teşkilatını geliştirmek amacıyla yararlanılan yabancı uzmanlara da oldukça önemli miktarlara ulaşan ödemeler yapılmıştı. Nitekim onlardan birisi olan ve Fransa'daki polis işleri ve düzeni hakkında bilgi vermesi ve Osmanlılar için gerekli düzenlemeleri yapması amacıyla 1884 senesinde Fransa'dan getirilen Mösyö Bonin'e aylık 50 lira maaş, ayrıca 10 lira da ev kirası tahsis edilmişti.[44] Son olarak, o dönemde eşkıyanın veya imparatorluk düzenine başkaldıran asilerin yakalanması gibi mühim meseleler hakkında ihbarda bulunan sade vatandaşlara da hafiye tahsisatından ödül olarak para verilmişti. Mesela, 1905 senesinde Bulgar eşkıya çeteleri hakkında ihbarda bulunanlara verilmek üzere Selanik, Manastır ve Kosova mıntıkaları kumandanlıklarına mahallî hükümetin hafiye tahsisatından belirli bir meblağ ayrılmıştı.[45]

İstihbarat elemanlarının hizmetleri karşılığında kazandıkları muafiyet, tımar ve ücretlerin dışında türlü ihsan, ikram, iltifat ve rütbelere mazhar oldukları bilinmektedir. Hatta çoğu kez, verilen ücretlerin de rakamlarla ifade edileceği yerde birer padişah ihsanı olarak kayıtlara geçirilmiş olduğu görülmektedir. Bu ise Osmanlı istihbaratının malî boyutu hakkındaki bilgilerimizin artmasının önünde ciddi bir engel oluşturmaktadır. Üstelik bu engel her dönemde araştırmacıların karşısına çıkacak kadar geniş sınırlara sahiptir. Mesela daha Orhan Bey'in oğlu Şehzade Süleyman'ın Çimpe Kalesi'nin fethi (1356) hazırlıklarıyla meşgul olduğu günlerde ele geçirilen bir esiri türlü ihsan ve ikramlarla kendisine kulluk ve kılavuzluk yapmaya razı ettiği hemen bütün Osmanlı kroniklerince kayıt altına alınmışken[46] o ihsan ve ikramın nelerden ibaret olduğuna ilişkin herhangi bir ibareye yer verilmemiştir. Aynı şekilde, II. Murad'ın, Karamanoğulları üzerine tertip ettiği sefer sırasında casusluk ve dil almakla vazifelendirdiği bir bölük askerinden görevlerini başarıyla tamamlayıp huzuruna çıkanları sadece büyük ihsanlarla ödüllendirmiş olduğu kayıtlara yansımıştır.[47] Öte yandan aynı kaynakta, II. Murad zamanında (1421-1451) "yarar dil getirenlerin" tımar tevcihi başta olmak üzere çeşitli ihsan ve iltifatlarla ödüllendirilmiş olduklarından bahsedilmiş olması o ihsan ve iltifatların kapsamına muafiyet, para yahut türlü hediyelerin girdiğine işaret etmesi bakımından önemlidir.[48] Zaten II. Mahmud devrinde, Rumların tertip ettikleri fesat hakkında bazı mahal ve evraklarla ilgili bilgiler aktaran Mehmed Efendi adındaki birisine 26 Ekim 1822 tarihli bir emirle verilmesi kararlaştırılan 5 kesenin (2.500

kuruş) atiyye olarak takdim edilmiş olması bahsedilen işareti daha belirgin kılmaktadır.[49] Aynı şekilde ve aynı devirde "yararlı dil getirmek" suretiyle önemli istihbarî bilgilere ulaşılmasını sağlayanlara paranın yanında hilat verildiğinden bahsedilmiş olması[50] da ihsanların içeriğine dair bilinenlerin artmasına katkı sağlamaktadır. 19. asır kaynaklarında ise sevinç verici haberlerle dönen istihbarat elemanlarının altın çelenk ve samur kürk gibi hediyelerle ödüllendirildiklerinden bahsedilmektedir.[51]

İstihbarat elemanlarına yapılan ödemeleri birer padişah ihsanı olarak değerlendirme alışkanlığı yahut eylemi Tanzimat Devri'nde de devam etmiştir. Nitekim Kırım Savaşı (1853-1856) içerisinde Rumeli, Batum ve Kırım ordularınca "tahkik-i ahval" için görevlendirilmiş bazı casus, asker ve diğer memurlara Serdar-ı Ekrem'in onayıyla verilmiş olan 7-8 yük kuruştan istihbarat faaliyetleri için ayrılmış ayrı bir ödenek şeklinde değil, halen bir padişah atiyyesi olarak bahsedilmekteydi.[52]

İstihbarat çalışmalarına katkı sağlayanlara nişan ve rütbe verilmesi uygulaması ise II. Abdülhamid döneminden itibaren takip edilebilmektedir. Mesela o dönemde, Rum olduğu halde Osmanlılara olan sadakatini ispat ettikten sonra ailesiyle birlikte Yunanistan'ı terk ederek hafiyelik işinde istihdam edilen Dimitri Karayani'ye maaştan başka bir de rütbe verildiği tespit edilmiştir. Aynı şekilde, II. Abdülhamid Dönemi'nde, "Hafiyelerin Listesi" başlığıyla kaleme alınan bir risalenin sonunda sıralanan hafiyelerden birçoğunun maaşın yanında rütbe, nişan ve atiyyelerle taltif edildikleri kaydedilmişti.[53] Süleyman Kâni İrtem de hafiyelik işinde parayı yeterli görmeyen II. Abdülhamid'in ona rütbe, nişan ve mansıplar ilave ettiğini, bu doğrultuda nice kimselere binbaşılık ve miralaylıklar dağıttığını yazmıştır.[54]

Yunanistan'ı terk ederek hafiyelik işinde istihdam edilen Dimitri Karayani'ye maaştan başka bir de rütbe verildiği tespit edilmiştir.

Osmanlı posta tatarları.

Ayrı bir başlık altında incelenecek kadar sık karşılaşılmamakla birlikte, kritik öneme sahip bilgiler sağlayanların önemli görevlere getirildikleri de olmuştur. Mesela, 16. yüzyılda Halkü'l Vad'ın düşüşünü haber veren Tunus Fatihi Koca Sinan Paşa'nın kâhyası Midilli sancakbeyliği görevine tayin edilmişti.[55]

Defterdar Sarı Mehmed Paşa, devlet adamlarına öğütler vermek amacıyla kaleme almış olduğu eserinde bilgi toplamakla görevlendirilen iki casusa, getirecekleri haberlerin sevindirici yahut üzüntü verici olmasına bakılmaksızın aynı ihsanda bulunulması gerektiğine dikkat çekmişti. Ona göre, "eğer iyi haber getirene çok iltifat olursa o sürekli hediye ve bahşiş alabilmek sevdasına kapılacak ve doğru haberi gizleyecektir. Öte yandan korkutucu haberlerle dönen casus ise doğru ve gerçek istihbaratı çekinmeden aktarabilmesi için asla incitilmemelidir. Aksi takdirde o da hakaret ve eziyete uğramamak için doğru haberi gizleyecektir."[56]

Altın çelenk ve samur kürk

Peki, Osmanlı yöneticileri ücretlendirme hususunda istihbaratın özüne uygun olan o tür davranış biçimlerine riayet etmişler midir? Uygulamaya ilişkin örneklere bakılırsa bu soruya olumlu bir cevap verebilmek hayli güçtür. Zira istihbarat işlerinde istihdam edilenlerin görev mahallerinden sevinç verici haberlerle döndüklerinde altın çelenk ve samur kürk gibi hediyelerle ödüllendirildiklerine yukarıda dikkat çekilmişti. Ayrıca Tanzimat Dönemi'nde casusların ücret alabilmelerinin bazen görevlerini başarıyla tamamlamalarına bağlı bir husus haline dönüştüğüne işaret eden bazı bilgilerle karşılaşılmıştır. Mesela, 1858 senesinde Ehlona (Heluni) Kazası'ndaki haydutların yakalanması için kaza müdürü istihdam ettiği casuslar ve diğer kimseler için yaklaşık 7 bin kuruşluk

bir harcama yapmıştı. Ancak o meblağın imparatorluk hazinesinden karşılanması için yaptığı başvuru üzerine Meclis-i Vala, "söz konusu haydutların yakalandığına dair herhangi bir emare görülmediğinden bahsedilen masrafların hazine tarafından karşılanmasının şimdilik uygun olmadığı" yönünde bir karara varmıştı.[57] Ancak bunlar istisnaî ve dönemlerle sınırlı örneklerdir. Yoksa imparatorluğu yönetenlerin en başından itibaren istihbarat elemanları için kesenin ağzını daima açık tutma gibi bir anlayış ve gayret içerisinde olduklarını söylemek abartı olmayacaktır. Üstelik o anlayış ve gayretin istihbarat çalışmalarında teşvik edici bir unsur olduğu da açıktır. Örneğin, I. Selim'in Şah İsmail hakkında bilgi sağlayanları bol para ve hediyelerle ödüllendirdiği duyulunca tebaadan mücavir yerleşim birimlerinde ikamet edenlerin birer casus olarak İran'a yolculuk yapmaya başladıkları, hatta Şah'ın çadırına kadar sokuldukları ve o sayede düşmanın nerede gizlendiği ve ne yapmak niyetinde olduğu gibi bilgilere kısa sürede ulaşıldığı tespit edilmiştir.[58]

Padişahlar, her fırsatta yerel yöneticilere, şartlar ne olursa olsun benzer bir tavır içerisinde olmaları, yani istihbarat elemanları için daima keselerinin ağzını açık tutmaları yönünde emirler göndermişlerdi. Bu emirlerin en çarpıcı örneklerinden bazıları I. Abdülhamid'e (1774-1789) aittir. Mesela o, Eflak ve Boğdan voyvodalarına gönderdiği emirlerde, onlardan Avrupa devletleri hakkında yürütmekte oldukları istihbarat çalışmalarında kullanacakları güvenilir casuslara her türlü ikramda bulunmak suretiyle iyi muamele edilmesini istemişti. Ayrıca masrafların çokluğuna aldırış edilmeksizin bilgi toplama faaliyetlerini aralıksız sürdürmelerini voyvodalara sıklıkla hatırlatmıştı.[59] II. Mahmud devrinde de "casuslara yeter derecede bir ücret ödenmesi gerektiği"[60] hususu yerel temsilcilere istihbarat özelinde en sık yapılan hatırlatmalardan olmuştu. Bu hatırlatmalara ilaveten, düşmanın durumunu öğrenmek amacıyla yakalanan dillerden sağlanan bilgileri getiren ulaklar için Osmanlı menzilhanelerinde her zaman ücretsiz beygirlerin hazır bulundurulmuş olması da[61] Osmanlı yönetiminin istihbarat çalışmalarını maddî kaygılardan uzak olarak yürütmüş olduğunun açık kanıtıdır. Bahsedilen bütün gayret ve tedbirler elbette kesintisiz bilgi sağlama amacına hizmet etmektedir. Ancak imparatorluğun malî vaziyetinin özellikle 19. asrın başlarından itibaren kazandığı kötü çehre arzu edilen amaca ulaşılması noktasında yöneticilerin karşısına dikilen en büyük engellerden birisi olmuştur. Bu engelle karşılaşan, yani kendi yönetim birimlerinin öz kaynaklarıyla istihbaratın organizasyon ve sürdürülebilirliğini sağlayamayan yerel idareciler çareyi merkezî hazinenin yardım ve desteğini temin etmeye çalışmakta bulmuşlardır. Buraya kadar anlatılmak istenilenleri Silistre Valisi Ahmed Paşa 1826 yılına ait bir yazısında özetlemiştir. Nitekim "ulufeli casus kullanması" için kendisine gönderilen emre cevap mahiyetinde kaleme aldığı o yazıda evvela "istihbarat çalışmalarında casuslar kullanmanın ve sağlanan istihbaratı İstanbul'a aktarmak için tatarlar çıkarmanın bol akçe gerektiren bir iş olduğuna dikkat çekmişti. Ardından, "akçenin erimesine bakmadan" bizzat bilgi toplama faaliyetlerini sürdürmekte olduğunu beyan etmişse de merkezî idarenin istihbarat çalışmalarında süreklilik sağlama istemini hayata geçirebilmesinin ancak imparatorluk hazinesinin yardımıyla mümkün olabileceğini vurgulamaktan da kendisini alamamıştı.[62] Aynı yıl, aynı emre Tolçı ve Sünne Boğazı Yunus Ağa'dan alınan cevapsa Osmanlı resmî evrakında her zaman karşılaşılması mümkün olmayacak türdendir: "Padişahıma bunun aksini söylemek boş bir söz olmaktan öteye geçemeyecektir, böyle bir aylıkla bu havalilerde casus çalıştırmak baş edilmesi mümkün olmayan bir sıkıntıdır. Allah kullarını dünyada akçesiz, ahirette imansız bırakmasın."[63]

İstihbarat giderlerini karşılamakta merkezî hazinenin yetersiz kalışı ve yerel idarecilere kendi birimlerinin kaynaklarını kullanmaları gerektiğinin hatırlatılması Tanzimat Dönemi'nde daha belirgin bir hal almıştı. Mesela 1851 senesinde Erzurum'dan hudut başlarına gönderilecek casusların masraflarının hazineden ödenmesi isteğinde bulunan Erzurum valisine, istediği paranın eyalet emvalinden karşılanması hususunda bir hatırlatma yapılmıştı.[64] Bihke Kaymakamı Mehmed Hilmi Efendi örneğinde şahit olunduğu üzere, parasal güçlüklerin aşılması yolunda kimi zaman Tanzimat idarecilerinin kendilerince bir takım çareler üretmeye çalıştıkları görülmektedir. Zira Mehmed Hilmi Efendi'nin bağlı olduğu Bosna Valiliği'ne takdim ettiği 15 Ağustos 1862 tarihli bir yazısından anlaşıldığı

Casus kullanmak ve sağlanan istihbaratı İstanbul'a aktarmak için tatarlar çıkarmak bol akçe gerektiren bir işti.

Sultan II. Mahmud

KURUMSAL İSTİHBARAT

Casuslara aylık ödemeler yapıldığına dair örneklerle karşılaşılınca Osmanlı istihbaratının kurumsallaştığına ilişkin iddiaların daha coşkun bir biçimde dile getirildiği görülmektedir. Ancak teşkilat olsun ya da olmasın Osmanlı istihbarat ağında faaliyet gösteren bütün bilgi kanalları için en başından itibaren imparatorluk hazinesinden bir tahsisat ayrılmış yahut muafiyet sağlanmış olduğu bilindiğine göre casusluk ücretlerinin hangi periyotlarla ödendiğini baz alıp istihbarat çalışmalarına bir teşkilat veya çatı oluşturmaya çalışmanın nafile olduğunu belirtmek gerekiyor. Kaldı ki Osmanlılarda istihbarat işlerinin en organize biçimde yürütüldüğü devir olarak değerlendirilen II. Abdülhamid'in saltanat yıllarında bile istihbarat elemanları için standart bir ödeme şekli veya miktarı tayin edilmemiştir.

üzere, o günlerde Bihke Sancağı'nın Hıristiyan halkının zihni gerek "beri taraftaki" dindaşlarının gayretiyle gerekse Sırbistan ve Hırvatistan tarafından esen fitne ve fesat rüzgârıyla gün geçtikçe bulanık bir hal almaktaydı. Kaymakam Bey bunu önlemenin, gelişmeleri önceden haber almakla mümkün olacağını bildiğinden bir takım istihbarat çalışmaları yürütmüştü. Bu kapsamda hem içerden birileriyle hem de Osmanlı sınırının tam karşısında bulunan Avusturya topraklarında yaşayan bazı kimselerle gizlice anlaşıp, onları birer casus olarak kullanmıştı. Bu sayede içerde ve dışarıda dönen "fesat dolabı" hakkında haylice bilgi edinmişti. Bütün bunları yaparken de çok fazla akçe sarf etmek mecburiyetinde kalmıştı. Hatta gördüğü yarar üzerine bazı casuslara münasip birer maaş tahsis ederek istihbarî bilgi akışında bir süreklilik sağlaması kaçınılmaz olmuştu. Ancak bahsettiği masrafları karşılamaya "benim iktidarım" yetmeyecektir diyerek ya casuslara ödenecek paranın "fevkalade olarak" masraf cetveline ilave edilmesi ya da kendi maaşına geçici surette zam yapılması gibi iki teklifte bulunmuştu. Teklifi inceleyen Bosna Valiliği hem fesatçıların hem de ahalinin hal ve hareketlerini casuslar vasıtasıyla tahkik etmenin bir gereklilik olduğuna hükmederek, görevlendirilecek casus ve diğer memurlara sadece Kasım ayına kadar, yani 3 aylık bir zaman dilimi için 2 bin kuruşu geçmeyecek bir ücret tahsis edilmesinin ve o paranın da hazineden karşılanmasının uygun olduğuna karar vermişti. Bu karar, kesinlik kazanması için 27 Ağustos 1862 tarihinde Bosna Valisi Osman imzasıyla Sadaret'e takdim edilmiştir. Nihayet, mesele 23 Eylül'de Meclis-i Vala'nın gündemine alınmış ve burada yapılan inceleme ve görüşmenin ardından "öylesi zarar ve fesatlıklardan kurtulup asayişin sağlanması noktasında başvurulan tedbir pek münasip görülmüş, bunun için casuslara geçici surette o kadar akçe verilmesinin "bir şey demek olmadığına" hükmedilmişti.[65] Gerçekten maddî imkânlar ne kadar kısıtlı olursa olsun imparatorluğun merkez yöneticileri yereldeki temsilcilerine istihbarat çalışmalarını sürekli kılmaları için daima her türlü desteği sağlamaya çalışmışlardı.[66] Gayretin tek başına yeterli olmadığı durumlarda ise yerel yöneticilerden fedakârlık göstermeleri istenmişti. O isteğe

II. Abdülhamid döneminde Hafiye Teşkilatı'nın kuruluşuyla istihbarat toplama faaliyetleri için imparatorluk hazinesinden belirli bir tahsisat ayrılmaya başlanmıştı. Osmanlı ticaretinin kalbinin attığı Kapalıçarşı'nın yine cıvıl cıvıl günlerinden biri.

1862 senesinde Vidin ve Niş valileriyle Belgrat muhafızına çekilen şifreli bir telgraf sayesinde şahit olabilmek mümkündür. Zira burada ilgili idarecilerden Sırpların Vidin tarafına göndermiş oldukları haber alınan askerlerin sayı ve durumlarının öğrenilmesinin gerektiğine dikkat çekildikten sonra "akçece dahi mümkün mertebe fedakârlıkla" Sırbistan içerisine gizlice casuslar gönderilmesi ve o sayede edinilecek havadisin İstanbul'a bildirilmesi istenmişti.[67]

Sonuç olarak, bu çalışmayla Osmanlı İmparatorluğu'nda kuruluş yıllarından itibaren istifade edilen istihbarat faaliyetlerinin malî boyutuna ilişkin bir tablo ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Çalışmanın sonunda karşılaşılan tablo ise alabildiğine renklidir. İmparatorluk yönetimince istihbarat elemanlarına hizmetlerinin karşılığında tımar tevcih edilmiş, muafiyet sağlanmış, ücret ödenmiş veya hediye verilmiştir. Ancak hem çalışma süresince aktarılan sebeplerden hem de istihbaratın özüne uygun olarak standart bir ödeme yahut ödüllendirme şekli söz konusu olmamıştır. İmparatorluğun tarihten çekilişine kadar çeşitli periyotlarda yapılan ödemelerde "önemli işe önemli ücret" mantığı işletilmiştir.

Öte yandan imparatorluğun yakınçağın başlarından itibaren artarak geçirmeye başladığı malî krizler istihbarat faaliyetlerini sürdürmenin, dolayısıyla ücretlendirmenin önündeki en büyük engellerden birisi olarak daima Osmanlı yöneticilerinin karşısına dikilmiştir. Buna rağmen imparatorluğun en tepesindeki isimden en ücra köşesinde görevli bir yerel temsilciye kadar bütün yöneticiler kesintisiz bir bilgi sağlama gayreti doğrultusunda her türden fedakârlığı göğüsleyerek istihbarat çalışmalarının devamlılığından yana bir tavır içerisinde olmuşlardır. Kısacası, istihbaratın malî boyutuna ilişkin olarak ulaşılan bilgiler aynı zamanda Osmanlı imparatorluk idaresinin bilgi toplama faaliyetlerinin önem ve gerekliliğini tam manasıyla idrak etmiş olduklarının bir göstergesi olmuştur.

Hafiye Teşkilatı Abdülhamid'in Zafiyeti mi?

Sultan Abdülhamid devrinde asılsız jurnaller nasıl cezalandırılırdı? Hafiye memurları en çok hangi ülkelerde faaliyet gösterir, elde ettikleri bilgileri hangi kanalla saraya ulaştırırlardı? Harbiye Nezareti'nde muhafaza edilen jurnaller daha sonra neden yakıldı?

Mehmet Ali Beyhan

Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi

Hafiye Teşkilatı'nın 19 Ekim 1879 tarihinde sadrazamlığa atanan Said Paşa tarafından kurulduğu bilinir.[1] Bu, paşanın ilk sadaretidir. Uzun yıllar Yıldız Sarayı'nda Mabeyn Başkâtibi olan Tahsin Paşa hatıralarında böyle bir teşkilatın Said Paşa'nın ilk sadaretinde yapıldığını ifade eder.[2] Ancak teşkilatın, Sultan Abdülhamid'in tahta çıkışından çok daha sonra kurulduğunu yazanlar da vardır: O dönemlerde Mülkiye Mektebi'nde öğrenci olan Mehmet Ali Ayni, Mizancı Murad Bey'in tarih derslerinde anlattığı Fransız İhtilali'nin etkisinde kalarak okul bahçesinde arkadaşlarıyla ihtilali canlandırdıklarından ve herhangi bir takibata uğramadıklarından bahseder.[3] Ayni'nin verdiği bilgi, zaman olarak Sultan Abdülhamid devrinin 10. yılına (1886) tesadüf etmektedir.

Fakat Said Paşa'nın ilk sadaretinde böyle bir teşkilatın düşünülmesi daha mantıklıdır. Zira Abdülhamid'in saltanatının 3. yılıdır ve bu kısa zamanda meydana gelen olaylar; Osmanlı-Rus Savaşı, Ali Suavi ve Skaliyeri'nin V. Murad'ı tekrar tahta çıkarma teşebbüsleri tazeliğini korumaktadır. Olaylarda rol alan devlet adamları hakkında Sultan Abdülhamid'in düşünceleri çok nettir. Sultan Abdülaziz'in hal'i ve katli olayının üç önemli ismi Hüseyin Avni, Mithat ve Redif paşalar için kullandığı "hâin-i saltanat ve şâyân-ı la'net" sıfatı bu netliği gösterir. Böyle değerlendirdiği devlet adamlarına karşı bazı tedbirler almak zorundadır.

"Her şeyden haberdar olmak, buna göre gerekli tedbirleri zamanında almak ve ülkenin geleceği için zararlı gördüğü faaliyetleri engellemek" Abdülhamid'in yegâne amacıdır. Teşkilatın devletin örgüt şemasında görünür bir yüzü yoktur. Sadece Sultan'ın güvendiği kişilerin, memurların oluşturduğu ve Osmanlı coğrafyasının her tarafında, ülke dışında görev yapan bir örgüttür. Teşkilat mensupları olup biten her şeyden, devlet adamlarının hal ve hareketlerinden, bulundukları bölgenin ahvalinden sarayı haberdar etmektedir.

Şahıslar hakkında verilen jurnaller asılsız çıktığı takdirde, hele jurnal kişi hukukunu zedeleyecek içerikte ise jurnali veren kişinin cezalandırıldığına dair örnekler de vardır: Polis Memuru Mehmed Efendi, Hınıs'ta Ermeni faaliyetlerini izlemeye memur edilmiştir. Erzurum Hakimi ve aynı zamanda Valiliğe vekâleten bakan Nesîb Efendi gördüğü lüzum üzerine polis memurunun izleme görevinin sona erdirilmesini talep edince, Polis Başkomiseri Kâzım, "vali vekilinin bu tasarrufu, Ermeni hareketine hizmet maksadına matuf" içerikli iki jurnal verir. Jurnaller şüphesiz Hakim ve Vali Vekili Nesîb Efendi'yi sıkıntıya sokar. Daha sonra jurnallerin "hakikat-i hâle ve suret-i cereyân-ı muameleye külliyen mugâyır" yani asılsız olduğu anlaşılmıştır. Böyle asılsız, sadece şahsî garazdan dolayı, "hüsn-i hâl ashabından", hizmetleriyle devlete bağlılığı bilinen, dürüst

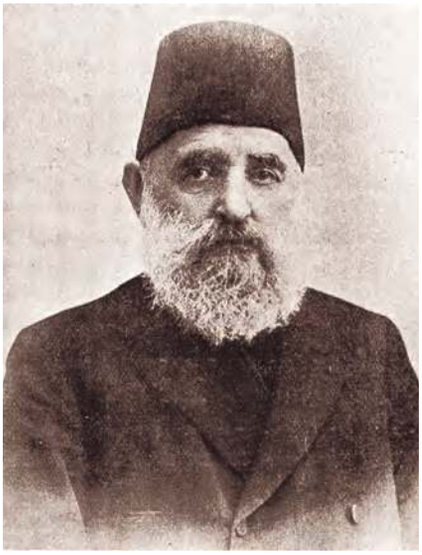

Sadrazam Mehmed Said Paşa (1838-1914)

Tahttan indirilmesinden sonra "jurnalcilik" ile itham edilen Sultan Abdülhamid modern mânâda ilk Türk istihbarat ağını tesis etmişti.

bir hukuk memurunun "mahv u perişâniyetine" sebep olduğu için başkomiser "emsâlini terhîben" bu gibi jurnalcilere ibret olsun diye azledilmiştir.[4]

Ülke dışında istihdam edilen hafiye memurları bulundukları ülkede devletin dış temsilciliklerine bağlı çalışırlardı. Elde ettikleri bilgiler Hariciye Nezareti kanalıyla saraya iletiliyordu. Ülke dışından gönderilen jurnallerin içerikleri daha çok Ermeni örgütleri ve faaliyetlerine dairdi. Nihilist ve sosyalist grupların Bulgaristan'a yönelik faaliyetleri, silah kaçakçılığı da jurnallerin konusu olmuştur. Londra, Petersburg, Viyana, Amerika ve İran hafiye memurlarının faaliyet gösterdikleri başlıca şehir ve ülkelerdir.

Sultan'ı itibarsızlaştırmak

Hafiye Teşkilatı ve jurnallere dair günümüze çok az belge ulaşmıştır. Sultan Abdülhamid'in uzun saltanatı süresinde Yıldız Sarayı'nda teraküm eden belgeler, Hareket Ordusu tarafından Harbiye Nezaretine taşınmış; burada birkaç âyan ve milletvekili ile 10 kadar subaydan kurulan bir komisyon jurnalleri ayıklayarak diğer belgeleri Hazine-i evrak'a/Arşiv'e göndermiştir. Komisyon çalışmaları ilerledikçe, İttihat ve Terakki mensupları başta olmak üzere Abdülhamid'in hal'inde rol alanların da jurnallerine rastlanmış, bu durum rahatsızlığa sebep olmuştur. Hazine-i evrak'ta, İbnülemin'in başkanlığındaki diğer bir komisyon da bu belgeleri tasnif etmiştir. Osmanlı Arşivi'nde yer alan "Yıldız Evrakı" fonu bu belgelerden oluşur. Tasnif sırasında gözden kaçmış bazı jurnal metinleri ise Yıldız Evrakı arasında bulunmaktadır. Harbiye Nezareti'nde muhafaza edilen jurnaller Enver Paşa'nın Harbiye Nazırı olduğu sırada yakılmıştır.[5] "Jurnaller şunun-bunun eline geçmesin; basına düşmesin" gibi ifadeler de jurnalleri yakmanın meşruiyetine gerekçe yapılmıştır. Oysa yakılma sebebi, jurnallerden umulanın elde edilememesinin ötesinde, Abdülhamid'i tahttan indiren isimler arasında jurnal verenlerin olmasıdır. Şayet Abdülhamid ve devrini itibarsızlaştırma ameliyesinde kullanılabilecek malzeme olsaydı şüphesiz gazetelere servis edilirdi.

Belgelerin tamamı günümüze ulaşmadığı için jurnalcilik, jurnalciler ve hafiye örgütü hakkındaki bilgilerimiz de tabi-

atıyla kısıtlıdır. Bu konuya dair yazılanların kahır ekseriyeti temelsiz bilgilere dayanmaktadır.

Günümüze ulaşan 1891-94 yılları arasını ihtiva eden jurnaller, teşkilat ve jurnallerin içeriği hakkında yeterli düzeyde olmasa da epey bilgi vermektedir. Jurnaller, naipliklerde bulunmuş ve daha sonra dava vekili olarak hayatını sürdüren Kırımîzâde Neşet Efendi'ye verilmekte/gönderilmekte; Neş'et Efendi de jurnalleri musahiplerden Lütfi Ağa ve bazen de İkinci Kilerci Hüseyin Ağa vasıtasıyla Sultan Abdülhamid'e iletmekte, padişahın emirlerini yine bu zatlar aracılığı ile almaktadır.

Neşet Efendi'nin "mensûbîn-i ubeydânem/kendisine bağlı adamlar" dediği bilgi kaynağı şahıslar, devlet memurundan gazeteciye, bankacıdan esnaf ve tüccara kadar toplumun değişik kesimlerine mensup kişilerdir. Devlet görevlileri içinde küçük memurlar, idareciler, müsteşarlar, yargıçlar, doktorlar ve subaylar bulunmaktadır.[6]

BAŞKOMİSERE ASILSIZ JURNAL CEZASI

II. Abdülhamid'in Hafiye Teşkilatı'nda kullandığı şahıslar arasında dürüst, işinin ehli ve namuslu olanlar bulunduğu gibi, para düşkünü ve mevki, makam peşinde olanlar da bulunmuştur. Ancak bu tür insanların karakterlerini bildiğinden, kendilerine ona göre hizmet vermiştir. Aykırı hareketleri görülenlerin işten el çektirildikleri görülür. Mesela Erzurum'da Ermeni faaliyetlerini izlemeye çalışan Başkomiser Mehmed, yapmaya çalıştığı işin Erzurum Hakimi Nesib Efendi tarafından engellendiğine dair verdiği jurnalin asılsız çıkması neticesinde, yani hâkimin "hüsn-i hâl ashabından/dürüst kişilerden" olduğu anlaşılınca, "devlete bağlı bir hukuk memurunun mahvına" sebebiyet verdiği için azledilmiştir.[12]

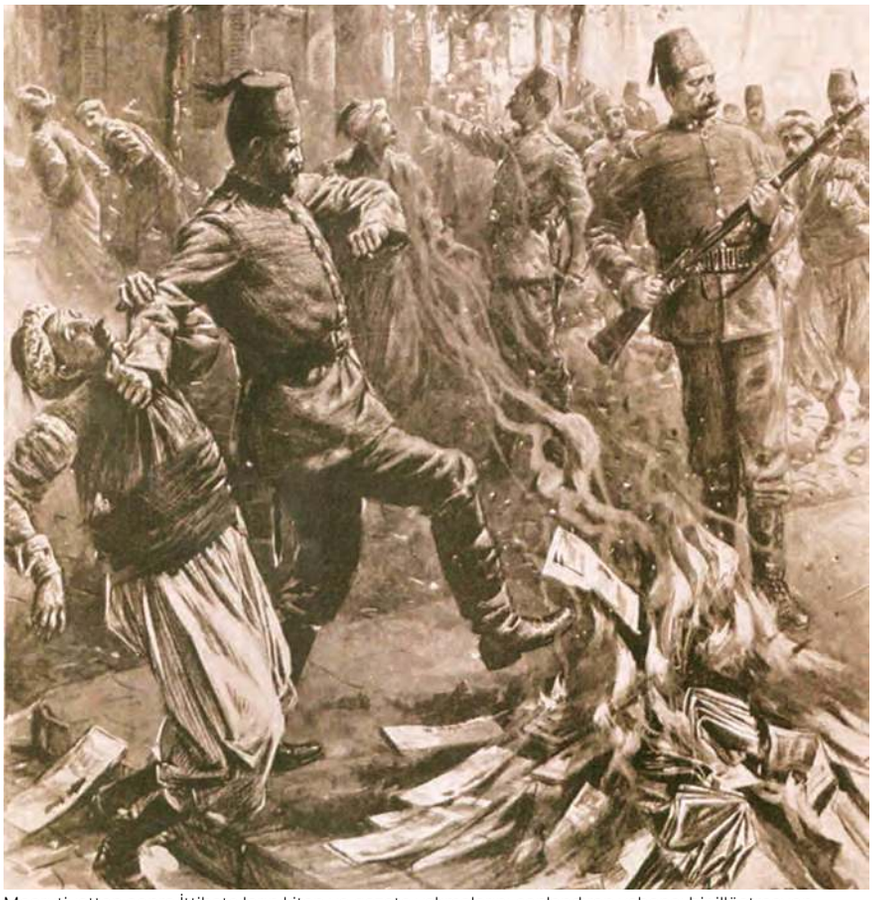

Meşrutiyetten sonra İttihatçıların kitap ve gazete yakmalarını canlandıran yabancı bir illüstrasyon.

Hafiye Teşkilatı, jurnalcilik, jurnaller, hafiye gibi kavramlar sadece II. Abdülhamid devriyle özdeşleştirilmiştir ve mevcut bilgilerin çoğu, hatıratların verdiği bilgilerden, bilhassa Abdülhamid sonrası yazılanlardan ibarettir. Her devrin, her saltanat sahibinin çevresinde, kendisine itimat edilen, bağlılığına inanılan insanlar bulunur. Bu insanların bir kısmının elbette beklentileri vardır. Beklentilerini elde eder, saltanatın nimetlerinden yararlanırlar. Saltanat değişikliğinde süratle saf değiştirirler; yeni çevreye uyum sağlamaya, yanaşmaya gayret ederler ve çoğu zaman da başarırlar. Yeni çevrelerinde de eski yerlerine, çevrelerine lanet okurlar. Tarih, bunun aksini henüz göstermedi.

Abdülhamid devri için de böyledir. Örnekleri çok fazla olmakla beraber "Bidayet Mahkemesi Reisi, Mülkiye mektebi hocası, gazeteci gibi birçok unvanı nefsinde toplayan Kemal Paşa-zâde Said Bey, yeni çevresinde eski yerine lanet okuyanların tipik öreğidir. Said Bey sarayla ilişkilerini iyi tutmuş ve her fırsatta padişaha "avâtıf-ı seniyyelere mukabil" övgüler yağdırmıştır. Meşrutiyetin ilanından sonra ise Abdülhamid'in keskin bir muhalifi olmuş ve muhalefetini gazete sayfalarına yansıtmıştır. "Yıldız'da Yeni Casuslar Cemiyeti, Hafiyeler Konferansı, Padişahı İğfal Edenler, Hafiyelerin Listesi -ki sonuncusu, son zamanlarda *II. Abdülhamid'in Hafiye Teşkilatı* adıyla yeni harflere de aktarılmıştır- benzeri pek çok kitap ve risale Abdülhamid sonrası yapılan neşriyat manzumesindendir. Bu bilgiler tarafsız olmadığı gibi gerçeği de yansıtmazlar; önyargı ile kaleme alınmışlardır. 31 Mart'tan sonra Sultan Abdülhamid aleyhinde bir yayın furyası başlamış; onun aleyhinde konuşmak, yazmak, yeni iktidar çevrelerine yanaşmanın yolu olmuştur.

Devlet için olmazsa olmaz

Sadece Abdülhamid'in şahsı değil, çevresinde yer alan, yakınında bulunan herkes bu yayın furyasından nasibini almıştır. İstibdâd, hafiye, jurnal gibi kavramlar Abdülhamid dönemini; müstebit, korkak, pinti, vehimli/vehhâm ve benzeri sıfatlar da Abdülhamid'in şahsını hedef alır. Bu yayınlara göre, Abdülhamid çevresinde yer alan, sarayda görevli olan herkes jurnalcidir, Abdülhamid'in hafiyesidir. Sonraki zaman-

larda yazılanlar; Sultan Abdülhamid ve dönemi hakkında, bu yayınların etkisiyle zamanla oluşan/oluşturulan algı üzerine inşa edilen bilgilerdir.

Tahsin Uzer 19 yaşında nahiye müdürü olmuştur. 1877 doğumludur. Sultan II. Abdülhamid'in saltanatının ilk yılında dünyaya gelmiş; Mülkiye'nin 1. sınıfını ikincilikle bitirdiği için Sultan Abdülhamid'den altın saat hediye almıştır. 19 yaşında Drama'ya Pürsıçan'a nahiye müdürlüğüne tayinini, "harikulade bir vaziyet, binde birine nasip olmayan bir durum" olarak değerlendirir. Zira kendisinden önceki müdürler, 60-70 yaşlarındaki adamlardır.[7] Uzer hatıralarını Malta'da sürgün iken kaleme alır. Abdülhamid sonrasını yaşamış, Osmanlı Devleti'nin yıkılışına şahit olmuştur. İfadesine göre, müdür olarak gittiği yerlerde "Abdülhamid ve idaresi aleyhine gençler yetiştirmek" gayreti içinde bulunduğundan övünçle bahseder.[8]

II. Meşrutiyet'in ilânından sonra Hafiye Teşkilatı'nın lağvı gündeme gelmiş, ancak böyle bir teşkilâtın gerekliliği de göz ardı edilememiştir. Bu meyanda, gizli istihbaratın önemi ve vazgeçilmezliği Meclis-i Mahsûs-ı Vükelâ'da dile getirilerek, "her devlette gizli işleri araştırma için özel memurların gereği" vurgulanmış ve istihbaratın yapılması zarureti bir kez daha belirtilmiştir. Bununla beraber "diğer devletlerde olduğu gibi gizli zabıtaya vasıta olacak memurların görevlendirilmesi ve kanunen yetkili olmayan hiçbir daire ve şahsı buna vasıta etmemek üzere" hafiyeliğin kaldırıldığı ifade edilmiştir.[9] Meclis-i Mahsûs-ı Vükelâ kararı 25 Temmuz 1908'de vilâyet ve sancaklara telgrafla bildirilmiştir.[10]

II. Abdülhamid devri bu teşkilat ile büsbütün mahkûm edilmeye çalışılır. Hafiye Teşkilatı bu devir için, "jurnal ve jurnalciliğin" çağrıştırdığı olumsuz anlam çerçevesine hapsedilerek, bir iktidar sahibi için zafiyet olarak gösterilmiş ve bu devrin "yumuşak karnı" haline getirilme gayreti içine girilmiştir. Oysa şekli ne olursa olsun, her iktidar için istihbarat önemlidir ve her istihbarat örgütünün, mercek altına alındığında, müspet ve menfi yönleri bakımından Hafiye Teşkilatı'ndan farklı olmadığı ortaya çıkacaktır. Hafiye Teşkilatı'nı sadece II. Abdülhamid'e hizmet eden, onun şahsî emellerini gerçekleştiren ya da onun haklarını korumada kullanılan bir teşkilât olarak görmek yanlıştır. Böyle bir düşünce taraflı ve maksatlı bir düşüncedir.[11]

Mevcut jurnal metinleri ve arşiv belgeleri ışığında Hafiye Teşkilatı'na bakıp II. Abdülhamid devri şartları göz önüne alındığında, böyle bir teşkilâtın, devlet için gerekli bir örgüt olduğu açıktır. Ancak örgütü meydana getiren yegâne unsur "insan" olduğu için teşkilât içinde ideal çizgiden sapmış birçok kişinin yer aldığı görülecektir. Çünkü işin nihayetinde hafiyelik, istendiğinde kazanç getiren bir sanat haline getirilebilir, II. Abdülhamid döneminde de getirilmiştir. Bunun örnekleri çok olmuştur, her zaman da olacaktır. Şahsî menfaat temini dışında hiçbir gayesi olmayan, ilgili ilgisiz pek çok kişinin saraya jurnal verdikleri bir gerçektir. Bu teşkilâtın bir zaafı değil, tabiatının bir gereğidir.

Sultan Abdülhamid Yıldız Sarayı'ndaki balkonda böyle resmedilmiş. Hünkârın saltanatının son yılları imparatorluğun çöküşünü andırmıyor mu?

HER ŞEYDEN HABERDAR OLMAK, BUNA GÖRE GEREKLİ TEDBİRLERİ ZAMANINDA ALMAK VE ÜLKENİN GELECEĞİ İÇİN ZARARLI GÖRDÜĞÜ FAALİYETLERİ ENGELLEMEK ABDÜLHAMİD'İN YEGÂNE AMACIDIR.

Dipnotlar:

1. Ercüment Kuran, "Said Paşa" *İslam Ansiklopedisi*, X. s. 83.
2. *Sultan Abdülhamid'in Sırdaşı - Tahsin Paşa'nın Yıldız Sarayı Hatıraları*, İstanbul 1990, s. 34.
3. Mehmet Ali Ayni, *Hatıralar*, İstanbul 2009, s. 3.
4. Mehmet Ali Beyhan, "II. Abdülhamid Döneminde Hafiye Teşkilatı ve Jurnaller", *Türkler*, C. 12, s. 949.
5. Beyhan, a.g.m. s. 944
6. Beyhan, a.g.m. s. 945
7. Tahsin Uzer, *Makedonya Eşkıyalık Tarihi ve Son Osmanlı Yönetimi*, Ankara 1999, s. 24.
8. Uzer, s. 56.
9. BOA, Y.E.E., 71/A-49.
10. *İkinci Meşrûtiyetin İlânı ve Otuz Bir Mart Hâdisesi, Ali Cevdet Bey'in Fezlekesi* (Haz.: Faik Reşit Unat), Ankara 1985, s. 161.
11. İ. Hakkı Uzunçarşılı, "II. Sultan Abdülhamid'in Hal'i ve Ölümüne Dair Bazı Vesikalar", *Belleten*, Sayı 40, s. 705.
12. BOA, Y. A. Husûsî, 309/20.

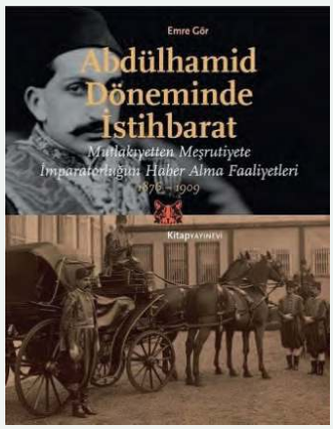

Dr. Emre Gör

İstihbarat Merkezinin Yıldız Sarayı Olması Devletin Elini Güçlendirmiştir

Dr. Emre Gör, *Abdülhamid Döneminde İstihbarat – Mutlakıyetten Meşrutiyete İmparatorluğun Haber Alma Faaliyetleri* (Kitap Yayınevi, 2019) adlı emek mahsulü ve doyurucu kitabı hakkındaki sorularımızı cevapladı. Yerli yabancı yüzlerce kaynak ve belgenin ışığında hazırlanan kitapta, Avrupa devletlerinin adım adım büyük savaşa yaklaştığı kaotik bir dönemde devleti ayakta tutmayı başaran Sultan II Abdülhamid'in istihbarat politikası bütün yönleriyle ele alınıyor.

KONUŞAN: MİRZA MAHMUT DEMİR

Kitabınızda Abdülhamid devri için, "Dönemin istihbarat sistemi kimileri için devletin iç ve dış düşmanlarla çevrili olduğu bir dönemde otoriter bir iktidarın sembolüdür, kimileri için ise denetim ve ahlak boşluğundan kaynaklanan ispiyon ve gammazlık düzenidir" diyorsunuz. Bu yaklaşımları göz önünde bulundurarak, dönemle ilgili sağlıklı bir değerlendirme yapmak mümkün mü?
Aslında Sultan Abdülhamid devri istihbarat sisteminin otoriter bir iktidarın parçası olduğu algısı, Cumhuriyet döneminde değil, 1908'de başlayan 2. Meşrutiyet döneminde ortaya çıkıyor. Çünkü Meşrutiyet döneminde iktidarda güç kazanmaya başlayan İttihat ve Terakki mensupları, Sultan Abdülhamid'in mutlakıyet sistemiyle uzun yıllar bire bir mücadele etmiş ve çoğu kez bu sistemin istihbarat ağına takılmış kadrolardan oluşuyordu. Örneğin Kazım Karabekir'in hatıralarına baktığınız zaman şunu açıkça görürsünüz: Enver Bey dâhil birçok İttihat ve Terakki mensubu, Sultan Abdülhamid'e ya da Arap İzzet Paşa gibi yakın adamlarına İstanbul'da suikast düzenlemenin yollarını defalarca aramışlar. Mesela Enver Bey, 1908 Meşrutiyet hareketi başlamadan önce, Ramazan ayındaki Hırka-i Şerif alayında Sultan Abdülhamid'e suikast

düzenlemeye karar verdiğini Karabekir'e ifade ediyor, bu ifade hatıratta aynen yer almakta. Yine hemen aynı tarihte İttihat ve Terakki'nin Selanik Merkez-i Umumisi Arap İzzet Paşa'yı öldürerek, İstanbul'da bir hareket ortaya çıkarmanın planlarını yapıyor.
Tabii tüm bunların hayata geçirilmesini engelleyen kuvvetli bir istihbarat ağı var, bilhassa İstanbul ve çevresinde. Peki bu adamlar bunu neden yapmak istiyorlar. Bir Enver Bey ya da bir Kazım Karabekir Rumeli'de birçok kez komitelerle silahlı çatışmalara girmiş, başlarından çok şey geçmiş vatansever insanlar. Bunlar bu çatışma ve kaos ortamının da etkisiyle Sultan Abdülhamid idaresini keyfi idare olarak görüyorlar. Eğer iktidar bir şekilde değişirse işlerin düzeleceği yönünde bir fikre sahipler. Ama 2. Meşrutiyet ve sonrasında gelişen olaylar bunun pek de o kadar kolay olmadığını gösteriyor. "Otoriter bir iktidarın sembolü" ya da "ispiyon-gammazlık düzeni", adına ne denirse densin, tarihî gelişmeler bize şunu gösteriyor: Osmanlı İmparatorluğu 19. yüzyılda içinde bulunduğu durum itibariyle kuvvetli ve iyi işleyen bir istihbarat ağına sahip olmak zorundaydı. Bu, imparatorluğun varlığını devam ettirmesi için bir anlamda zorunluluktu. Çünkü 19. yüzyıl, bir yandan insanoğlunun her alanda gelişim gösterdiği aydınlık, fakat yeni tehditlerin ortaya çıkması bakımından bir o kadar karanlık bir yüzyıl. Bu dönemde imparatorluğun genelini tehdit eden ve özellikle 1880-90'larda zirveye tırmanan Batı emperyalizmi, yükselmeye devam eden milliyetçilik hareketleri, suikastlar, komiteleşmeler, üretilen yeni silahlar, ideolojik çatışmalar, artan anarşizm ve daha sıralanabilecek onlarca farklı kaynaklı tehdit, sözünü ettiğimiz istihbarat çalışmalarından yararlanılarak karşılanmaya çalışılmıştır.

Yıldız İstihbarat Teşkilatı adında resmî bir kurum var mıdır? Varsa Osmanlı İmparatorluğu'na neler katmıştır?
Güvenlik algısı ne kadar gelişmiş olursa olsun, 19. yüzyıl dünyasının şartları içinde merkeziyetçi bir bürokratik yapısı ve bu yönetimin bir gereği olarak etkin bir haberleşme ağı bulunan Osmanlı İmparatorluğu, II. Abdülhamid döneminde kurumlaşmış bir istihbarat teşkilatına sahip değildir. Yani dönemin hiçbir resmî belgesinde "Yıldız İstihbarat Teşkilatı" adında bir kuruma rastlayamazsınız. Bu noktada modern kıstaslarla yapılacak bir karşılaştırmadan çok, devrin şartlarını göz önüne almak gerekir. Her ne kadar 19. yüzyıl sonlarında Britanya, Fransa, Almanya, Rusya, ABD ve Japonya gibi ülkelerde istihbarat servisleri şekillenmeye başlasa da, bunların büyük çoğunluğu ordunun bir parçası olarak askerî istihbarat ağırlıklı faaliyet yürütüyorlardı. Örneğin Fransa'da, iç güvenlik birimlerinin bünyesinde faaliyet gösteren ve daha çok politik polislik işleriyle uğraşan Sûreté ya da Avusturya-Macaristan'da

Fransız *Le Journal Illustre* gazetesinin 17 Kasım 1895 tarihli nüshasının kapağında yer verilen Sultan Abdülhamid gravürü.

DR. EMRE GÖR KİMDİR?

1987 Manisa doğumlu. Hacettepe Üniversitesi Tarih Bölümü'nden mezun oldu, aynı bölümde 2018'de doktorasını tamamladı. Gaziantep Üniversitesi'nde ders verdi. Çalışmalarını Sultan II. Abdülhamid dönemine yoğunlaştırmış olup Osmanlı istihbarat tarihi, son dönem Osmanlıca eserler ve Osmanlı'da tehdit-tehlike algısı başlıca araştırma alanlardır.
Diğer kitapları:
II. Abdülhamid'in Hafiye Teşkilatı ve Teşkilat Hakkında Bir Risale Örneği: Hafiyelerin Listesi, Ötüken Neşriyat, 2015.
Anadolu'nun İstikbali ve Akdeniz Meselesi (Müellifi: Charles Vellay), Dün Bugün Yarın Yayınları, 2018.

HAFİYELER ÇALIŞIYOR

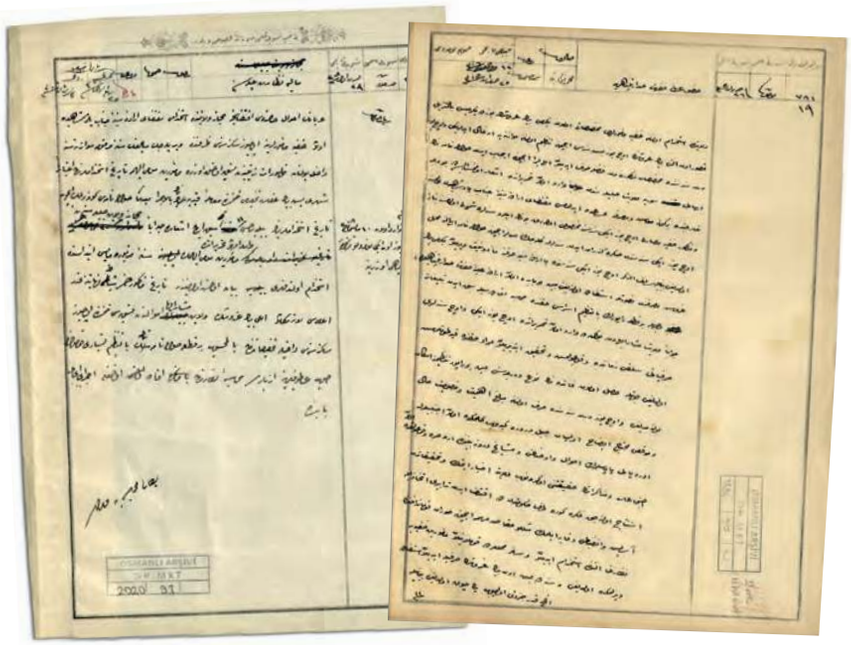

Arap aşiretlerinin "ahvâl-i hâzırası"nı gözlemlemek üzere Hicaz Vilayeti'nde istihdam edilecek hafiye memurlarının maaşlarına dair Dahiliye evrakı (1892) (solda). Cebel-i Düruz'a gelip gitmekte olan ecnebilerle Avrupalı papazlar ve Dürzi şeyhleri hakkında istihbarat toplamakla görevli hafiye memurlarına ödenecek maaşlarla ilgili Dahiliye Nezareti'nden Sadaret'e arz (1889).

1848 Devrimleri sonrası askerî istihbarat ağırlıklı faaliyet yürüten Evidenzbureau gibi istihbarat birimleri mevcut. Fakat Batı'da müstakil istihbarat teşkilatları kurulması, ABD ve Almanya örneklerinde olduğu gibi 2. Dünya Savaşı sonrasına rastlamaktadır. Yani 19. yüzyıl dünyasında bağımsız bir istihbarat teşkilatı aramak anakronizm, yanıltıcı bir çaba olacaktır.

Fakat şunu da eklemek gerekir ki, etkin haberleşme ağının kalbi, telgraf yazışmalarının toplandığı merkez ve hafiye jurnallerinin tahlil edildiği bir Serhafiyelik (Başhafiyelik) dairesine sahip olarak Yıldız Sarayı, başlı başına bir istihbarat merkezi gibidir. Bu dönemde devlet işlerinin Yıldız'da yoğunlaşması ve bu anlamda Bâb-ı Âlî'nin ikinci planda kalması belki de en önemli gelişmedir. Bu durum, telgraf yazışmaları ve haber raporu mahiyetindeki hafiye jurnalleri dâhil imparatorluğu ilgilendiren bütün bilgilerin Yıldız Sarayı'nda toplanmasına sebep olmuştur. Gerçekten de bu dönemde valilerden fırka kumandanlarına, yurtdışında görevli sefirlerden askerî ataşelere kadar hemen bütün üst düzey görevliler Yıldız Sarayı ile doğrudan muhabere etmektedir. Yıldız Sarayı II. Abdülhamid döneminde imparatorluğun yönetim merkezidir, bu doğru; fakat daha önemlisi, bu saray telgraf yazışmalarının, hafiye jurnallerinin ve her türlü istihbarî bilginin toplandığı bir "istihbarat merkezi"dir. Bu dönemde istihbarat ve bilgi ağı merkezinin Yıldız Sarayı olması, en temel anlamıyla, diplomatik adımlarda ve siyasî kararlarda Osmanlı İmparatorluğu'nun elini güçlendirmiştir. İmparatorluğun çok kritik bir süreçten geçtiği bu dönemde, istihbaratın Osmanlı'ya en büyük katkısı bu olmuştur.

Sultan Abdülhamid dönemi istihbarat sistemi, Teşkilat-ı Mahsusa'ya ve Türk istihbaratına ne katmıştır?

Yakın tarihte iki önemli dönüşüm geçirdi Türkiye. Birincisi 1908 İnkılabı ya da 2. Meşrutiyet, ikincisi ise Cumhuriyet'tir. Her iki dönüşüm de Türkiye'nin bütün kurumlarının kültürünü etkilediği gibi istihbarat kültürünü de etkilemiştir. Birincisi, 2. Meşrutiyet deneyimi "devr-i sâbık" olarak adlandırılan Sultan Abdülhamid döneminin tüm izlerini devletten bütün gücüyle silmeye çalışmıştır. Bunu yaparken de hafiyelikten, dolayısıyla dönemin istihbarat sisteminden işe başlamıştır. Bakınız, 24 Temmuz 1908'de Meşrutiyet ilan ediliyor, beş gün sonra hafiyelik faaliyetleri yasaklanıyor. Aradaki sürenin çok kısa olması, İttihat ve Terakki'nin kendisini güvende hissetmemesinden kaynaklanıyor. Yani imparatorluğun istihbarat gücü Sultan Abdülhamid yönetiminin elinde kaldıkça, ne kendilerini, ne de cemiyetlerini güvende hissedebiliyor. Türk istihbaratı açışından bu bir kırılma noktası. 2. Meşrutiyet döneminde Yıldız Sarayı'nın istihbarat yetkileri yeni kurulan Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti'ne devrediliyor ve bu müdüriyetin başına da Sultan Abdülhamid'in hal'inden sonra Hareket Ordusu kumandanlarından Galib Bey getiriliyor.

Arap İzzet Paşa.

Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti'nin kurulması yalnızca II. Abdülhamid döneminden kopuşun keskin bir işareti değil, aynı zamanda İstihbarat Şubesi'nin kuruluşuyla istihbaratın kurumlaşma sürecinin en önemli adımlarından biridir. Bununla birlikte Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti'nin 31 Mart Ayaklanması'nı bastıran ve İstanbul'da kontrolü sağlayan Hareket Ordusu subaylarının kontrolünde olduğu dikkate alınırsa, emniyet ve istihbarat işlerinin ağırlıklı olarak Hareket Ordusu mensuplarının yönetimine geçtiğini söylemek mümkündür. Diğer taraftan altını çizmek gerekir ki eğer II. Abdülhamid dönemi istihbarat sisteminin 2. Meşrutiyet dönemine yansıyan izleri aranacaksa Teşkilat-ı Mahsusa'ya değil de Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti'ne bakmak gerekecektir. Zira Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti'nin bünyesinde kurulan İstihbarat Şubesi'nin gerek çalışma biçimi, gerekse takip ettiği konular II. Abdülhamid devri istihbaratının izlerini taşır. Bu noktada Teşkilat-ı Mahsusa'nın, Sultan Hamid devri hafiyelik sisteminin devamı değil de, İttihat ve Terakki'nin kendine özgü izlerini taşıyan, askerî istihbarat ağırlıklı faaliyet yürüten ve son yıllarda yapılan çalışmaların ortaya koyduğu gibi operasyonel faaliyetlerde küçümsenmeyecek başarılar elde etmiş bir haber alma servisi olarak düşünülmesi daha doğru olacaktır.

İstihbarat ağına dahil olmak

Bu dönemde Osmanlı istihbaratının operasyonları var mıdır?

Askerî anlamda Osmanlı istihbaratının bildiğimiz bir operasyonu yok. Daha doğrusu bugün anladığımız mânâda böyle operasyon yapacak bir teşkilat yok. Ama

ne var? Çok iyi haber alan, çok iyi takip faaliyeti yürüten bir organizasyon var. Mesela ABD'de yaşayan Nişan Karabetyan adlı Ermeni komite reisinin nasıl takip edildiğine dair raporlar var. Bu raporlara baktığımız zaman, Karabetyan'ın attığı her adımdan, gün içinde neler yaptığı, kimlerle görüştüğü, hangi gazeteleri aldığı, postaneye hangi mektupları bıraktığına varıncaya kadar Amerika'daki Osmanlı temsilcilikleri haberdar. Üstelik bu bilgiler Yıldız Sarayı ve Bâb-ı Âlî ile de eş zamanlı olarak paylaşılıyor, Sultan Abdülhamid'in masasına geliyor. Bu anlamda Osmanlı istihbaratı üst düzey bir takip kapasitesine sahip. Bunun dışında Rumeli'de komitelere karşı yürütülen istihbarat ve takip faaliyetlerinde, imparatorluğun liman kentlerinin ve gümrük bölgelerinin gözetiminde, Osmanlı ülkesine yapılan silah ve patlayıcı madde sevkiyatlarının tespitinde önemli başarılar elde etmiş.

Sultan Abdülmecid devrinde sistemli bir istihbarat biriminden ziyade ihtiyaca göre şekillenen bir sistem kurulduğunu belirtiyor, "bu birimin stratejik istihbarat üretmek yerine daha çok iç istihbarat üretmekte ve bilhassa siyasî muhaliflerin takibinde kullanıldığı söylenebilir" diyorsunuz kitabınızda. Sultan Abdülhamid devrinde bu politika nasıl bir hüviyete bürünmüştü?

Sultan Abdülhamid dönemi gerçekten de Osmanlı imparatorluk tarihi içinde oldukça farklı bir dönem. Bir kere Sultan'ın tahta geçiş hadisesi bile oldukça anormal şartlar altında gerçekleşiyor. Kısa bir süre önce tahttan indirilmiş olan amcası Sultan Abdülaziz'in şüpheli bir şekilde öldüğü, onun yerine geçen ağabeyi V. Murad'ın akli melekelerini kaybettiği, Balkanlarda 1875 yazında başlayan ayaklanmaların devam ettiği, Sırbistan'la harbin başladığı, maliyenin iflas ettiği, imparatorluk idaresinin bozulduğu bir dönemde tahta geçiyor Sultan Abdülhamid. Hatta bazı tarihçilere göre -ki haklılık payları olabilir- bu çetrefilli meselelerin çözüm beklediği bir dönemde tahta geçmek için hiç de istekli değil. Çünkü bu karışık dönemde Osmanlı padişahlığı demek, her şeyden önce canın tehlikeye girmesi demek.

Gerçekten de tahta geçtikten sonra gelişen olaylar gösteriyor ki, Osmanlı tahtı pek öyle kafa dinlenilecek bir makam değil. İlk yılında, 1877'de Osmanlı-Rus Savaşı devam ederken, Rum bir dönme tarafından gerçekleştirilen suikast girişiminden kurtuluyor. Bu teşebbüs pek bilinmez ama Sultan'ın güvenlik kaygılarını kamçılaması açısından önemli. Bu olaydan sonra etrafındaki adamlara daha dikkat ediyor, sarayda görev alacak kişilerin tahkikatlarını bizzat inceliyor. Yine Osmanlı-Rus Savaşı devam ederken ortaya çıkan ve her ikisi de sabık padişah V. Murad'ı Çırağan'dan kaçırıp yeniden tahta geçirmeyi amaçlayan Ali Suavi Olayı ile gizli Cleanti Scalieri-Aziz Bey Komitesinin faaliyetleri Sultan Abdülhamid üzerinde derin izler bırakıyor.

Yeni padişah tahta geçişinin ilk yılında karşılaştığı bu olaylardan sonra, haber almaya daha fazla önem veriyor. İşte hemen hemen bu tarihlerde "zabıta-yı hafiye" denen ilk istihbarat yapılanması oluşturuluyor. Tabii çoğunluğunu okur-yazar jandarma efradının oluşturduğu bu hafiyelerden önce de, Osmanlı İmparatorluğu'nda hafiyelik sistemi mevcut. Yani Sultan Abdülaziz, Sultan Abdülmecid, hatta Sultan Mahmud dönemlerine ait evrakları incelediğinizde, pekâlâ hafiyelerle ilgili birçok belge bulabilirsiniz. Sultan Abdülhamid sadece istihbarat yapısını kuvvetlendirme yoluna gidiyor, yoksa baştan bir teşkilat kurmuyor. Bu dönemde iç istihbarat yapılanması hemen her devlet dairesini kapsayacak kadar genişliyor. İstihbarat raporlarını hazırlayanların profillerine baktığımızda, bunların arasında hanedan mensupları, nazırlar, askerler, muhtelif bürokratlar, memurlar, gazeteciler ve yazarlar gibi hemen her meslek mensubunun var olduğunu görüyoruz. Bu da demek oluyor ki istihbarat ağına dâhil olma konusunda herhangi bir sınırlama ya da meslek ayrımı yok. Bunların dışında vilayetlerdeki vali ve mutasarrıflar ile yabancı ülkelerdeki elçiler ve elçilik çalışanları da Yıldız Sarayı'yla istihbarat paylaşıyorlar. Bu tür görevlilere Mabeyn-i Hümayun Başkâtipliği'nden özel şifre anahtarları verilerek, elde edilen bilgilerin telgrafla ve gizli olarak Yıldız Sarayı'na iletilmesi sağlanıyor. Sonuç olarak, bütün bu unsurların katılımıyla oldukça geniş yelpazeli bir haber alma ağı oluşuyor.

İSTİHBARAT RAPORLARINI HAZIRLAYANLARIN PROFİLLERİNE BAKTIĞIMIZDA, BUNLARIN ARASINDA HANEDAN MENSUPLARI, NAZIRLAR, ASKERLER, MUHTELİF BÜROKRATLAR, MEMURLAR, GAZETECİLER VE YAZARLAR GİBİ HEMEN HER MESLEKTEN İNSANLARIN VAR OLDUĞUNU GÖRÜYORUZ.

Kitabınızda, "Müslümanların istihdam edildiği fakat özellikle dilsel donanımlarından dolayı gayrimüslimlerin de hafiye memuru olarak tercih edildiği görülür" diyorsunuz. Dili bir avantaja nasıl çevirdi Osmanlı?

İlber Ortaylı, "Son Üniversal İmparatorluk" olarak tanımlıyor Osmanlı'yı. Bu tespiti doğrular nitelikte Osmanlı'nın gerek yönetimi altında, gerekse yönetiminde birçok farklı etnik unsur bulunmaktaydı. Yönetimi altındaki insanları Arnavut, Rum, Ermeni, Laz, Kürt, Türk olarak değil, temel anlamıyla Müslim-Gayrimüslim tebaa şeklinde görüyor ve bu şekilde

Yıldız Sarayı Seyir Köşkü (1900).

yönetiyordu. Dolayısıyla pek tabii olarak devlet yönetiminin çeşitli kademelerinde olduğu gibi istihbarat işlerinde de gayrimüslimlerden yararlanıyor. Bir de gayrimüslimlerin özellikle Rumeli gibi hedef bölgelerde yaşamaları, yani o bölgenin insanı olmaları ve yabancı dil yeterlilikleri istihbarat sisteminde tercih edilmelerinin en önemli sebepleri arasında. Osmanlı belgelerini incelediğimizde, Osmanlı yöneticilerinin bilhassa Ermenice ve Bulgarca bilen istihbarat elemanı bulmakta zaman zaman zorlandıklarını görüyoruz. Mesela adam bu dilleri biliyor, fakat güvenilir olmuyor ya da çift taraflı çalışıyor, dolayısıyla bu kişiyi kullanamıyorsunuz. Fakat dil bilgisi olan, güvenilir, komite işlerine bulaşmamış bir adam bulunursa, gayrimüslim de olsa istihbarat işlerinde muhbir olarak kullanılıyor. Bu örnekleri çok sayıda belgede görmek mümkün.

Dönemin hafiye algısı

Hafiye teşkilatı halk nazarında nasıl bir mevkiye sahipti? İstihbarata halkın katkı, destek ya da yardımı söz konusu muydu?

Hafiye memurlarının pek de iyi bir imaja sahip olmadıkları görülür. Zaman zaman muhalefeti engellemek ve muhalifleri bastırmak için de kullanılan hafiyelik, bu misyonundan ötürü en çok çekinilen ve aynı zamanda saygınlığını yitiren müessese olmuştur. Yıldız Sarayı'na ulaşan jurnalleri tahkik ettiren ve asıl mesleği dava vekilliği (avukatlık) olan Kırımî-zâde Neşet Efendi var mesela. Onun raporları içinde yer alan bir ifade, sistemin içinde bulunan kişilerin bile zaman zaman bu durumdan şikâyet ettiklerini gösteriyor. Kırımî-zâde Ekim 1892 tarihli bir raporunda, Yıldız Sarayı'nın hizmetine girdiğinden beri devlet erkânı tarafından kendisine kin beslendiğini, hatta devlet dairelerinde memur olan akrabalarının amirleri tarafından rencide edildiğini ifade eder. Bu olumsuz imaj, Beşiktaş Karakolu Serkomiseri Hasan Paşa ile II. Abdülhamid'in Meşrutiyet öncesindeki Serhafiyesi Fehim Paşa için de söz konusudur. Çırağan Vakası sırasında Ali Suavi'yi bir sopa darbesiyle öldüren Hasan Paşa, Sultan'a ve saltanata sonsuz bağlılığı nedeniyle paşalık mertebesine yükselmiştir ve mıntıkası üzerinde benzersiz bir güce sahiptir. Süleyman Kâni İrtem'in naklettiğine göre Hasan Paşa asayiş için sert tedbirler alması ve sert mizacıyla tanınır. Sultan Abdülhamid döneminde Beşiktaş Karakolu ve Hasan Paşa'nın ünü başkente o derece yayılır ki, dönemin tanıklarından Sadri Sema'nın "Hele Hasan Paşa Karakolu... Çırağan önlerinden geçerken başını öbür tarafa çevir (...)" cümlesiyle başlayan atlı tramvay yolcularına verdiği öğüt bir korkuyu ifade eder. Serhafiye Fehim Paşa ise dönemin olumsuz hafiye algısının bir diğer örneğini oluşturur. Özellikle Sultan nezdindeki nüfuzundan yararlanarak yabancılara çok sert davranan Fehim Paşa, Beyoğlu civarındaki yabancıların korkulu rüyası haline gelir. Bu nedenle İstanbul'daki elçiliklerden Yıldız Sarayı'na Fehim Paşa hakkında bolca şikâyet ulaşır. Sultan'ın bu sadık Serhafiyesi, 2. Meşrutiyet'in ilan edildiği günlerde sürgünde bulunduğu Bursa Yenişehir'de etrafına toplanan kalabalık tarafından darp edilerek öldürülür. Fehim Paşa'nın katli örneğinde olduğu gibi, 2. Meşrutiyet döneminin -kısmen- serbest ortamında ortaya çıktı ki, Sultan Abdülhamid döneminde özellikle büyük vilayetlerde yaşayan Osmanlılar arasında jurnalcilik ve hafiyelik sistemine karşı büyük bir çekince ve öfke mevcuttu.

> Oldukça hareketli bir hayat süren Fehim Paşa, Bursa'da büyük bir boşluğa düşer. Yaklaşık bir buçuk yıl sonra İstanbul'da Meşrutiyet ilan edilir ve Osmanlı İmparatorluğu Meşruti idareye geçer.

Zamanın meşhur hafiyelerini tasvir eden Meşrutiyet devri karikatürlerinden birinde Fehim Paşa (üstte). Sultan Abdülhamid Han'ın kılıç alayı sonrasında Eyüp Sultan'dan çıkışını gösteren 1876 tarihli gravür.

Fehim Paşa çok ilginç bir kişilik hakikaten.

Gerçekten de Fehim Paşa Sultan Abdülhamid döneminin en ilginç ve bir o kadar da gizemli kişilerinden biri. 1873 yılında İstanbul'da doğmuş. Tam adı Ahmed Fehim. Babası, II. Abdülhamid'in sütkardeşi ve çocukluk arkadaşı Esvapçıbaşı İsmet Bey. Mekteb-i Harbiye'yi zâdegân (soylular) sınıfında okuyarak 1894 yılında mezun olan Fehim Paşa, babasının II. Abdülhamid nezdindeki nüfuzu sayesinde önce padişah yaverliğine atanmış, 1898 yılında da paşalığa yükseltilmiş. Ardından Başkâtip Tahsin Paşa'nın imzasıyla 15 Aralık 1902 tarihinde çıkarılan bir irade-i seniyye ile

Mirlivalıktan Ferikliğe terfi etmiş. "Sâdıkâne hizmetleri" ile kısa sürede Sultan Abdülhamid'in en güvendiği birkaç adamından biri haline gelen Fehim Paşa -takriben 1902 yılından sonra- Sultan'ın gizli polisinin başına getirilir. İstanbul'da kendisine bağlı geniş bir hafiye ve muhbir ağı bulunan Paşa, faaliyetleri sırasında Sadrazam Ferid Paşa, Kabasakal Mehmed Paşa, Beşiktaş Muhafızı Hasan Paşa, Fuad Paşa ve Alman Sefiri Marschall von Bieberstein gibi birçok kişiyle ters düşer. Hatta Sülayman Kâni İrtem, bir keresinde İstanbul'da "ihtilal" çıkacağı ihbarı alan Fehim Paşa'nın, adamlarını Fuad Paşa'nın konağına gönderdiğini, Şehzadebaşı'ndaki konağı saran adamlarıyla Fuad Paşa tarafı arasında Şehzade Camii avlusuna kadar taşan silahlı çatışma meydana geldiğini ve neticede Fuad Paşa'nın "ihtilal çıkarmak" şüphesiyle Şam'a sürüldüğünü uzun uzadıya anlatır. 1902 yılı başında meydana geldiği anlaşılan bu olayı dönemin tanıklarından Sermet Muhtar Alus, ayrıca Dahiliye Nezareti kayıtları da doğrulamaktadır.
Fehim Paşa'nın talihi 1905 yılından itibaren yavaş yavaş dönmeye başlar. Bilhassa İngiltere, Almanya, İtalya ve Avusturya Sefaretlerinden hakkında Yıldız Sarayı'na sık sık şikâyetler iletilir. Alman Sefiri Bieberstein'in şikâyeti, Fehim Paşa için sonun başlangıcı olmuştur. Pera civarında yaşayan Avrupalılardan ve diplomatik temsilciliklerden Paşa hakkında Yıldız Sarayı'na ulaşan şikâyetlerin arttığı bir dönemde, Ocak 1907'de Alman Sefareti'nden de bir şikâyet gelir. Sefaret, Kaspar adlı Alman tüccara ait travers taşıyan bir gemiye el konulduğunu ve sorumlunun Fehim Paşa olduğunu Sadaret'e ve Yıldız Sarayı'na aksettirir. Sadrazam Ferid Paşa'nın 28 Ocak 1907 tarihinde Yıldız Sarayı'na gönderdiği bir arza göre, "Almanyalı Mösyö Kaspar nâmına traversleri mahmûlen (yüklü olarak) Dersaâdet'e gelen" yelkenli gemiye Fehim Paşa'nın adamları tarafından müdahale edilmiş; gemi her ne kadar sahibine teslim edilmişse de Alman Sefir "hâdiseye hiçbir vecihle kapanmış nazarıyla bakılamayacağını" Sadaret'e bildirmiştir. Bieberstein'in işin peşini bırakmaması ve Alman Sefareti'nin baskısının artması üzerine II. Abdülhamid Fehim Paşa'yı Şubat 1907'de Bursa'ya zorunlu ikamete gönderir.
Oldukça hareketli bir hayat süren Fehim Paşa, Bursa'da büyük bir boşluğa düşer. Yaklaşık bir buçuk yıl sonra İstanbul'da Meşrutiyet ilan edilir ve Osmanlı İmparatorluğu Meşruti idareye geçer. Meşrutiyet'in ilanının ardından Meclis-i Vükela'nın 29 Temmuz 1908 tarihli kararnamesiyle hafiyelik faaliyetlerine son verilir. Sultan Abdülhamid'in 31 Temmuz 1908'de konuyla ilgili iradesinin alınmasının ardından aynı kararname vilayetlere de telgrafla bildirilerek resmî olarak hafiyelik faaliyetleri yasaklanır.
Fehim Paşa'nın Bursa'da, Meşrutiyet'in ilk günlerinde bir suikast tehlikesi de geçirdiği, fakat şüphelinin zamanında yakalanıp adliyeye teslim edilmesiyle zarar görmediği Yıldız evrakında kayıtlıdır.
Paşa her ne kadar Meşrutiyet'in ilk günlerindeki bu suikast planından kurtulsa da, birkaç gün sonra meydana gelecek olan olaydan kurtulamayacaktır. Bursa'dan çıkmanın yollarını aradığı bir sırada, Bursa Yenişehir'de, Eskişehir'e gitmek isterken arabasının etrafını çeviren kalabalık tarafından linç edilerek öldürülür. Bu olayı Bursa Valisi Tevfik Bey hatıratının Meşrutiyet'in ilk günlerini kapsayan kısmında ayrıntılarıyla anlatır. Tevfik Bey, öldürülmeden önce Mudanya'da olan Fehim Paşa ile telgraf üzerinden görüştüğünü, kendisine "derhal Bursa'ya dönünüz" dediğini fakat Fehim Paşa'nın Bursa'ya gelmek üzereyken arabasıyla Yenişehir istikametine sapmasından kısa bir süre sonra, Yenişehir girişinde halk tarafından parçalanarak öldürüldüğünü kaydeder. Hayatı bu şekilde son bulan Fehim Paşa'nın ölümünden sonra -diğer birçok "devr-i sâbık" ileri gelenleri gibi- Paşa'ya bağlı hafiyelerin peşine düşülür; bunlardan ele geçirilenler idam dâhil çeşitli cezalara çarptırılır. Fehim Paşa'dan geriye kalan Nişantaşı'ndaki meşhur konağı Şehremanetine intikal ettirilir; terekesinden çıkan ve Sultan Abdülme-

Fehim Paşa Konağı, Nişantaşı-Ihlamur Yolu (1905-1909).

Boston Şehbenderliği'nin Amerika'daki Ermenilerin takibine yönelik yürüttüğü istihbarat faaliyetlerine dair Sadrazam Cevad Paşa'nın Yıldız Sarayı'na sunduğu rapor (1894).

cid'e ait olduğu tespit edilen murassa bir kılıç da Beytülmal Kassamlığı'na tevdi edilir. Yakın tarihte vefat eden Ressam Eşref Üren (1897-1984) Fehim Paşa'nın çocuklarındandır.

Paris Emniyet Müdürü neden maaşa bağlandı?

Osmanlı Devleti'nin yerel yöneticileri istihbarat ağında nasıl bir yere sahipti?
II. Abdülhamid dönemi Osmanlı istihbaratı esas itibariyle güvenlik istihbaratı üzerine kuruluydu. Bu da imparatorluğa yönelen tehditlerin çeşitliliği/çokluğu ve bu tehditlere karşı toprağını koruma arzusundan kaynaklanmaktadır. Osmanlı yerel yöneticileri, yani vali, mutasarrıf, kaymakam gibi yöneticiler telgraf teknolojisi sayesinde istihbarat döngüsüne doğrudan katkı sağlıyorlardı. Aslında bu, yerel yöneticilerin en önemli görevlerinden biriydi. Bu haber verme işine bilhassa Sultan Abdülhamid çok önem veriyordu. İmparatorluğun yönetiminde en küçük ayrıntılarla dahi ilgilenen hükümdar, tabiidir ki imparatorluğunun yönetim birimlerinden gelen haberlere büyük önem atfediyordu. Yerel yönetici bir bölgeye atandığı zaman usulen Bâb-ı Âlî'ye ve Mabeyn'e uğrayarak atandığı bölge hakkında bilgilendirilir ve yöneticiye gizli haberleşme için şifre anahtarları verilerek gelişmeleri bildirmesi emredilirdi. Bu, II. Abdülhamid dönemi Osmanlı yerel idaresinin en önemli özelliklerinden biridir. Bu aşamadan sonra eğer bir yönetici ya da sefir, bölgesindeki önemli bir gelişmeyi veya haberi merkeze bildirmezse ve Mabeyn'in bir şekilde bundan haberi olursa azarlamalara varan uyarılarla karşılaşabilir. Osmanlı yerel yönetimleri bu durumu çok iyi bildikleri için haber paylaşımına büyük önem veriyorlar. Mabeyn'de kâtiplik, Selanik ve Bursa gibi yerlerde valilik yapmış olan, Sultan Abdülhamid'in yakın adamlarından Mehmed Tevfik Biren'in hatıratını okursanız örneklerini rahatlıkla görebilirsiniz.

EĞER BİR YÖNETİCİ YA DA BİR SEFİR, BÖLGESİNDEKİ ÖNEMLİ BİR GELİŞMEYİ VEYA HABERİ MERKEZE BİLDİRMEZSE VE MABEYN'İN BİR ŞEKİLDE BUNDAN HABERİ OLURSA AZARLAMALARA VARAN UYARILARLA KARŞILAŞABİLİR.

Sultan Abdülhamid Han'ı tahttan indirip V. Murad'ı tekrar tahta çıkarmak üzere gerçekleştirilen Çırağan baskını tasviri.

Sultan Abdülhamid'in dış istihbarat meselesinde o devrin dinî ve siyasî olaylarının yakından alakadar olduğu Asya, Avrupa ve Amerika, Osmanlı istihbaratını nasıl bir yol izlemeye sevk etmiştir? Sefir ve Şehbenderlerin buradaki konumu nedir?
İstihbarat ağına katılım anlamında vilayetlerde valiler ne ise, yurtdışındaki sefaretlerde de sefirler odur. Yani az önce belirttiğim yerel yöneticilerin istihbarat ağına katılma zorunluluğu, sefirler ve şehbenderler için de söz konusu. Osmanlı sefir ve şehbenderleri bu noktada oldukça yetkin ve aktif kişiler arasından seçiliyor. Bu dönemde dış işlerinde görevli bir Osmanlı bürokratı, Hariciye geleneğine uygun olarak temelden yetişmiş, yetkin, Fransızca gibi ortalama bir Osmanlı diplomatının bilmesi gereken bir dilin yanında İngilizce, İtalyanca ya da Almanca gibi en az bir Batı dilini daha bilen bir donanıma sahiptir. Örneğin Londra Sefiri Musurus Paşa ana dili Rumca ile dönemin diplomasi dili Fransızcanın dışında İngilizce ve İtalyanca biliyordu. Yine önemli bir diplomat olan Paris Sefiri Salih Münir Paşa "bir Fransız gibi güzel ve nükteli konuşabilecek kadar" Fransızcaya vâkıftı. Bunların dışında örneğin Hüsnü Turhan Paşa, Noradunkyan Efendi, İbrahim Hakkı Paşa ve Ahmed İzzet Paşa gibi Sultan Abdülhamid döneminde dış işlerinde görev almış bürokratlar dörder dil bilmekteydiler.
Tabii bu görevlilerin çok ağır sorumlukları var. Bulundukları ülkenin nabzını tutmak, kamuoyunu ve basını takip etmek, ülkenin ileri gelenleriyle ilişki geliştirmek, muhalif hareketleri ve Ermeni komiteleri gibi grupları takip etmek, Osmanlı İmparatorluğu ile ilgili basında çıkan doğru olmayan haberleri tekzip etmek vb. Dikkat ederseniz saydığım görevlerin hepsi haber alma ile ilgili. Yani kuvvetli bir haber alma ağı gerekli ki, bu konuları takip edebilesiniz. Sultan Abdülhamid döneminin başarılı sefirlerine baktığımızda, bu tür faaliyetlerin örneklerini görebiliriz. Mesela Paris Sefiri Münir Paşa, Jön Türk hareketini ve Ermenilerin faaliyetlerini çok iyi takip etmiş. Londra Sefiri İtalyan asıllı Alfred Rüstem Paşa, Washington'da görevli Rum asıllı Mavroyeni Bey ve St. Petersburg Sefiri Hüseyin Hüsnü Paşa gibi isimler başta Ermeni komitecilik faaliyetleri ve muhalif hareketler olmak üzere, Sultan Abdülhamid dönemi boyunca

istihbarat paylaşımı anlamında faydalı hizmetlerde bulunmuş isimler. Osmanlı sefaretlerinin ne tür istihbarî konuları takip ettikleri ve Hariciye Nezareti ile ne tür konuları paylaştıklarına dair dönemin en önemli sefaretlerinden Londra Sefareti örnek olarak ele alınabilir. Sefirliğini uzun süre Kostaki Musurus Paşa (1851-85) ve ardından 1885-95 yılları arasında Alfred Rüstem Paşa'nın yaptığı Londra Sefareti, esasında Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'da en iyi organize olmuş ve en yaygın konsolosluk ağına sahip sefaretidir. Britanya'nın Belfast, Glasgow, Birmingham, Dublin, Liverpool, Portsmouth, Southampton, Manchester ve Sheffield gibi kentlerine yayılmış olan Osmanlı konsoloslukları, Londra Sefareti'ne bağlı olarak faaliyetlerini yürütmekteydi. Bu geniş konsolosluk ağıyla Avrupa devletleri tarafından ağır cezalara mahkûm sürgünlere ne tür muamele yapıldığından, İngiltere'nin Akdeniz, Manş ve Hint denizlerindeki donanmalarının teçhizat ve manevralarına kadar çok farklı konularda diplomatik yetki çerçevesinde takip ve tahkik faaliyetleri yürütmüştür. Bunun dışında İngiliz Parlamentosu'ndaki müzakereleri takip ederek burada Osmanlı İmparatorluğu'nu ilgilendiren görüşmeleri tespit etmek, İngiltere'nin Avrupa devletleriyle giriştiği ittifakları haber alıp hükümete bildirmek ve Osmanlı topraklarındaki Hıristiyanlara kötü muamele yapıldığına dair Londra basınına ulaşan haberleri tekzip edip bu konuda İngiliz kamuoyunu yatıştırmak, Londra sefirlerinin haber alma faaliyetlerindeki başlıca uğraşılarından bazılarıydı. Bu faaliyetlerde Londra sefirleri, Rothschild'ler, İngiltere'de ikamet eden Yahudiler, Hindistanlı Müslümanlar, gazete imtiyaz sahipleri, Alliance Evangelic gibi önde gelen cemiyetler, ticaret kumpanyaları, dışişleri yetkilileri ve parlamento mensupları gibi İngiliz toplumunun farklı gruplarıyla temas halinde olmuşlardır. Netice itibariyle II. Abdülhamid idaresindeki Osmanlı İmparatorluğu dış politikada birçok sorunun yaşandığı ve imparatorluğun giderek Avrupa müdahalesine açık hale geldiği bir dönemde değişmekte olan dünyaya ayak uydurmaya çabalarken, topraklarını savunma refleksinin etkisiyle istihbarat ile diplomasiyi bütünleştirerek ayakta kalmaya çalışmıştır.

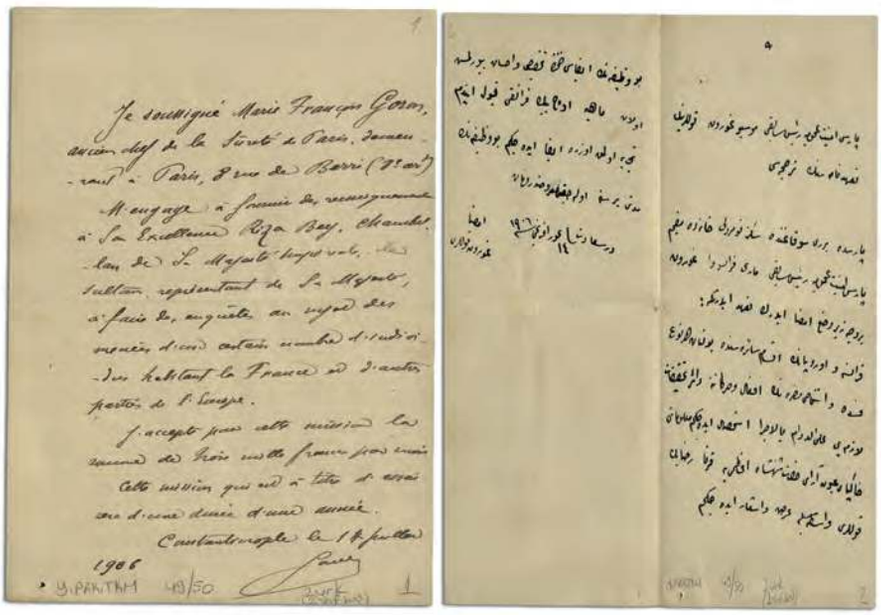

1906 yılında II. Abdülhamid'e gönderdiği ve istihbarat hizmetinde bulunacağını beyan ettiği Fransızca takdimnamesi (solda). "Paris Emniyet-i Umûmiye Reis-i Sâbıkı Mösyö Goron Kullarının Takdîmnâmesinin Tercümesi" (1906).

Kitabınızın Ek bölümünde çok ilginç bir belge neşretmişsiniz. Paris eski emniyet müdürü Marie François Goron istihbarat hizmeti için Sultan Abdülhamid'e mektup yolluyor. Bunu biraz açar mısınız?

Esasında böyle önemli bir belge neden bugüne kadar gün yüzüne çıkmamış, ben de çok şaşırdım. Bu belgeyle doktora çalışmalarım sırasında karşılaştım ve araştırınca gördüm ki buna benzer birçok belge var. Marie-François Goron Paris'te emniyet müdürlüğüne kadar yükselmiş bir polis ve aynı zamanda polisiye roman yazarı. Polis olması sebebiyle dedektiflik ve istihbarat işlerinin içinde uzun yıllar yer almış biri. Sultan Abdülhamid'in tam sevdiği tip yani. Söz konusu belgenin tarihi 1906. Telgrafname şeklinde Paris'ten gönderilmiş ve Mabeyn'de Türkçeye çevrilerek Sultan'a sunulmuş. Goron bu telgrafnamede aylık 3 bin frank maaş karşılığında, "her türlü fesada ve zararlı kişilerin hareketlerine dair gerekli tahkikatı yerine getirmek" üzere Sultan'ın hizmetine girdiğini beyan ediyor. Mabeyncilerden Rıza Bey kanalıyla topladığı bilgileri Sultan'a ileteceğini bildiren Goron'un muhtemelen Fransa ve Avrupa'nın çeşitli yerlerinde geniş bir muhbir ağı var. Zaten emekli olduktan sonra özel bir güvenlik şirketi kuruyor. Marie-François Goron'un İstanbul'a ziyaretler gerçekleştirdiğini de biliyoruz, nitekim Yıldız evrakı arasındaki belgelerde Goron'un 1906 yılında İstanbul'u ziyaret ettiği ve masraflarının hükümet tarafından karşılandığı kayıtlıdır. Demek ki bu adamla çalışılmış. Tabii Goron nasıl çalıştı, nasıl raporlar gönderdi, nasıl istihbarat sağladı, belgelerin devamına ulaşamadığımız için bunları bilmiyoruz. Bu konudaki belgeler henüz tasnif edilmemiş ya da elden jurnal verme gibi farklı bir kanaldan haberleşilmiş olabilir. Jurnaller yakıldığı için böyle binlerce önemli belge yok olmuş durumda.

Paris eski Emniyet Müdürü Marie-François Goron

Son olarak soralım, Yıldız Arşivlerinin yakılma sebebi nedir?

Bunun kesin sebebini bilen yok. Yalnız Asaf Tuğay 2. Meşrutiyet döneminde jurnaller tasnif edileceği zaman Evrak Tetkik Komisyonu'nda görevlendiriliyor. "İbret-Abdülhamid'e Verilen Jurnaller" adlı kitabında jurnallerin yakılma emrinin dönemin Harbiye Nazırı Enver Paşa tarafından verildiğini yazıyor. Sebep olarak da, o dönemde yönetimde etkili olan çok sayıda İttihat ve Terakki mensubunun, zamanında Yıldız Sarayı'na jurnal ulaştırmış olduklarının ortaya çıkmasını gösteriyor. Jurnallerin yakılma emrini Mahmud Şevket Paşa'ya atfedenler de var; ancak bu emri kim vermiş olursa olsun, Türk istihbarat tarihinin aydınlatılmasına büyük katkıları olacak olan bu raporların yok olması büyük kayıp gerçekten de.

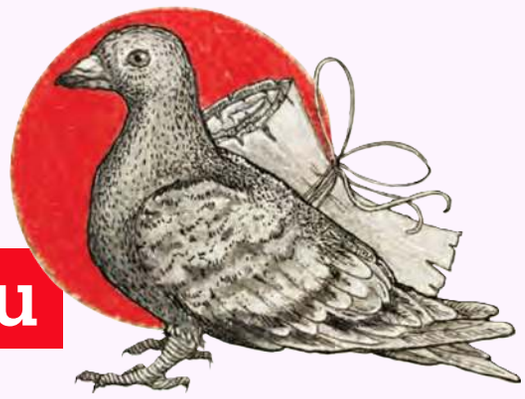

Sığırcık kuşu, limon suyu, saça saklanan kâğıt, paket ipi...

Batı'nın Casus Ordusu

Osmanlı bekâ mücadelesi verdiği son dönemlerinde Batı'nın casus ordusuna karşı da manevralar geliştirmek zorundaydı. İşte akla zarar casusluk taktikleri ve Osmanlı'nın bunlara karşı geliştirdiği tertibat ve tedbirler...

Fatma Toksoy

Araştırmacı - Yazar

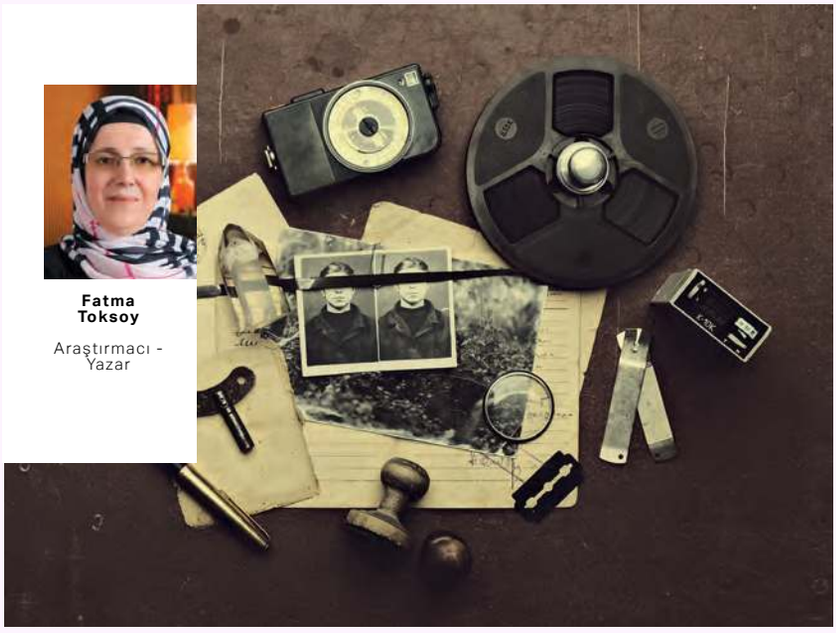

Osmanlı tarihi boyunca Batılılar, bilhassa Haçlı-Siyonist-Evanjelist gruplar haber sızdırmak, iç ve dış siyasetteki hamleleri yakından izleyebilmek ve ülkenin asayişini bozmak için Osmanlı topraklarına casuslar salmışlardı. Bu casuslar akla hayale gelmedik yöntemler kullanıyorlardı. Mesela güvercinlerin haberleşmede kullanıldığı bilinir de sığırcık kuşlarının muhaberede kullanıldığı pek duyulmamıştır. Çanakkale Grup Mıntıkası'nda tesadüfen öldürülmüş bir sığırcık kuşu incelendiğinde, ayağına bağlı olan bir levhadan bunun bir muhabere kuşu olduğu anlaşılınca, Çanakkale Grup Kumandanlığı ordu mıntıkasında görülecek bu gibi şüpheli kuşların telef edilmesini istemiştir. Aynı şekilde, Alman Garp Cephesi'nde yakalanan bir Fransızın güvercinler vasıtasıyla casusluk yaptığı anlaşılınca bu usulün Osmanlı topraklarında da uygulanmasının muhtemel olduğu göz önüne alınarak, devamlı surette tahkikat yapılması ve güvercinlik bulunan yerlerin askerî kumandanlığa bildirilmesi istenmiştir.

Sıra dışı bir örnek teşkil eden kuşların dışında, telsiz, telgraf ve telefon yakın dönemde casusluk faaliyetlerinde en çok kullanılan araçlardı. Mesela Osmanlı tebaasından Rumlar, Ruslara haber göndermek için bunlardan faydalanmışlardır. Osmanlı yetkilileri bunu anlayınca telgraf, telsiz ve telefon cihazlarının kurulumuna elverişli bina ve ormanlık alanların denetlenmesi ve bu cihazlara rastlanıldığı takdirde el konulması yönünde talimat vermiştir. Yapılan aramalarda Heybeliada Rum Ticaret Mektebi'nde telsiz ve telgraf haberleşmesinde kullanılan araç-gereçlere ulaşıldığı biliniyor. İşin garibi, Samsun'da Doktor Altunyan adlı şahısta haberleşme araçlarına dinamo görevi sağlayacak nitelikte bir röntgen cihazı ele geçirilmişti. Ayrıca Beyoğlu'nda tünel geçidinde İngiltere tebaasından McGill Rusya Hükümeti'ne, Galata'da Osmanlı Bankası civarında kâğıtçı Benjamin Rawe ise İngiltere Hükümeti'ne Osmanlı Devleti'nin askerî ve siyasî faaliyetleri hakkında Wilcox namında bir İngiliz tarafından inşa edilen gizli bir telsiz-telgraf hattı vasıtasıyla casusluk yapıyordu. Bunun öğrenilmesi üzerine Başkumandanlık Vekâletince *Telsiz-Telgraf Yoluyla Casusluk* adlı rehber memurlara dağıtıldı. İstanbul'da Osmanlı tebaasından bazı papazlar bile telsiz, telgraf ve telefon aracılığıyla dindaşlarına bilgi sızdırmaktaydı. Kulağa tuhaf gelebilir fakat saç, damak ve kulaklar da Osmanlı'dan bilgi, belge ve haber kaçırma vasıtalarındandı. Osmanlı Ordu-yu Hümâyunu Başkumandanlık Vekâleti'nden Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti'ne ve Dersaadet Sansür Müfettişliği'ne gönderilen telgraflarda, Alman resmî makamlarına dayandırılarak düşman istihbaratının takma dişlerin damakları üzerine yazılmış bilgilerle huduttan geçirilmekte olduğu bildirilmişti. Saç büklümlerinin arasında görünmeyecek şekilde yerleştirilen istihbaratın huduttan geçirildiği yönündeki haberler de Sofya ve Alman askerî temsilcilerinden Osmanlı'ya iletilmişti. Kadınların saç diplerine yerleştirilmek üzere, 3-4 santimetre çapında, hücrelerden ibaret, küçük kâğıt ve mektupları alabilecek altlıklar yaptırılıyordu. İstihbarat bilgilerinin yazılı olduğu kâğıtlar bu hücrelere yerleştirilip saç diplerinde rahatlıkla taşınabiliyordu.

Bundan başka, kolaylıkla bükülebilen, oldukça ince, ipek flora kâğıtlara yazılan raporlar ve istihbarat bilgileri ince bir lastik zıvana içine yerleştiriliyordu. Muhbirler de bu zıvanaları sadece saçlarına değil, alt ve üst damaklarına raptederek saklıyorlardı. Bir şey yerken ya da içerken düşmeyen zıvana ancak çok teferruatlı bir aramadan sonra fark edilebiliyordu. Ayrıca kulak içine de konulabiliyor, üzerine pamuk tıkanarak saklanıyordu. Tabii Osmanlı yakalıyor olmalı ki bu bilgiler elimize ulaşabilmiştir. İpek flora kâğıtlara yazılmış gizli bilgi, harita ve belgeler uzuvlar dışında pantolon askı ve kemerlerinde veyahut şemsiye saplarının içinde de kaçırılmaya çalışılmıştır. Bütün bunları fark eden Osmanlı Ordu-yu Hümâyunu Başkumandanlık Vekâleti; Polis Müdüriyeti'ne, Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti'ne, Askeri Pasaport Merkezi Müdüriyeti'ne ve Ordular İstihbarat Zabitliklerine gerekli uyarılarda bulunmuştur. Casuslar limon suyu ve yazı zuhuru yöntemlerini de çokça kullanırlardı. Eflâk tarafına geçmek yasak olmasına rağmen bu çaba içinde iken yakalanan Dimitri isimli bir Rum; eşyaları arasında ele geçirilen, ateşe tutulduğunda okunan bir evrak ve bir mektubu Miloş'tan Bükreş'teki Rus Konsolosu'na götürdüğü anlaşılınca, Rusya Hükümeti adına casusluk yaptığını itiraf etmişti. İfadesine göre İstanbul'da neşredilen bazı gazetelerin boş kısımlarına ve satır aralarına mahalli durum ve askerî harekât hakkında havadisler yazılarak Atina tarafına gönderilecekti. Bu tür işlemler için limon suyuna batırılmış göz kalemi kullanılıyordu. Limon suyu kuruyunca kâğıt üzerinde bir şey görünmüyor, gazete kâğıdının üzerine beyaz bir bez konularak ütülendikten veya hafifçe ateşe tutulduktan sonra ise yazılar katran kiremidi bir renk alarak okunur hale geliyordu. Bu arada Sultan II. Mahmud, bu casus ve evrakın yakalanmasını sağlayan Derviş Paşa'yı övücü mahiyette bir hatt-ı hümâyun göndermişti.

Bazen de istihbarat bilgisi içeren kâğıtlar bükülerek ip haline getirilir, pakete sarılarak gerekli yerlere ulaştırılırdı. Yani gizli bilgiye ulaşmak için pakete değil, paketi saran ipin içine bakmak gerekirdi. Kimin aklına gelir! Bunun dışında, ketenden yapılan ipler üzerine mürekkeple, telgraf keşidesinde kullanıldığı gibi noktalar konularak, mors alfabesiyle yazılar yazılmıştır. Ayrıca kartpostallar, sigara kâğıtları, kadınların haç ve kolyelerinin iç tarafları ve şişelerin kullanıldığı istihbarat faaliyetlerine de rastlanır. Hatta iki dilim ekmek arasına mektup koymak suretiyle dahi istihbarat kaçakçılığı yapılmıştır. Rus şekerlemelerinin etiketli kaplarının içine bilgiler yazıldığı da vakidir.

Akla hayale gelmeyen bu casusluk yöntemleriyle başa çıkmak zorunda olan Osmanlı Devleti'nde istihbarat bilgileri; 1- Gönüllü casusluk, 2- Ulufeli (ücretli) casusluk, 3- Dil (esir) alma yöntemi, 4- Tüccar ve gezginlerden gelen haberler olmak üzere başlıca dört unsura dayanırdı. Gönüllü casuslar verdikleri bilgilerin önemine göre tımar tevcihiyle ödüllendirilmişlerdir. Ayrıca ulufeli (ücretli) casuslar da vardı. Mesela ikinci Vezir Pertev Paşa Göle Kalesi'ni fethe gittiğinde, kaledeki askerin 5 bin kişilik olduğunu ve Hırvat asıllı Karaçi'nin bu kaleye zahire, barut ve asker yardımında bulunduğunu ulufeli casus vasıtasıyla öğrenmiştir. Haldun Eroğlu, Klasik Dönemde Osmanlı Devleti'nin İstihbarat Stratejileri isimli makalesinde, "Böylece Osmanlı istihbarat tarihinde bir dönüm gerçekleşmiş ve devlet sadece gönüllülerden değil aynı zamanda mesleği ve görevi haber toplamak ve ulaştırmak olan ama henüz kurumsallaşmasını tamamlamamış bulunan bir teşkilatlanmanın adımlarını atmış bulunmaktadır" demektedir. Dil alma yöntemi de sık sık kullanılmış; esirlerden veya bölgeden önemli bilgiler alan kişiler tımar ve terakkilerle ödüllendirilmiştir. Ayrıca Osmanlı'dan haber almak üzere gelen ve dil almak isteyen yabancılar da vardır ki bunları fark edip engel olanlar da aynı şekilde ödüllendiriliyorlardı.

Son olarak, Osmanlı'nın istihbarat faaliyetleriyle Batılı istihbarat faaliyetlerinin farklı nitelik arz ettiğini belirtmekte fayda var. Osmanlı savunmaya veya savaşa çıkacaksa savaşla ilgili veya düşmandan gelecek fitneye karşı tedbir almaya yönelik istihbarat yaparken, karşı taraf emperyalist tutkuları doğrultusunda, ülkeleri ve dinleri için engel gördükleri Osmanlı'yı parçalamak ve uhdesinde bulunan ülkeleri sömürmek amacıyla ajanlarını yönlendirmekte, hatta Müslüman kisvesi altında Osmanlı topraklarına sızmaktaydı. Bu yüzden Osmanlı Devleti son zamanlarında casusluk faaliyetleri ile de mücadele etmek zorunda kalmış; casuslardan çoğu yakalansa da yakalanmayanların kaçırdıkları bilgilerin faturası ağır olmuştur.

Kaynakça:

Haldun Eroğlu, "Klasik Dönemde Osmanlı Devleti'nin İstihbarat Stratejileri", Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Tarih Bölümü, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 22, Sayı: 34, Ankara 2003, s. 11-33.

Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı'da İstihbarat, Proje Yönetimi: Uğur Ünal, İstanbul Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 2017.

Abdullah Lüleci, "I. Dünya Savaşı Yıllarında Osmanlı Devleti'nde Casusluk Faaliyetleri", [Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, 2014].

ADNAN DEMİRCAN

HZ. PEYGAMBER'İN (SAS) İSTİHBARAT AHLÂKI
"ONLARIN GİZLİ HÂLLERİNİ ARAŞTIRMAYIN"

Hz. Peygamber'in (sas) ahlaktan ve prensipten mahrum, her yolu meşru gören bir istihbarat anlayışı yoktu. Onun pratiğinde istihbarat İslam'ın genel ahlakî ilkeleri doğrultusunda, kulların mahremiyeti ve Allah'ın rızası gözetilerek yapılmıştı.

Adnan Demircan

Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

Tarih boyunca devletler ve örgütler için kritik önem taşıyan istihbarat, İslam'ın doğduğu coğrafyada da özellikle muhtemel bir saldırının engellenmesi ve düşmanı pusuya düşürme gibi amaçlarla kullanılıyordu. Ayrıca askerî ve ticarî seferler sırasında öncüler gönderilerek yolun güvenli olup olmadığı hususunda istihbarat toplandığı gibi istihbarî bilgi elde etmek için çeşitli delilleri değerlendirerek görüş beyan eden, "kâif" denen iz sürücülerden yararlanıldığını da biliyoruz. Kâifler iz sürerek kaybolmuş bir hayvanı bulabiliyorlar, aranan bir insanın yerini tespit edebiliyorlardı. Nitekim Hz. Peygamber (sas) Medine'ye hicret etmek üzere harekete geçtiğinde Mekkeliler iz sürmede yetenekli olan iki kişiyle Sevr Mağarası'na kadar gitmişler ancak onları bulamamışlardı.

Hz. Peygamber tebliğ görevine başlayınca Mekkeliler arasında İslam'ı kabul edenler oldu. Ancak çoğunluk Müslüman olmadığı gibi Hz. Peygamber'e ve müminlere tepki gösterdi. Allah Elçisi, Müslümanlara karşı şiddete ve cinayete varan baskının etkisini ve zararlarını azaltırken, istihbaratı kullanmayı ihmal etmemiş; sistemli istihbarat faaliyetleri ise Medine'ye hicretten sonra başlamıştır.

Hz. Peygamber Mekke'de müşriklerin Müslümanların aleyhine aldıkları kararlardan doğabilecek zararları engellemek amacıyla onların faaliyetlerini takip ederek önlemler alıyordu. Müslümanların maruz kaldıkları baskıları etkisiz hale getirmek için müşriklerin faaliyetleri ve hedefleri hakkında bilgiye ihtiyacı vardı. Bu amaçla başta akrabalarından olmak üzere birçok kişiden destek aldı. Muhtemel zararları bertaraf etmek amacıyla gizliliğe de önem veriyordu. Nitekim hem müşriklerin faaliyetlerini daha rahat izleyebilmek, hem de Müslümanları organize ederek birbirlerine destek olmalarını sağlamak amacıyla Erkam b. Ebi'l-Erkam'ın evini merkez olarak kullanmıştır.

Hz. Peygamber Medinelilerin Müslüman oldukları ilk toplantıyı peygamberliğinin 11. yılında, Mekke dışındaki Akabe mevkiinde gerçekleştirmişti. Bu toplantının gizliliğine dikkat ettiği gibi sonraki iki yılda gerçekleştirdiği iki Akabe biatinde de gizliliğe önem vermişti.

Hicret kararını veren Hz. Peygamber'in konunun gizliliği üzerinde hassasiyetle durduğunu biliyoruz. Medine'ye doğru yola çıkacaklarını Hz. Ebubekir'e (ra) bildirmek üzere evine gittiğinde, ev halkının dışarı çıkmasını istemiş; ancak Hz. Ebubekir onların ailesi olduklarını söyleyerek kendilerine güvendiğini ifade etmişti. Allah Elçisi'nin bu tavrı, gizliliğe verdiği önemi göstermesi açısından manidardır.

Bu sıralarda Dârünnedve'de düzenlenen bir toplantıda Hz. Peygamber'i öldürme kararı alınmıştı. Müşriklerin kararının Hz. Peygamber'e Cebrail (as) tarafından ya da Zühreoğullarından biriyle evli olan Hz. Peygamber'in halası Rukayka bt. Sayfî b. Hişâm tarafından bildirildiğine dair iki anlatım mevcuttur.

İstihbarat faaliyetleri Medine'ye hicret sonrasında sistemli hâle gelmişti. Tablo: Victor Huguet, "Çölde Bedeviler", Dolmabahçe Sarayı.

Hz. Peygamber ve Hz. Ebubekir Sevr Mağarası'ndayken Hz. Ebubekir'in oğlu Abdullah ve Âmir b. Füheyre Mekkelilerin faaliyetleri hakkında bilgi toplayıp onlara bildiriyorlardı. Böylece Resulullah müşriklerin planlarını bilerek onlardan bir adım önde olabiliyordu.

Müthiş bir istihbarat örneği: Bedir Gazası

Hz. Peygamber Medine'ye hicret eder etmez istihbarat faaliyetlerine eğilmeye başladı. Hemen Mekke taraflarına küçük birlikler göndererek istihbarat topladı. Savaş sürecinde de askerî faaliyetlerin bir boyutu olarak istihbarata önem verdi. Nitekim Bedir öncesinde Mekkelilerin kervanı hakkında bilgi edindiği gibi Uhud öncesinde müşriklerin harekete geçtiklerine dair bilgiye sahip olmuştu. Delillerden yola çıkarak sonuca gitme hususunda başarılı bir istihbarat örneği Bedir Gazvesi'nde (624) yaşandı. Henüz Mekkelilerin Bedir'de olup olmadığına dair bilgiye sahip değillerken Müslümanlar birkaç köle yakaladılar. Onları getirdiklerinde Allah'ın Elçisi namaz kılıyordu. Köleleri yakalayanlar, kim olduklarını sorunca, "Kureyş'in sucularıyız. Onlara su götürelim diye bizi gönderdiler" dediler.

> Allah Elçisi, Müslümanlara karşı şiddete ve cinayete varan baskının etkisini ve zararlarını azaltırken, istihbaratı kullanmayı ihmal etmemiş; sistemli istihbarat faaliyetleri ise Medine'ye hicretten sonra başlamıştır.

Onları sorgulayan Müslümanlar bu sözlerden hoşnut olmadılar; zira bunların ticaret kervanının başındaki Ebû Süfyân'ın gönderdiği adamlar olduklarını düşünüyorlardı. Doğruyu söylemeleri için adamları sıkıştırarak tartaklamaya başladılar. Adamlar canlarını kurtarmak için:
- Evet, Ebû Süfyân'ın adamlarıyız. Kervanla beraberiz. Kervan şu tepenin arkasındadır, dediler. Bunun üzerine serbest bırakıldılar. Resulullah selam verdikten sonra ashapla arasında şöyle bir konuşma geçti:
- Doğru söylediklerinde onları dövdünüz ama yalan söylemeye başlayınca onları bıraktınız. Bu nasıl iş?
- Ey Allah'ın Resulü! Adamlar Kureyş'in burada olduğunu söylüyorlar.
- Size doğru söylediler. Kureyş kervanı korumak için yola çıktı; çünkü sizden endişe ediyorlardı.
Hz. Peygamber yakalanan sucuları çağırarak onlara bazı sorular sordu:
- Kureyşliler nerede?
- Şu gördüğün tepenin arkasında.
- Kaç kişiler?
- Çoklar…
- Sayıları ne kadar?
- Sayılarını bilmiyoruz.
- Günde kaç deve kesiyorlar?

"ZANDAN SAKININ"

Allah Elçisi'nin istihbaratı, beşer olarak gereken bütün önlemleri alması bakımından örneklik teşkil eder. Aynı zamanda İslam medeniyetinde istihbaratla ilgili ahlakî anlayışın temelini oluşturması bakımından da önemlidir. Öncelikle istihbarat faaliyetleri, düşmandan gelebilecek zararı engellemek, -düşmandan da olsa- daha az kayıpla sonuca ulaşmak üzere gerçekleştirilmelidir. Kişilerin şahsî hayatını araştırmak, bu bilgileri onların aleyhine kullanmak meşru değildir. Nitekim Allah Resulü evlerin gözetlenmemesi ve insanların günahlarının araştırılmamasını tembihlemiştir. Tecessüs denen bu davranışlardan sakınılmasını isteyen Hz. Peygamber, "Ey diliyle iman edip kalbine iman girmemiş olan kimseler! Müslümanların gıybetini yapmayın ve onların gizli hallerini araştırmayın. Çünkü her kim onların gizli hallerini araştırırsa Allah da onun gizli halini araştırır. Allah kimin gizli halini araştırırsa onu evinde (gizlice yaptıklarını ortaya çıkararak) bile rezil eder" buyurur (Ebû Davud, "Edeb", 35).

Tecessüsün araçlarından olan zandan sakınmayı da öğütlemektedir: "Zandan sakının. Çünkü zan, yalanın ta kendisidir. Birbirinizin özel hallerini araştırmayın, birbirinizin konuştuklarına kulak kabartmayın, birbirinize kin beslemeyin. Kardeşler olun!" (Buhârî, "Nikâh", 46) Hz. Peygamber'in sözlerinin şu ayete uygun olduğu açıktır: "Ey iman edenler! Zannın birçoğundan sakının. Çünkü zannın bir kısmı günahtır. Birbirinizin kusurlarını ve mahremiyetlerini araştırmayın. Birbirinizin gıybetini yapmayın. Herhangi biriniz ölü kardeşinin etini yemekten hoşlanır mı? İşte bundan tiksindiniz! Allah'a karşı gelmekten sakının. Şüphesiz Allah tövbeyi çok kabul edendir, çok merhamet edendir" (Hucurât, 12).

- Bir gün dokuz, bir gün de on deve kesiyorlar.
- O zaman 900 ya da 1.000 kişiler.

Resulullah'ın tahminine göre Kureyş ordusunun asker sayısı Müslümanların üç katıydı. Durumu ashâbıyla istişare ettikten sonra orada kalmaya karar verdi ve ardından Müslümanların zaferleriyle sonuçlanacak olan Bedir Gazvesi meydana geldi.

Hendek Gazvesi'nde (627) kuşatma devam ederken Hz. Peygamber Müslümanlardan birini istihbarat için görevlendirmek istedi. Huzeyfe b. el-Yemân bu gelişmeyle ilgili hatırasını ayrıntılı şekilde anlatır:

"Çok soğuk bir gecede, Hendek'te Resulullah'la birlikteydik. Hem hava soğuktu, hem açtık, hem de korkuyorduk. Resulullah:

- Kim bizim için müşriklerin neler yaptıklarını öğrenip gelecek? Allah onu cennetteki arkadaşım yapsın, dedi.

Bu sözleriyle o kişiye cenneti ve dönüşü vaat etmişti. Ancak bizden hiç kimse görevi üstlenmedi. Sonra bu sözlerini üç kere tekrar etti. Yine açlık, soğuk ve korkudan kimse kalkmadı. Bunun üzerine bana seslendi:

- Huzeyfe!

Ayağa kalkacak takat bulamadım. Nihayet zor bela yanına gittim. Fakat kalbim güm güm atıyordu.

- Deminden beri sesimi işittiğin halde kalkmıyorsun, dedi.
- Seni hak ile gönderene yemin olsun ki açlık ve üşüme sebebiyle kalkamıyordum, dedim.
- Git, bak bakalım adamlar ne yapıyor? Yalnız bir ok ya da bir taş atma; mızrak ve kılıç da kullanma!
- Beni öldürmelerinden korkmuyorum fakat beni yakalarlarsa bana müsle (uzuvlarımı keserek işkence) yapmalarından korkuyorum.
- Korkma, bir şey olmaz.

Resulullah'ın bu sözü beni rahatlatmıştı. Sonra şöyle devam etti:

- Git, kavmin içine gir, neler söylediklerine bak!"

Huzeyfe gitmek için ayrılınca Resulullah, "Allah'ım! Onu önünden, arkasından, sağından, solundan, üstünden ve altından muhafaza et" diye dua eder. Huzeyfe düşmanın karargâhına girer. Yanlarına yanaştığında bir

ateş etrafında ısınmaya çalışmaktadırlar. Sert rüzgârdan birbirlerine yanaşmış haldedirler.

Huzeyfe devamını şöyle anlatıyor:

"Gittim, bir grupla birlikte bir ateşin yanında oturdum. Ebû Süfyân ayağa kalkarak,

- Gözcülere ve casuslara dikkat edin. Herkes yanında oturana baksın, dedi.

Bunun üzerine hızlı davranıp sağımdakine sordum:

- Kimsin?
- Amr b. el-Âs, dedi.

Solumdakine döndüm:

- Sen kimsin?
- Muâviye b. Ebî Süfyân.

Ebû Süfyân konuşmasına şöyle devam etti:

- Vallahi burada kalıcı değilsiniz. Yaşlı develer ve atlar helak oldu. Arazi de

İslam toplumunda savunmasız ve masum insanların zulme maruz kalmasını önlemek için istihbarat faaliyetlerine önem verilmişti. Tablo: George Washington, "Kervana Saldırı", Dolmabahçe Sarayı.

çoraklaştı. Kurayzaoğulları da bize ihanet etti, hoşlanmadığımız bazı şeyler yaptılar. Gördüğünüz gibi kasırga da bizi mahvetti. Ne bir çadırımız ayakta kaldı, ne de bir tenceremiz ocakta… Ben yola çıkıyorum! Siz de yola çıkın.
Hemen ayağa kalkıp devesine bindi. Devesinin dizi bağlıydı. Devesini hareket ettirmek için kırbacıyla vurunca deve üç ayağı üzerine sıçradı. Kalktıktan sonra bağlı ayağının ipini çözdüler. Eğer Resulullah'ın, "Dönünceye kadar bir şey yapma!" sözü olmasaydı onu öldürürdüm.
İkrime, Ebû Süfyân'a şöyle seslendi:
Sen kavmin başı ve komutanısın. Karargâhı dağıtarak, insanları bırakıp gidiyor musun?
Bunun üzerine Ebû Süfyân utanarak devesini çökertip indi. Sonra devenin yularından tutup eliyle çekerek:
- Haydi, yola çıkın, dedi.
İnsanlar yola çıkmaya başladılar. Ebû Süfyân da ordudakilerin çoğu hareket edinceye kadar ayakta bekledi ve Amr b. el-Âs'a şöyle seslendi:
- Ey Ebû Abdullah! İkimiz, Muhammed ve ashâbının hizasında bir süvari kıtasının içinde olmalıyız. Zira ordu tahliye oluncaya kadar takip edilmediğimizden emin olamayız.
Amr:
- Tamam, kalkıyorum.
Sonra Hâlid b. el-Velîd'e:
- Sen ne düşünüyorsun ey Ebû Süleyman?
Hâlid b. el-Velîd:
- Ben de kalkıyorum.
Amr ve Hâlid 200 süvari ile birlikte geride kaldı. Böylece süvariler hariç bütün ordu hareket etmiş oldu."

Huzeyfe gizlice oradan ayrılarak Kureyşlilerle işbirliği yapan Gatafân kabilesinin çadırlarının olduğu yere gider. Onların da yola çıkmak üzere harekete geçtiklerini görür. Bunun üzerine hemen Resulullah'ın yanına dönerek durumu haber verir. Müşriklerin süvari kıtası seher vaktine kadar kalır; sonra onlar da harekete geçerler. Bu gelişme Müslümanların zaferi anlamına gelmektedir.

Hayber'deki casusluk teşkilatı

Hz. Peygamber düşmanın karşı istihbarat faaliyetlerini engellemeye de önem vermiş; Bedir'de kölelerle ilgili örnekte olduğu gibi yakalanan casuslardan önemli bilgiler elde edilmiştir.
Hayber Gazvesi (628) sırasında bir grup öncü süvarinin başında Abbâd b. Bişr'i görevlendirmişti. Abbâd, Eşca kabilesinden olup Yahudilere casusluk yapan bir adamı yakaladı. Abbâd'la aralarında şöyle bir diyalog geçti:
- Kimsin?
- Kaybettiğim develerimi arıyorum. Onların izini sürüyorum.
- Hayber'den bir haberin var mı?
- Orada yeniyim. Kimi soruyorsun sen?
- Yahudileri soruyorum.
- Evet, Kinâne b. Ebi'l-Hukayk ve Hevze b. Kays, Gatafânlı müttefiklerinin yanına gittiler. Bir yıllık Hayber hurma hâsılatına karşılık onları yardıma çağırdılar. Onlar da savaşmaya hazırlıklı bir şekilde, at ve silah destekli olarak geldiler. Başlarında da Utbe b. Bedr vardı. Onlarla birlikte kalelerine girdiler. Kalelerde 10 bin savaşçı var; bunlar terk edilmeyen kalelerin sahipleridir. Silahları ve yiyecekleri o kadar çok ki yıllarca kuşatılacak olsalar onlara kâfi gelir. Kesilmeyen suları var, kalelerinde su içiyorlar.
- Sen onların casususun; bana doğru söyle, yoksa senin boynunu vururum.
- Sana doğruyu söylersem bana güvence verir misin?
- Evet, güvende olursun.
Bu sözler casusu rahatlattı. Sözlerine söyle devam etti:
- Yahudiler ürkmüşler ve Yesrib'deki

Yahudilere yaptıklarınızdan dolayı sizden korkuyorlar. Amcamın oğlu bazı eşyalarını satmak üzere Medine'ye gitmişti. Yesrib Yahudileri Medine'de buldukları amcaoğlunu, Kinâne b. Ebü'l-Hukayk'a gönderek sizin az olduğunuzu, atlarınızın ve silahlarınızın yeterli olmadığını ona bildirdiler. Ona şöyle diyorlardı: Onlara bir darbe indirseniz geri çekilirler. Çünkü Muhammed, henüz savaşmasını bilen bir kavimle karşılaşmış değildir. Savaş için gerekli araç gereciniz, sayınız, silahlarınız ve kalelerinizin korunaklığı sebebiyle, hem Kureyş, hem de Araplar Muhammed'in üzerinize gelmesinden çok sevinç duyuyorlar. Kureyş ve Muhammed'den hoşlanan diğer insanlar tartışıyorlardı. Kureyş, 'Hayber galip gelecek' diyordu; diğerleri de 'Muhammed galip gelecek' diyorlardı. Onlar da, 'Eğer Muhammed galip gelirse bu çağın rezaleti olur' diyorlardı.

Bedevi adam:

- Bütün bunları işitiyordum, dedi. Kinâne b. Ebü'l-Hukayk bana şöyle dedi: Onları bizim hesabımıza korkut. Yapabildiğin kadar, onlardan bir şey istiyormuş gibi onlara yaklaş. Sayımızın çok olduğunu ve güçlü olduğumuzu onlara anlat. Senin soracağın sorulara ilgisiz kalmayacaklardır. Sonra aceleyle bize dön ve haberlerini bize ilet.

Abbâd b. Bişr adamı alıp Resulullah'a götürdü. Adam Resulullah'a bildiklerini anlatınca, Hz. Ömer (ra):

- Boynunu vur, dedi.

Abbâd:

- Ona güvence verdim, diye karşılık verdi.

Bunun üzerine Resulullah:

- Ey Abbâd! Onu yanında tut ve sağlam bir şekilde bağla!

Resulullah Hayber'i fethedince:

- Seni üç kere İslam'a davet ediyorum. Eğer Müslüman olmazsan ip boynundan zor çıkacaktır, diyerek adamı Müslüman olmaya davet etti. Bunun üzerine bedevi Müslüman oldu.

ALLAH ELÇİSİ, MEKKE'NİN FETHİNİ KARARLAŞTIRDIĞINDA SEFERİN GİZLİLİĞİNE BÜYÜK ÖNEM VERMİŞTİ. BUNUN SEBEBİ, MEKKELİLERİN SAVUNMA İÇİN HAZIRLIK YAPMALARINI ENGELLEYEREK DAHA AZ KAN DÖKÜLMESİNİ SAĞLAMAKTI.

Mekke'nin fethinde istihbarat

Allah Elçisi, Mekke'nin fethini (630) kararlaştırdığında seferin gizliliğine büyük önem vermişti. Bunun sebebi, Mekkelilerin savunma için hazırlık yapmalarını engelleyerek daha az kan dökülmesini sağlamaktı.

Resulullah harekete geçince nereye gideceği anlaşılınca Hâtıb b. Ebî Belte, Resulullah'ın harekete geçişini Mekkelilere haber vermek için bir mektup yazdı ve onu ücret karşılığında Kureyş'e ulaştırması için Müzeyne kabilesinden bir kadına verdi. Kadın mektubu saç örüklerinin arasında saklayarak yola çıktı. Hz. Peygamber bundan haberdar olunca Hz. Ali'yi (ra) ve Zübeyr b. Avvâm'ı çağırdı: Müzeyneli kadına yetişin. Hâtıb, Kureyş'i uyarmak için onunla bir mektup gönderdi.

Hz. Ali ve Zübeyr yola çıkarak kadına yetiştiler. Onu devesinden indirip eşyalarını aradılar; ancak mektubu bulamadılar. Bunun üzerine kadına:

- Allah'a yemin ediyoruz ki ne Resulullah'a yalan söylenmiştir, ne de bize… Ya bu mektubu çıkarırsın ya da üstünü başını arayacağız, dediler.

Kadın ciddi olduklarını görünce:

- Yanımdan uzaklaşın, dedi.

Hz. Ali ve Zübeyr kadından uzaklaştılar. O da örüklerini çözerek mektubu çıkarıp onlara verdi. Mektubu Resulullah'a getirdiler. O da Hâtıb'ı çağırarak mektubu ona sordu:

- Bunu neden yaptın?

- Ey Allah'ın Resulü! Allah'a ve onun Resulü'ne inanan biriyim. Asla imanımdan bir şey eksilmiş değildir. Ancak ben, aşireti olmayan bir adamım. Kureyş

Hz. Peygamber (sas) döneminde Müslümanlar istihbarat faaliyetlerinde bulunurken aynı zamanda karşı istihbaratı da engellemeye çalışmışlardı. Tablo: Gustave Boulanger, "Vahadaki Bedeviler", Dolmabahçe Sarayı.

arasında ailem ve çocuklarım var. Onları korumaya çalıştım.
Hz. Ömer (ra):
- Allah belanı versin! Görüyorsun ki Resulullah yolları tutuyor, sen de Kureyş'i uyarmak için mektup yazıyorsun. Ey Allah'ın Resulü! Beni bırak da bu adamın boynunu vurayım. O münafık olmuştur, dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber şöyle buyurdu:
- Nereden biliyorsun ey Ömer? Umulur ki Allah, Bedir günü Bedir ehline muttali olmuştur ve "İstediğinizi yapmakta serbestsiniz. Ben sizi bağışladım" demiştir.
Resulullah yoldayken süvarilerden oluşan öncü birlik ileriden gidiyordu. Biraz sonra Hevâzin kabilesinden bir casusu yakalayıp Hz. Peygamber'e getirerek durumu anlattılar:
- Ey Allah'ın Resulü! Bu adamı gördüğümüzde devesinin üzerindeydi. Ama bir çukura girerek bizden saklandı. Sonra gelip bir tümseğin üzerine oturdu. Ona doğru koştuğumuzda bizden kaçmak istedi. Bir de baktık ki adam devesini gözden ırak tutmak için tümseğin arkasına bağlamış. Kendisiyle aramızda şöyle bir konuşma geçti:
- Kimlerdensin?
- Gıfâroğullarından bir adam.
- Gıfâroğullarının hangi boyundansın?
Adam kem küm etmeye başladı ve bize nesebini söyleyemedi. Ondan kuşkulandık. Sonra kendisini sorgulamamız şöyle devam etti:
- Ailen nerede?
- Yakında.
- Hangi suyun başındasınız? Yanınızda kimler var?
Bize herhangi bir cevap veremedi. İşi karıştırdığını görünce kendisini sıkıştırdık:
- Ya bize doğruyu söylersin ya da boynunu vururuz.
- Eğer doğruyu söylersem yanınızda benim için bir fayda sağlar mı?
- Evet!
- Hevâzin kabilesindenim. Hevâzinliler beni casus olarak gönderip bana, "Medine'ye git; Muhammed ve müttefikleri hakkında bize bilgi getir. Kureyş'e bir seriyye mi gönderiyor, yoksa kendisi bizzat mı onların üzerine gidiyor? Muhammed'in onlara gece baskını yapmayı planladığını düşünüyoruz. Eğer bizzat yola çıkarsa ya da bir seriyye gönderirse sen de onlarla yürü. Bize saldırmak istiyorsa öncelikle Serif vadisinden geçerek bize doğru gelecek. Kureyş'e saldırmak istiyorsa o zaman Mekke yoluna sapar" dediler.

Allah Resûlü'nün (sas) devlet başkanlarına yazdığı davet mektuplarından biri.

Bunun üzerine Resulullah ona bazı sorular sordu:
- Hevâzin nerede?
- Ayrıldığımda Bak'â denilen yerdeydiler. Çok sayıda insan toplamışlardı. Hevâzinliler Tâif'te oturan Sakîf kabilesine haber gönderdi. Sakîf onlara olumlu cevap verdi. Zırhlı araçların (debbabe) ve mancınıkların yapımı için Cüreş'e haber gönderdiler. Onlar da Hevâzinlilere katılmak üzere yola çıkmışlardı. Büyük bir kuvvet toplamışlardı.
- Komutanları kimdi?
- Gençlerinden olan Mâlik b. Avf.
- Bütün Hevâzinliler Mâlik'in davetine icabet mi ettiler?
- Âmiroğullarından savaşçı ve kahraman olanlar geri kaldı.
- Kim onlar?
- Ka'b ve Kilâb boyları.
- Hilâl ne yaptı?
- Onlardan katılanlar az değildi. Dün, Mekke'de senin kavmine uğradım. Ebû Süfyân b. Harb yeni gelmişti. Adamları, Ebû Süfyân'ın getirdiği habere kızgın olarak gördüm. Korkup titriyorlardı.
- Allah bize kâfidir; o ne güzel vekildir! Bu adamın bana doğru söylediğini düşünüyorum.
- Bu doğruluğum bana fayda sağlayacak mı?

Müslümanlar bu adamın önden gidip insanları uyarmasından endişe ettiler. Resulullah onu hapsetmesi için Hâlid b. el-Velîd'e emir verdi. Ordu Merrü'z-Zahrân mevkiinde konakladığında adam kaçtı. Hâlid b. el-Velîd onu arayarak buldu ve "Eğer sana söz vermemiş olsaydık boynunu vururdum" dedi.
Resulullah Mekke'ye girinceye kadar hapsedilmesini emretti. Mekke'yi fethedince de adamı İslam'a davet etti, o da Müslüman oldu. Sonra Müslümanlara karşı toplanan Hevâzin'e karşı cihada gitti ve Evtâs mevkiinde meydana gelen çatışmalarda şehit oldu.
Örneklerden de anlaşılacağı gibi Hz. Peygamber Müslümanlara gelebilecek zararı engellemek amacıyla istihbarata önem verdiği gibi düşmanların daha az zayiatla son ilahî mesaja itaatlerini sağlamak amacıyla karşı tarafın istihbaratını boşa çıkarmaya da önem vermiştir.

Kaynakça:

İbn Sa'd (ö. 230/845), *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr*, thk. Ali Muhammed Ömer, Kahire 1421/2001 [Türkçe çevirisi: Siyer Yay., İstanbul 2014].
El-Vâkıdî (ö. 207/823), *Kitâbü'l-Meğâzî*, thk. Marsden Jones, 3. Basım, Beyrut 1404/1984, [Türkçe çevirisi: İlk Harf Yay., İstanbul 2014].

LOZAN VE SONRASINDA YUNANİSTAN'A VERİLEN TAVİZLER

MUSTAFA ARMAĞAN

Lozan Anlaşması 96 yaşında; tartışmasının hacimli bir tarihi oldu. 1922 sonlarında başlayan Lozan tartışmaları üzerine doktora tezleri yapılabilirse de daha Lozan'ın kendisi üzerine doğru dürüst çalışılmış değil. Hukukçular, sosyologlar ve tarihçiler el ele verip bunu bir an önce yapmalı.

1923 yılında TBMM'de Şükrü Kaya'dan Yahya Kemal'e, Mustafa Necati'den Vasıf (Çınar) Bey'e mebuslar kürsüye çıkıp Lozan'ı kıyasıya eleştirmişlerdi. Ancak daha sonra ilkmektep çağından itibaren Lozan'ın bir zafer olduğu iddiasını milletin kafasına çakmak fersude bir gelenek olup tenkidi bir tabu imiş gibi yasaklanınca olabileceğin en kötüsü oldu ve Lozan unutulup gitti.

Halbuki Rauf Orbay'ın ölmeden önce söylediği gibi zafer… zafer… diye tutturulmasaydı, belki de halkımızda bir Lozan şuuru oluşabilecekti. Kayıplarımıza içimiz sızlayacak, bu toprakları niye kaybettiğimizi sorgulayacak ve şuurumuzun bir kaplan gibi kayıplar üzerine hamle yapmasına kimse mani olamayacaktı.

İşte bu yılki Lozan sezonu açılınca bilgi sefaletinin ülkede nasıl kol gezdiğini hep beraber görmüş olduk. Mısır, Sudan ve Kıbrıs'ın Lozan'da hem de Ekim 1914'ten muteber (geçerli) olmak kaydıyla İngiltere'ye bırakıldığını amir maddeler, altında 1914 ibaresini taşıdığı için "başka bir antlaşmaya" ait zannedilmiş ve yorumlar yaprak gibi dökülmüştür. Halbuki bu kadar kara cehaletle yetişmiş kafaların algılayamadığı şey tam da buydu: Lozan'da bu ülkeler yeni sahiplerine 9 yıl öncesine dönülerek, yani 9 yılı da bonus olarak veriliyordu.

1914 yılında İngiltere bizimle savaşa girince işgal etmiş olduğu Kıbrıs, Sudan ve Mısır'ı ilhak etmiş, yani "buralar artık benim" demiş, Osmanlı ise bunu reddetmiş ama bu ülkelerin (Kıbrıs dahil) vergi gelirlerinden pay alamamış ve 9 yıllık alacağımız birikmişti. İşte Lozan'da iki gemimize el koyan İngiltere'den nasıl gemilerin anamızın ak sütü gibi helal olan parasını alamadıysak, nasıl Viyana'daki Deutche Bank'taki 5 milyon altınımıza el koyan hırsız İngiltere'ye bu parayı bağışlamışsak aynı şekilde Kıbrıs, Mısır ve Sudan'ın 9'ar yıllık gelirini de Lozan'ın 15. ve 20. maddeleri ile İngiltere'ye terk ediyorduk.

Lakin Lozan'ı yüzünden bir defa bile okumayanların yüzde 99'u teşkil ettiği bir ülkede Lozan'ı tartışıyormuş gibi yapmak modadır. Bu bilgisizlikle Lozan'ı övmek de yermek de mantıksızdır, beyhude gayrettir.

Lozan'ın büyüyen yırtıkları

Lozan yırtılması 1923 ile sınırlı kalmadı, emperyalizme verilen tavizler Yunan, İngiliz ve Fransız kılıklarında devam etti ve nihayet 1946'da ABD kılığına girdi. Aşağıda Yunanlara verilen tavizler ve aldığımız karşılıklar üzerinde duracağız.

Lozan'da kendilerine bıraktığımız Oniki Ada'yı 2. Dünya Savaşı sırasında sıkışan İtalyanlar iade etmeyi teklif ettiler bize. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün muhteşem(!) cevabı şöyleydi: "Bizim yabancı topraklarda gözümüz yoktur." 20 yıl önce Lozan'da verdiğin adalar şimdi el (yabancı) toprağı oldu öyle mi? Peki İtalyanların gitmesinden sonra boş kalan adalara ne oldu? Bir kısmını İngilizler işgal etti, diğer kısmını Almanlar. Burnumuzun dibinde bir ada kapma savaşı yaşanıyor, biz ise kahraman(!) İsmet Paşamız ile birlikte hava ve amfibi harekâtlarını Bodrum kıyılarından heyecanla seyrediyorduk.

Lozan Anlaşması'nda alınan karar gereği nüfus mübadelesi Venizelos tarafından imzalanma ânı (Ocak 1923).

Sonunda Hitler'in askerleri baskın çıktı ve adalarımızı İngilizlerden koparmayı başardı. Artık Almanya yeni komşumuz olmuştu.

Sene 1945 oldu. Bu sefer Almanlar da kendi vatanlarında sıkıştı. Askerlerini çekecekleri zaman adalarımızı bize, yani asli sahibine iade etmeyi teklif ettiler. Gelip mülkünüzü alın, biz gidiyoruz dediler. "Lozan kahramanımız" bunu da kabul etmedi. "Gavur toprağı"nda gözümüz yokmuş. Bu fırsat da kaçtı.

Adaların bu defaki işgalcisi İngiltere onları yasal sahibi İtalya'dan alıp Yunanistan'a teslim etti, yine seyrettik. Zannettik ki Yunanların gözüne gireceğiz, bu kıyağımızdan memnun olacak ve bizi harp sonrasında Batı kamuoyu nezdinde destekleyecekler. Nerede o civanmertlik Yunan'da?

1936'da Menteşe ve Saruhan adaları için ilan ettikleri 6 mil kararını hemen Oniki Ada için de ilan ettiler. Tek bir taşlarını dahi kaptırmamak için ellerinden geleni ardlarına koymadılar.

Bilir misiniz 2. Dünya Savaşı'nda Almanlar Yunanistan'ı işgal edince Yunanistan hükümeti İngiltere himayesindeki Kahire'ye taşınmak zorunda kalmıştı. Peki biz ne yaptık, biliyor musunuz? Kıtlık yaşanan memleketimize ağır masraflara yol açsa da Atina büyükelçiliğimizi tuttuk Kahire'ye taşıdık! Yani Kahire'de hem Kahire, hem de Atina büyükelçiliğimiz yan yana çalışıyordu Yunan'ın hatırına.

Bilir misiniz 2. Dünya Savaşı'nda Almanlar Yunanistan'ı işgal edince Yunanistan hükümeti İngiltere himayesindeki Kahire'ye taşınmak zorunda kalmıştı. Peki biz ne yaptık, biliyor musunuz?

O da yetmedi, Yunanistan'ın İran'la arası açıldı, Tahran elçiliğini kapamak zorunda kaldı. Türkiye yine Hızır gibi yardımlarına koştu ve birkaç yıl Tahran büyükelçiliğimiz aynı zamanda Yunan büyükelçiliği olarak çalıştı.

Bütün bu hazin ve acizimizi gösteren olayları -Rodos'un Almanlarca bombalanması dahil- Emekli Diplomat Selahattin Ülkümen *Bilinmeyen Yönleriyle Bir Dönemin Dışişleri* (Gözlem, 1993) başlıklı hatıralarında anlatır (Savaş yıllarında Kahire'de çalışan Atina büyükelçimiz ise Enis Akeygen'dir. Simurg Yayınları da onun hatıralarını yayınlanmıştır).

Diplomat Ülkümen ilginç bir anekdot anlatır ki, Yunanların karşısındaki tavizkârlığımızın hangi raddeye ulaştığını ortaya koyan benzersiz bir misaldir.

1930 yılında Yunanistan'ın bağımsızlığının 100. yıldönümü törenlerine Yunanistan'dan davet aldıklarını, katılmakta tereddüt edince Gazi'ye sorduklarını anlatan Ülkümen, ondan:

- Canım biz de Osmanlı padişahına karşı gelerek Cumhuriyeti ilan etmedik mi? Elbette gidin, cevabını aldıklarını yazar (s. 85-86).

Selahattin Ülkümen bilmediğimiz bir gerçeği daha açıklıyor. İngilizler 26 Şubat 1941 tarihinde Antalya açıklarındaki -şimdi petrol ve doğalgaz aralamalarımız sırasında başımıza tam bir bela kesilen- Meis adasını ele geçirmiş ve İnönü'ye "Gelin, adayı teslim alın" demişler. Tabii İnönü daha sonra İtalya ve Almanya'dan gelen teklifleri reddettiği bu ballı hediyeye de tenezzül buyurmamış! (s. 37)

Peki Türkiye Lozan'dan başlayan bir dizi taviz ve huluskârlık sonucunda Yunanistan'a yaranmayı başarabildi mi? Ne gezer, Yunan yine ne yapmak istediyse onu yaptı. Tavizlerimiz de bize işgal, düşmanlık, Enosis, Batı Trakya zulümleri ve Ayasofya üzerinde hak iddia etme vs. şeklinde yansıdı. Hem de acısını hâlâ çektirerek…

Bakın Uluslararası İlişkiler hocası Prof. Ahmet Şükrü Esmer bildiklerimizi nasıl tersine çeviriyor:

"1934 Dörtlü Balkan Paktı, ortakları arasında en çok Yunanistan'ın lehine işlemiştir. Türkiye gereksiz yere YUNAN EMPERYALİZMİNE HİZMET ETMİŞTİR. (*Ulus*, 26 Eylül 1967).

Biri zafer mi dedi?

Osmanlı'nın Ayarsız Saatleri

Mustafa Özel
İstanbul Şehir Üniversitesi

Eskiler ne kadar zamanda ne iş yapıldığını ölçen saatleri değil, yapılanların ne nisbette fayda sağladığını esas alırlardı. Osmanlı'da zaman, başlı ve sonlu bir uğraştı sanki. Avner Wishnitzer'in de dediği gibi, "Osmanlı yetkililer, zamanı, içinde saklı bulunduğu dinî ve kozmolojik varsayımlara doğrudan zarar vermeksizin organize etmenin yeni yollarını bulmuşlardı."

"Şeb-i yeldâyı müneccimle muvakkıt ne bilir
Mübtelâ-yı gama sor kim geceler kaç sâ'at."
Sâbit

Osmanlı medeniyeti kadîm ile moderni, dinî ile dünyevî-yi harmanlıyordu. Döngüsel zamanla çizgisel zamanı, *alaturka* saatle *alafranga* saati bağdaştırıyor; Avrupa'dan ithal ettiği "mekanik saatler" rasyonel iş örgütlenmesine olduğu kadar, dinî (ve siyasî) zaman telakkisine de hizmet ediyordu. Bu harmanın son demlerine şahit olan Tanpınar, roman tecrübemizin birkaç zirvesinden biri olan *Saatleri Ayarlama Enstitüsü*'nde "eski hayatımızın saat üzerine kurulduğunu" söylüyordu. Saat dünyevî başarıların olduğu kadar, uhrevî saadetin de anahtarıydı: "Günde beş vakit namaz, ramazanlarda iftar, sahur, her türlü ibadet saatle idi. Saat Allah'ı bulmanın en sağlam çaresi idi ve bu sıfatla eskilerin hayatını idare ederdi." Romana adını esinleyen *muvakkıthaneler* yaygındı ve neredeyse herkesin zenginlik seviyesine göre bir saati vardı. "Saatlerini besmeleyle çıkarırlar, sayacağı zamanın kendileri ve çoluk çocukları için

hayırlı olmasını *dua ederek* ayarlarlar, kurarlar, sonra kulaklarına götürerek sanki yakın ve uzak zaman için kendilerine verdikleri *müjdeleri* dinlerlerdi. Saat sesi bu yüzden onlar için şadırvanlardaki su sesleri gibi hemen hemen iç âleme (ait), büyük ve ebedî inançların sesiydi." Saatin kendine özgü, hayatın maddî ve manevî boyutlarında genişleyen yetenekleri vardı. "Bir taraftan bugününüzü ve vazifelerinizi tayin eder, öbür taraftan da peşinde koştuğunuz *ebedî saadeti*, onun lekesiz ve arızasız yollarını size açardı."[1]

Bu roman'tik ifadeler Tanpınar'ın çocukluk günleri için geçerli olsa bile, tarihçiye göre 50 yıl öncesi için problemliydi. Sahasında ilk olduğunu zannettiğim araştırmasına Tanpınar'ın romanından esinlenerek "Alaturka Saatleri Ayarlama" başlığını koyan Avner Wishnitzer, kitabına 31 Aralık 1877 tarihli bir Meclis müzakeresindeki saat sıkıntısıyla giriyor:

Reis: Yarın kaçta toplanalım?

Umum: Yedide.

Sadık Paşa (İstanbul Mebusu): Günler uzuyor. Acaba alafranga saatle, öğleden bir saat önce gelsek nasıl olur?

Ahmet Efendi (Astarcılar Kethüdası): Biz alafrangayı bilmiyoruz ve saatimiz yok.

Bu tartışmada hem vakti net belirleyememe sıkıntısı, hem de (henüz saat sahibi olamayan) esnafın "yukarıdakilere" karşı sınıfsal tepkisi vardı. İki hatta daha fazla zaman belirleme yöntemi bir arada yaşıyor, bunlardan sadece birine odaklanan araştırmacılar hatalı genellemeler yapıyordu. Bu sebeple Wishnitzer, 19. asır Avrupalı seyyahlara dayanılarak yapılan ve özetle "Osmanlıların zamanı hiç umursamadıkları" tarzındaki Oryantalist bakışın artık terk edilmesi gerektiğini söylüyor. Mesela, "Ah, Türk zamanı!" diye feryad eden John Foster Fraser, Türklerin acayip bir zaman kayıt yöntemiyle yetinmesi "bizim medeniyet dediğimiz olgunun en önemli unsurlarından birini nasıl da ıskaladıklarını ortaya koymaktadır" derken; Lucy Garnett, "Dakiklik Doğu'da değer verilen bir erdem değildir" diyordu. Lawrence Dundas daha ileri giderek, "İslam dünyası oruç tuttuğundan dakikliğe önem verilmez" yorumunu yapıyordu. Wishnitzer'e göre, Batılı olmayan zamansallıkların bu tarzda ötekileştirilmesi, "Avrupa'nın en gelişmiş medeniyet olarak hâkimiyet iddialarına meşruiyet kazandırıyordu". Sömürgeciliği haklı

Nusretiye Camii sebili ve muvakkithanesi (Fotoğraf: Claude Marie Ferrier, 1850'ler).

Yarı kuş yarı aslan şeklindeki bu sıra dışı saat, Sultan Abdülhamid'e Çar tarafından saltanatının 25. sene-yi devriyesi hasebiyle armağan edilmişti.

gösteriyor, zaman şuuru olmayan bu ilkel insanların zor kullanılarak Medeniyet'e kazandırılması gerektiğini imâ ediyordu. Osmanlıların Avrupa'da zaman ve çalışma anlayışında meydana gelmekte olan değişmelerin farkında olduğunu belirten Wishnitzer, intibak arayışının her zaman canlı tutulduğunun da altını çiziyor: "Osmanlı yetkililer, zamanı, içinde saklı bulunduğu dinî ve kozmolojik varsayımlara doğrudan zarar vermeksizin organize etmenin yeni yollarını buldular."[2]

Bulmuş olmasalardı, saat Osmanlı kültürünün kritik bir ögesi hâline gelmez ve Muvakkıt Nuri Efendi ayarsız saatlerden ötürü çileden çıkmazdı! "Ayar, saniyenin peşinden koşmaktır!" diyor, bozuk saatleri hasta insanlara benzetiyordu. Hasta, tabiatı gereği mazurdu. "Fakat ayarsız bir saatin hiçbir mazereti yoktu. O bir içtimaî cürüm, korkunç bir günahtı." Hatta, ayarsız saatler "insanları iğfal etmek, onlara vakitlerini israf ettirmek suretiyle Hak yolundan ayırmak için Şeytanın başvurduğu çarelerden" biriydi. Ve üstad, insanlığın "vakit nakittir" sözünü borçlu olduğu Benjamin Franklin'e taş çıkartacak bir hesap yapıyordu: "İyi ayarlanmış bir saat, bir saniyeyi bile ziyan etmez! Halbuki biz ne yapıyoruz? Ayarı bozuk saatlerimizle yarı vaktimizi kaybediyoruz. Herkes günde saat başına bir saniye kaybetse,

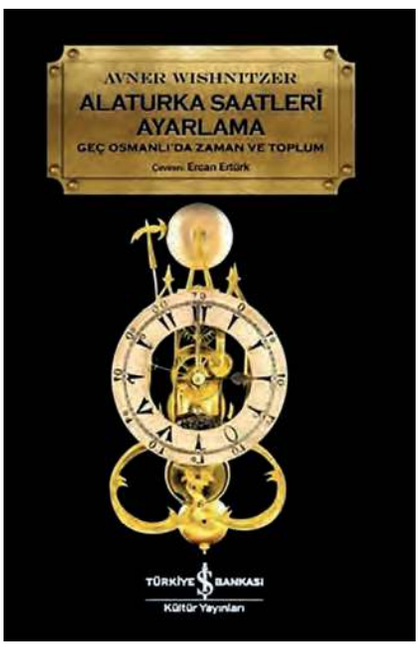

Alaturka Saatleri Ayarlama adlı kitabın yazarı Avner Wishnitzer.

saatte onsekiz milyon saniye kaybederiz. Günün asıl faydalı kısmını on saat addetsek, yüz seksen milyon saniye eder. Yani üç milyon dakika; bu demektir ki, günde elli bin saat kaybediyoruz."[3]

Refik Halid, Ahmet Midhat ve Ahmet Haşim

Evet, ayarlı bir saat, hem dünyevî hem de uhrevî saadetin kapısını açardı. Gel gelelim, devletimizin çöküşüne muvazi olarak, saatlerimizin ayarsızlığı da sürüp gidiyordu. Refik Halid, Yenicami saatlerinin işlememesi karşısında büyük bir hüzne, hatta umutsuzluğa kapılıyordu: "Yenicami saatleri işlemiyor. Bu çifte saat, o zamanki tabirle biri *alaturka* öbürü *alafranga*, istibdat ve meşrutiyet İstanbul'unun en doğru ayarını gösterirdi. Dedem, babam ve ben, belki de yedi göbek İstanbul'da gömülü ecdâdım, asırlarca, ona bakarak saatimizi ayar etmiştik. Asırlarca İstanbul halkı, onun önünden geçerken, bir nevi selâm ve tazime, hatta ibadete benziyen merasime tâbi olmuştu: Gözler yelkovanlara çevrilir, eller saatlere götürülürdü. Yenicami Muvakkıthanesi, sanki Kora'da, Tibet'de, Annam'da bir ilâh mâbedi, saati ise acaip dinlerin revaçta olduğu böyle uzak Şark memleketinde bir ilâh heykeliydi; kendine mahsus işaretlerle selamlanması, önünde bir çeşit istavroz çıkarılması âdetti."[4]

Neredeyse dinî bir saygı gösterilen saatlerin "eski zamanı" ölçenleri Ahmet Haşim'in, "yeni zamana" odaklı olanlarıysa Ahmet Midhat ile Tanpınar'ın gözdesiydi. Haşim, *Gurabahâne-i Lakla-kan*'da eski devri şöyle tasvir ediyordu: "Yabancı saat alışkanlığından evvel bu iklimde, iki ucu gecelerin karanlığiyle simsiyah olan ve sırtı, çeşitli vakitlerin kırmızı, sarı ve lâcivert ateşleriyle yol yol boyalı, büyük bir canavar halinde, bir gece yarısından diğer bir gece yarısına uzanan 24 saatlik 'gün' tanılmazdı. Işıkta başlayıp ışıkta biten, 12 saatlik, kısa, hafif, yaşanması kolay bir günümüz vardı. Müslümanın mes'ut olduğu günler, işte bu günlerdi."[5] Hâce-i evvelimiz Ahmet Midhat yaşıyor olsa, şair adaşını muhakkak fazla romantik bulduğunu söylerdi. İlk girişimcilik romanımıza imza atan *Müşahedat* yazarı, zaman anlayışı ile iş (**çalışma**) şuurunu bir arada ele alıyordu. Tanpınar'dan önce bu kritik ilişkiye en ciddi kafa yoran düşünürümüz odur. *Felatun Bey ile Rakım Efendi*'de mirasyedi 'aristokrat' Felatun Bey zamana büyük ölçüde duyarsız iken; adı bile hesap kokan 'burjuva' Rakım Efendi son derece dakikti. Hayata gözlerini Mısır Çarşısı'nda açmış olan Ahmet Midhat, Doğu ile Batı arasındaki en önemli farkın çalışma hayatında "zamanın takdiri" olduğuna inanıyordu: "Memleketin her yanında aynı saatin tatbiki Batı'ya hastır. İsviçre'de saliseyi gösteren bir saati gördüğüm vakit taaccüb eylemiştim. Malum a, biz dakikalara bile ehemmiyet vermeyiz. Her hangi teşebbüsümüz olursa olsun, bir dakika tekaddüm ve teehhür bizce pek mucib-i ehemmiyet olmaz." Oysa Avrupalılar zamanı "para harcar gibi" hesaplı harcarlardı. Tuz veya şeker misali bir meta olmuştu zaman."Bu milletin tırâzı *vakit nakittir*

cümlesi olup bir haftayı teşkil eden yedi günün altısında o kadar çalışırlar ki, bizim en çalışkanlarımız için mesainin bu derecesi bir ayda, hele tenperver olanlarımız için üç ve belki altı ayda bile müyesser olamaz. Onlar 'çalışmak için yaşamak' ile 'yaşamak için çalışmak' arasını bulmaya gayret ettikleri hâlde, biz çalışmak cihetine o kadar yanaşmak istemeyerek yalnız yaşamak cihetine sarılmak azmini gösteriyoruz."[6]

Saat sahibini ölçer

Ahmet Haşim'in derdi başkaydı; çok farklı bir kayba işaret ediyordu. Ahmet Midhat modern bir ekonominin gerektirdiği zaman ve iş bilincine sahip olmamayı eleştirirken, Haşim "yabancı saatler"in kullanılmasının hayata bakış tarzımız üzerindeki "korkunç tesiriyle" hüzünleniyordu: "Giden saatler babalarımızın öldüğü, annelerimizin evlendiği, bizim doğduğumuz, kervanların hareket ettiği ve orduların düşman şehirlerine girdiği saatlerdi. Bunlar, hayatı etrafımızda serbest bırakan geniş, kayıtsız dostlardı. Gelen yabancılar ise hayatımızı bozup onu meçhul bir düstura göre yeniden tanzim ettiler ve ruhlarımız için onu tanılmaz hale getirdiler. ... Artık fecri yalnız kümeslerimizdeki dargın ve mağrur horozlara bıraktık. Şimdi müslüman evindeki saat, başka bir âlemin vakitlerini gösterir gibi, bizim için gece olan saatleri gündüz ve gündüz olan saatleri gece renginde gösteriyor. Çölde yolunu şaşıranlar gibi biz şimdi *zaman içinde kaybolmuş* kimseleriz."[7]

"Nüfusumuzun yarısından fazlası istihsale açılmamış. Müstahsil olan da faydalı şekilde yapamıyor. Sadece çalışıyor, emek sarfediyor. Fakat insan beyhude çalışırsa çabuk yorulur. Bakın, hepimiz yorgunuz!"

Ahmet Hamdi Tanpınar

Realist Tanpınar, *Huzur* romanında hâce-i evvelin izinden yürüyordu: "Nüfusumuzun yarısından fazlası istihsale açılmamış. Müstahsil olan da faydalı şekilde yapamıyor. Sadece çalışıyor, emek sarfediyor. Fakat insan beyhude çalışırsa çabuk yorulur. Bakın, hepimiz yorgunuz!" Üreticimiz de saatlerimiz gibi ayarsızdı. Bu yüzden, birbiriyle irtibatsız girişimlerden öteye gidemiyorduk. "Halbuki İstanbul'da planlı bir çalışma, cemiyetimizin yüzünü yirmi senede değiştirebilir. ... Tortum şelâlesinden işe başla. Kademe kademe Akdeniz'e kadar elektriği indir... Marmara, serveti içine gömülmüş uyuyor."[8]

Zamana, saatlere ve iş zihniyetindeki dönüşüme dair roman'tik seyahatimizi Tortum şelâlesinden başlayarak sürdüreceğiz. Siz şimdilik Wishnitzer'in kitabının girişine koyduğu, bir saatçi çırağına hitaben yazılmış, hem kozmik ve ilahî ritimlerle bağlantılı Osmanlı zamanını (ve siyasî düzenini) meşrulaştıran, hem de buram buram erotizm kokan bir Refi-i Kalayî şiirini[9] inceleyedurun:

Akl-ı tâmmın çaldı uşşâkın o sâ'atçi beçe
Zarf-ı tenden zahm-ı zülf-i akrebi işler içe

Şems-i hüsnü akreb-i zülfünde âlem müşterî
Kâr-ı vaslı çıkmada sâ'at-be-sâ'at râyice

Basma bir sâ'at demişdim biryol olmaz mı dedi
Beklerim semt-i Vefâdan belki ol bir yol geçe

Âşık-ı deryâ-dile hep gösterip alış veriş
Nev-resân ile kurar kum sâ'atiyle bâziçe.

Sultan Abdülhamid Han'ın tahta çıkışının 25. sene-yi devriyesi hasebiyle 1901 yılında yaptırılan İzmir Saat Kulesi.

Dipnotlar:

1. Ahmet Hamdi Tanpınar, *Saatleri Ayarlama Enstitüsü*, Dergâh Yay., 2018, s. 24-5. (İtalikler benim.)
2. Avner Wishnitzer, *Alaturka Saatleri Ayarlama*, Türkiye İş Bankası Yay., 2019, s. 1-11.
3. Tanpınar, age, s. 36.
4. Refik Halid Karay, *Bir Avuç Saçma*, Semih Lütfi Kitabevi, 1939, s. 141.
5. Ahmet Haşim, Üç Eser, MEB, 1988, s. 102.
6. Orhan Okay, *Batı Medeniyeti Karşısında Ahmed Midhat Efendi*, Dergâh Yay., 2008, s. 146-7.
7. Haşim, age, s. 103-5.
8. Tanpınar, *Huzur*, Dergâh Yay., 2017, s. 263-4.
9. Wishnitzer, age, s. 23.

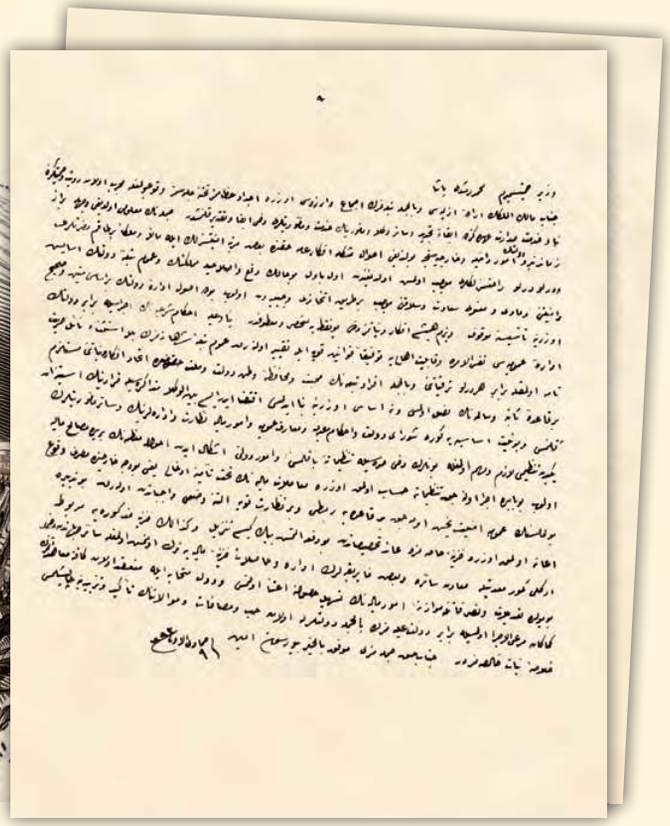

Muhammed Mahmut Bakır

Marmara Üniversitesi Yakınçağ Tarihi Yüksek Lisans Öğrencisi

İHMÂL EDİLEN PADİŞAHIN HATT-I HÜMAYUNU

ÖYLE ZAMAN DİLİMLERİ VARDIR Kİ "TARİH" BİR MÜREBBİ EDASIYLA, SANKİ BÜTÜN ACZİYETİNİ İTİRAFA MECBUR BIRAKMAK İSTERMİŞÇESİNE, PERDE ARKASINDAN KIS KIS GÜLEREK GİRİFT, PUSLU VE MUAMMALARLA DOLU KEŞMEKEŞ İÇİNDE HAPSEDİVERİR İNSANI. İŞTE TARİHİMİZİN EN TERBİYE EDİCİ, BUGÜNE EN FAZLA İBRET VERİCİ SENESİ 1876 VE SULTAN V. MURAD'IN HATT-I HÜMAYUNU.

Belki de en mühim yıldır 1876; üç padişah yılı, bir darbenin ve katlin yılı. Osmanlı tarihinin en kısa soluklu hükümdarlığının yılı. Anayasa'nın, meclisin ve Abdülhamid'in yılı. 1876 denilince en az bilinen, üç-beş cümle ile hemen geçiştirilen, oldukça sınırlı fakat kesin ve bir o kadar da peşin hükümlerle değerlendirilen V. Murad ve kısa saltanatı… Bugüne değin özne olamamış, ne yazık ki hep nesne olmuştur V. Murad. Ya Sultan Abdülaziz ile Abdülhamid arası bir geçiş ya da darbecilerin gölgesi altında bir iktidar. Ya olanlara dayanamayıp tecennün eden/deliren bir padişah, ya masonluğa iltisak eden tek sultan. Bu değerlendirmelerin haricinde Sultan Murad merkezli bir anlatıya ulaşmak oldukça zor olsa gerektir. Perdenin arkasından yüzünü göstermeyen "tarih"e rağmen biteviye nesneleştirilen Sultan Murad'ı, bu sefer özne mevkiine getirip ona kulak verelim. Cülusunu müteakip beyaz üzerine yazdığı hatt-ı hümayununda, benzerine rastlanılması oldukça zor olan "bi'l-cümle tebamızın icma ve arzusu üzere" tahta çıktığını belirtmesi, istihkak, irs ve kader ile tahta çıktığını söyleyen evvelki padişahlara mukayeseten keskin bir izan farklılığına işaret etmektedir. Ayrıca "usûl-i idâre-i devletin bir esâs-ı metîn ve sahih üzerine te'sisi" yani devletin idare usulünün sağlam ve sahih bir "esas" üzerine tesisi onun devamlı aklındadır. Hiç şüphesiz bundan murat "Kanun-ı Esasî"dir. Ve fakat bu kendisine nasip olmayacaktır. Sözü daha fazla uzatmadan V. Murad'a bırakalım;

Vezir-i hamiyyet-semîrim Mehmed Rüşdü Paşa
Cenâb-ı mâlikü'l-mülk'ün irâde-i ezeliyesi[Mülk'ün sahibi olan Cenab-ı Allah'ın ezelî irâdesi] ve bi'l-cümle[-bütün] tebamızın icma ve arzusu üzere ecdâd-ı izâmımız[yüce ecdadımızın] tahtına cülusumuz vuku bulmağla mücerreb[tecrübe olunan] olan rü'yet ve hamiyetinize[idare ve gayretinize] binaen hizmet-i sadâret[sadâret hizmeti] uhdenizde ibkâen tecdid[geçmiş vazifenizin yeniden size verilmesi] ve sâir vükelâ ve memurînin hizmet ve

memuriyetleri dahi ibkâ ve takrir[ve diğer vekil ve memurların hizmet ve memuriyetlerinin dahi eski halleri üzere kalması karar] kılınmıştır. Cümlenin malumu olduğu vecihle biraz zamandan berü devletin umur-ı dâhiliye ve hariciyesince[dahili ve harici işlerince] bulunduğu ahvâl-i müşkile[zor durum] efkâr-ı âmmehakkında[kamuoyunda] bazı mertebe emniyetsizlik[güvensizlik] ile mâlen ve mülken[mal ve mülk hususlarından] bir takım mazarratları[zararları] ve türlü türlü rahatsızlıkları muceb olmuş[rahatsızlıklara sebep olmuş] olduğundan evvel be evvel bu hâlin def ü ıslâhıyla memleketin ve umum[bütün] teba-i devletin asâyiş ü emniyetini ve maddî ve manevî saâdet ü selâmetini mûceb[gerektirecek] bir tarik[yol] ittihazı[bulunması] vecibeden olup bu da usûl-i idâre-i devletin[devlet idare usulünün] bir esâs-ı metîn ve sahih[sağlam ve sahih bir esas] üzerine te'sisine mevkuf[-bağlıdır] ve bizim hemîşe[bütün] efkâr u niyâtımız[fikir ve niyetlerimiz] dahi bu noktaya münhasır ve matuftur. Binâenaleyh[Dolayısıyla] ahkâm-ı şer'iye'nin[şer'i hükümlerin] icrâsıyla beraber devletin idâre-i umûmiyesi[umumi idaresi] nefsü'l-emre[hakikate] ve kabiliyet-i ahaliye[ahalinin kabiliyetine] tevfikan[-muvafık olarak] kavânin-i kaviye[sağlam kanunlar] ile takyid olunarak[kayıtlanarak] umum teba-i şahanemizin bilâ-istisna[istisnasız] nâil-i hürriyet-i tâmme[tam hürriyete nail] olmakla beraber her türlü terakkiyâtını ve bi'l-cümle[bütün] efrâd-ı tebanın[tebaadaki fertlerin] muhabbet ve muhafaza-i vatan [ve] devlet ve millet[-vatan muhabbeti ve muhafazası, devlet ve millet] hususunda ittihâd-ı efkâr ve niyâtını müstelzim[niyet ve fikir birliklerini icap eden] bir kaide-i sâbite ve sâlimenin[salim ve sabit bir kaidenin] nasıl olması ve ne esas üzerine binâ edilmesi iktizâ eder[gerekir] ise beyne'l-vükelâ[vekiller arasında] müzâkeresiyle kararının istîzân kılınması[danışılması] ve bu niyet-i esâsîyeye[esasî niyete] göre Şurâ-yı Devlet ve Ahkâm-ı Adliye ve Maârif-i Umumiye ve Umûr-ı mâliye nezâret[bakanlık] ve idârelerinin ve sâir memuriyetlerin yeniden tanzimi[düzenlenmesi] lazım ve mühim olmağla bunların dahi sırasıyla tanzimatına[düzenlenmesine] bakılması ve umur-ı devleti işkâl eden[devlet işlerini meşgul eden] ahvâl-i muazzamanın[mühim durumların] biri

V. Murad aklî dengesinin bozuk olduğu gerekçesiyle üç aylık kısa saltanatının ardından hal' edildi.

de mesâlih-i mâliye[mâlî işler] olup bu babda icra olunacak tanzimata[düzenlemelere] hesâb olmak üzere muâmelât-ı mâliyenin taht-ı temine idhâli[mâli muamelelerin teminat altına sokulması] yani bu derece hâricinde[hesab haricinde] masraf vukû bulmamasının umuma emniyet-bahş olacak[emniyet verecek] bir kâideye rabtı[bağlanması] ve bir nezâret-i kaviye[sağlam bir bakanlık] altına vaz'ı[-konulması] vâcibattan olarak bu tedbire iâne[yardım] olmak üzere hazine-i hâssamıza ait tahsisattan bu defa altmış bin kise tenzil[azaltarak] ve kezâlik[böylece] hazine-i mezkureye[adı geçen hazineye] merbut[bağlı olan] Ereğli kömür madeniyle maâdin-i sâire[diğer maadenlerin] ve bazı fabrikaların idâre ve hâsılatı hazine-i mâliyeye[maliye hazinesine] terk olunmuş olmağla sâir cihattan[taraflardan] dahi bu yolda tâdilat ve tasarrufat ile muvâzene-i umur-ı mâliyenin[mâli işlerin muvazenesinin] teshil-i husûlüne[oluşmasının kolaylaşmasına] itina olunması ve düvel-i mütehabbe[dost devletler] ile münakid[imzalanmış] olan kâffe-i muâhedâtımızın[antlaşmalarımızın hepsi] kemakân[evvelden oldukları gibi] merîyü'l-icrâ[yürürlükte] olmasıyla beraber Devlet-i Aliyyemizin bi'l-cümle[bütün] devletlerle olan hubb u musâfât ve muvâlâtının[sevgi, dostluk ve karşılıklı yardımlaşmanın] te'kid ve tezyidine[kuvvetlenip ziyadeleştirilmesine] çalışılması hulâsa-i niyât-ı hâlisemizdir[-halis niyetlerimizin özetidir]. Cenâb-ı Hakk cümlemizi muvaffak-ı bi'l-hayr buyursun. Amin. fi 9 CA Sene 1293 [2 Haziran 1876].[1]

Dipnotlar

1. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), İrade, Dosya Usulü İradeler Tasnifi (İ.DUİT), 190/42.

Mahmut Şenocak
Mimar

Bahtiyar Eroğlu
Dr. Öğr. Üyesi

Barutçu Hanı

Bir Zamanlar Urfa Ticaretinin Kalbiydi

Tarih boyunca beşiklik ettiği medeniyetlerin en önemli kültür ve ticaret kavşaklarından biri olmuştur Urfa. Bu kadim şehirdeki Barutçu Hanı'nın emsalsiz mimarisine mercek tutarken restorasyonu hususunda dikkat edilmesi gereken noktaları işin uzmanlarından okuyoruz.

Zamanın döngüsü dahilinde, hayatın her kademesinde kendisini gösteren değişim ve gelişim kültürde, mimaride ve tarihî kültür varlıklarında da mevcuttur. Değişimin olumsuz etkilerinin ve kültürel yozlaşmanın önüne geçmek, gelecek kuşakların da tarihî yapılardan yararlanarak kültürel bilince varabilmesini sağlamak amacıyla kültür varlıklarımızın korunması şarttır.

Gelecek nesillere aktarmak ve mevcut potansiyelini ortaya çıkarmak için özverili bir rölöve, restitüsyon ve restorasyon çalışması ile korunması gereken kültürel mirasımızın bir parçası da Şanlıurfa şehir içi hanlarıdır. Ticaret ve konaklama amacıyla inşa edilen bu yapılarda taşımacılıkta kullanılan at, eşek, deve gibi hayvanların barınma, bakım ve tedavileri de gerçekleştirilirdi. Bu hanlar kesme taştan imal edilmiş yığma yapılar olup geniş bir açık avlu ve bu avlu etrafını çevreleyen hacimlerden oluşurlar. Her birinde bir veya birden fazla büyük giriş kapısı vardır. Şehir planında ticaretin yoğun ve ulaşımın kolay olduğu güzergâhlarda yer alırlar.

Eski Urfa merkezinde bir dönem 60 kadar han olduğu rivayet edilir. Ancak bu hanların çoğu teknoloji, bilinçsizlik ve benzeri etkenlere maruz kalarak günümüze ulaşmamıştır. Yakın geçmişe kadar varlığını koruyan Aslanlı Han, Çifte Han gibi birçok han maalesef bugün yoktur. Günümüzde Barutçu Hanı, Mençek Hanı, Gümrük Hanı, Hacı Kâmil Hanı, Kumlu Hayat Hanı, Şaban Hanı, Topçu Hanı, Türkmen (Bican Ağa) Hanı, Millet Hanı, Avşar (Samsatkapı) Hanı varlığını sürdüren yapılardır.

Barutçu Hanı; stratejik konumu sebebiyle tarih boyu ticaret odaklarından biri olan

Barutçu Hanı'nın sade ve zarif ana kapısı.

Şanlıurfa'daki hanların en özgün örneklerindendir. Plan düzleminde kapladığı alanın büyük kısmı üç katlıdır. Özgün hali masif kesme kalker Urfa taşından, yığma yapım tekniğiyle imal edilmiş olup büyük ölçüde tahribata uğramış ve muhdes eklemelere maruz kalmıştır. Gümrük Hanı ve Millet Hanı'ndan sonra Şanlıurfa şehir içi hanları arasında üçüncü büyük handır.

Kitabesi bulunmadığından inşa tarihi ve banisi bilinmemekle birlikte, mimari tipolojisi ve yapım tekniğinden Osmanlı son dönemi yapısı olduğu anlaşılmaktadır. Giriş kapısı üzerindeki dikey dikdörtgen girintinin, bir zamanlar var olan kitabenin yeri olduğu düşünülmektedir. Sakıplar olarak anılan aile tarafından yaptırıldığı iddiası da rivayetler arasındadır.

Ana giriş kuzey cephede yer alıp günümüzde bundan başka giriş mevcut değildir. Kapı özgün, enikli ve niteliklidir. Kapı kanatlarının, kalın lataların yan yana getirilerek, el yapımı büyük çiviler ile arkadan iki ya da üç kuşağa tutturularak oluşturulan satıhlardan meydana geldiği görülür. Doğu cephesinde ikinci bir giriş olduğu izlerden anlaşılmakta ve özgün halini bilenler tarafından rivayet edilmektedir. Ancak günümüzde bu ikinci giriş tamamen kapatılmış ve dükkâna dönüştürülmüştür. Başka herhangi bir giriş izi bulunmamaktadır.

Barutçu Hanı, kuzey ve batı kenarlarında üçüncü katı restorasyon öncesinde de mevcut olan, doğu ve güney kenarlarında ise üçüncü katı bulunmayan, Şanlıurfa şehir içi hanlarının tespit edilen tek üç katlı örneğidir. Yapı malzemesi olarak masif kesme kalker Urfa taşı kullanılmış olan eser diğer hanlardan, özellikle ikinci katta bulunan revakların üst örtülerinin tonoz olmayıp, masif taş düz tavan olması ile ayrılır. İki metrenin üzerinde bir mesafenin, revakların enine yönde tek parça masif taşlarla geçilmesi gerek statik, gerekse malzeme temini açısından maharet isteyen bir uygulamadır. Nitekim belki de bu sebepledir ki üçüncü katın büyük bölümü yıkılmış, restorasyon aşamasında bir kısmı rekonstrükte edilmiştir. Revaklar sadece ikinci katta bulunup, diğer çoğu Şanlıurfa şehir içi hanlarının aksine dörtgen kesitli ayaklar değil, yuvarlak kesitli sütunlar üzerinde yer almaktadır. Barutçu Hanı tek avlulu plan tipine sahip hanlardandır. Üst kattaki sütun modülleri sayıldığında kuzey-güney istikametinde birmodül fazla olduğu görülür. Bu da üzeri tamamen açık olan avlunun kuzey-gü-

ney istikametinde hafif daha uzun, kareye yakın dikdörtgen bir planı olduğunu bilgisini doğrulamaktadır. Giriş kapısının avluya açılan kısmının olduğu tarafında, hemen duvara bitişik bir kuyu bulunmaktadır. Bu özelliğiyle de diğer Şanlıurfa şehir içi hanlarından ayrılır.

Sokak tipolojisiyle uyum içinde

Avlunun dört çevresi hücreler (odalar) ile çevrilidir. Doğu, batı ve kuzey kenarlarındaki, vaktinde hayvanların istihdam edildiği bölmelerin, avluya bakan ve özgün halinde açık olduğu düşünülen cephelerinin sonradan örülerek kapalı mekânlar elde edildiği anlaşılır. Zemin katın plan düzlemindeki dış konturu Urfa sokak tipolojisi sebebiyle amorf bir hat oluşturmaktadır. Özellikle güney ve doğu dış konturu kesinlikle doğrusallık içermez. Kuzey konturu nispeten daha doğrusal, batı konturu ise aynı adayı paylaştığı yapı ile bitişik nizam olması hasebiyle cephe vermemektedir. İç kısımda, avlunun doğu duvarında masif kesme kalker Urfa taşından yapılmış destek amaçlı muhdes payandalar restorasyonda kaldırılmıştır. Zemin katın özgün üst örtüsü büyük oranda beşik, yer yer çapraz tonozdur. Avlunun güney tarafında ufak bir toprak alan (bahçe) bulunmakla beraber herhangi bir şadırvan yahut çeşme izine rastlanılmamaktadır. Avluya bakan, sonradan kapatılmış cepheli hacimlerin bazılarının girişine sac sundurmalar eklenmiş, bunlar da restorasyon aşamasında kaldırılmıştır.

İkinci kat masif kesme kalker Urfa taşından imal edilmiştir. Batı, kuzey ve doğu kısımları günümüze ulaşmış, güney kısmı ise yıkılmış, restorasyon aşamasında rekonstrükte edilmiştir. İkinci katın avluya bakan cephe duvarları; avlu hizasından yapının dışına doğru yaklaşık iki metre çekilerek oluşturulan, avlu sınırlarına paralel hat boyunca uzanır. Bu sayede oluşan revaklar da yine masif kesme kalker Urfa taşından yapılmıştır. İkinci katta avlunun restorasyon öncesi yıkık olan güney kısım hariç dört çevresini saran revakların ardında, beşik tonoz üst örtülü küçük hacimler bulunmaktadır. Revakların üst örtüsü ise masif kesme kalker Urfa taşından imal edilmiş düz tavandır. Tavanın masif yekpare salma taşlarla düz tavan olarak imal edilmiş olması yapıya ayrıca değer katmaktadır. Bu katta döşeme ve duvarlar yine masif kesme kalker Urfa taşından imal edilmiştir. Revakların kuzeydoğu köşesinde bir üst kata (üçüncü kata) ulaşımı sağlayan ve masif kesme kalker Urfa taşından yapılmış özgün merdiven bulunmaktadır.

Yapının üçüncü katı; avlunun kuzey ve batı tarafında kalan kısımlarda mevcuttur. Avludan iç cephelere bakıldığında üçüncü kata ait cephelerdeki taşların ikinci kat ve avlu katı cephelerindeki taşlara nazaran daha az bozulmaya uğradığı görülür. Bu durum, bu katın sonradan eklenmiş olma ihtimalini doğurmaktadır. Doğu tarafta ise üçüncü katın özgün halde var olup olmadığı net bir şekilde anlaşılamamaktadır. Fakat restorasyon öncesinde, kuzey cephedeki sökülmüş taş izlerinden avluya bakan cephenin doğu yönünde de devam ettiği ve özgün halde üçüncü katın doğu cephesinde de avluyu çevrelediği sonucuna varılabilir. Ancak restorasyon öncesinde bu kısım tamamlanmamıştır. Üçüncü kat, yine masif kesme kalker Urfa taşından imal edilmiş olup üst örtüsü ahşap, kırma çatıdır. Restorasyon öncesinde çatının pek azı günümüze oldukça harap bir vaziyette ulaşmış iken restorasyon aşamasında çatı tamamen yenilenmiştir. Çatı kiremit kaplı ve yaklaşık 30 cm saçaklıdır.

2011-19 tarihleri arasında Barutçu Hanı'na farklı eklentilerin ilave edildiği gözlenmiştir. Her ne kadar bu gibi yapılar Kültür Bakanlığı tarafından koruma altına alınmış olsalar da tespit edilemeyecek küçüklükteki ufak eklenti ve tahribatlar uzun zaman içerisinde eserlerin özünden uzaklaşmasına sebebiyet vermektedir.

Bu tür kültür varlıkları, maliklerinin veya mevcut kullanıcılarının inisiyatifine bırakılmayacak kadar değerlidir. Urfa gibi köklü kültür ve tarih birikimi olan bir şehrin kimliği ufak kazançlar uğruna heba edilmemelidir. 2015-18 yılları arasında restore edilen han, Büyükşehir Belediyesi'nce el sanatları ve sergi işlevi ile kullanıma açılmıştı. Ancak restorasyonun tamamlandığı yılın sonlarında kapısı tekrar kapatılarak aktif bir mekân olmaktan çıkarıldı ve bir anlamda metruk bir yapıya dönüştü. Bu durum restorasyon çalışmalarında yapılara verilecek yeni fonksiyonların sürdürülebilir olması gerektiği, aksi durumda yapının restorasyon öncesindeki gibi atıl halde kalacağı gerçeğini desteklemektedir.

Türkiye'de 2019'un "Göbeklitepe Yılı" ilan edilmesiyle, Şanlıurfa'nın zaten yoğun olan turist nüfusunun daha da yoğunlaştığı görülüyor. İlgili kurum ve kuruluşlarca Barutçu Hanı ve benzeri nitelikteki kültür varlığı yapılarının kamulaştırılarak yahut ikna yolu ile maliklerinden muvafakat alınarak, restoran, otel ve benzeri düzenlemelerle yeniden işlevlendirilmesi; cazibe merkezleri olmaları, varlıklarını sürdürebilmeleri ve gelecek kuşaklara kültür mirası olarak aktarılmaları açısından büyük önem arz etmektedir. Böyle bir çalışmadaki en önemli düstur yapının özgün haline mümkün olduğu kadar müdahale etmemek olmalıdır.

Şanlıurfa Eyyübiye'deki Barutçu Hanı ve orijinal bir işçiliğe sahip ahşap kapı kanatlarında biri (en üstte).

Not: Bu yazı "Şanlıurfa Şehir İçi Hanlarının Restorasyonu ve Yeniden İşlevlendirilmesinin İrdelenmesi" adlı tez çalışmasından alıntı olarak hazırlanmıştır.

AYIN KİTABI

TARİHÇİLERİN GÖZÜYLE YAVUZ

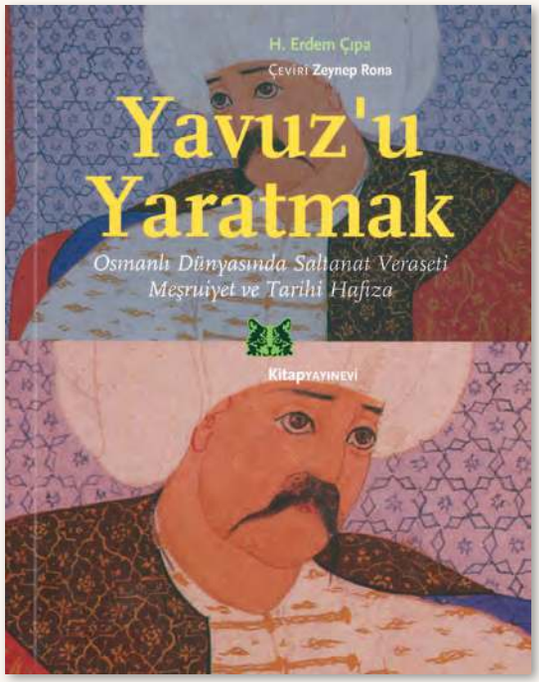

Yavuz'u Yaratmak

H. Erdem Çıpa
Mütercim: Zeynep Rona
Kitap Yayınevi, 2019, 365 Sayfa, 44 TL

Harvard Üniversitesi'nde 2007'de tamamlanan doktora tezinden hareketle kitaplaştırılan eser, I. Selim'in şehzadelik dönemi, babası ve kardeşleriyle girişilen saltanat mücadelesi ve bu mücadelenin Osmanlı tarih yazımına tesirini inceliyor.

The Centrality of The Periphery: The Rise to Power of Selim I, 1487-1514 başlıklı tez aslında YKY'den *Yavuz'un Kavgası: I. Selim'in Saltanat Mücadelesi* adıyla yayımlanmıştı.

Yeni neşredilen bu kitap ise I. Selim'in saltanat mücadelesini ve saltanat yıllarından başlayarak bilhassa 16. ve 17. yüzyıl metinlerindeki tahayyülünü konu alan, 2017'de Indiana Üniversitesi'nde yayımlanan çalışmanın gözden geçirilmiş hali.

I. Selim'i tahta giden yolda destekleyenlerin kimler olduğunu sorgulayan bir mahiyet arz ediyor. Padişahın metinlerde yer alan karmaşık profilinin tarih yazımının hangi dinamikleriyle şekillendiğini analiz eden yazar, Sultan'ın nasıl idealleştirilip Allah tarafından vazifelendirilmiş bir hükümdar olarak tasvir edildiği 4. ve 5. bölümlerde açıklıyor.

Kitabın temel gayesi, Colin Imber'in değerlendirmesindeki "Selim'in Rumeli'ndeki destekçilerinin yeniçerilerin II. Bayezid'e son darbeyi vurmasından önceki aşamada oynadıkları rolün önemini vurgulamak"mış. Tabii Imber gibi fikirleri Osmanlı tarihçileri arasında tartışmalı olan bir isimden yola çıkmak müellifin tenkitlere maruz kalmasına sebebiyet vermiş. Imber'deki vurgu, yeniçerilerin bu kitaba konu olan saltanat mücadelesinin son merhalesindeki rolünü reddetmez. Bununla birlikte, Yavuz Sultan Selim'in taht kavgasındaki destekçilerinin kimler olduğunu sorgularken sadece payitahttaki yeniçerilere odaklanan bakış açısına da Rumeli Beyleri ile Yeniçeriler arasında yekdiğerini dışlayan bir seçim yapılması gerektiği anlayışına da karşı çıkar.

Michigan Üniversitesi Tarih ve Ortadoğu Araştırmaları Bölümlerinde öğretim üyesi olan H. Erdem Çıpa, hem Padişah'ın bizzat içinde bulunduğu karmaşık olaylar dizisinin akışını izleyebilmek hem de bu saltanat mücadelesi sırasında imparatorluğun farklı yerlerinde eşzamanlı cereyan eden hadiselerin ehemmiyetini değerlendirmek için başta Çağatay Uluçay, Selahattin Tansel ve Sydney Nettleton Fisher olmak üzere birçok tarihçinin eserinden istifade etmiş. Ancak bu çalışmalar araştırmacıyı, dönemin tarihî ve ideolojik şartlarından bağımsız değerlendirme ve eleştiri yapmaktan alıkoymamış. Sekiz yıl gibi kısa bir zamanda Osmanlı İmparatorluğu'nun hudutlarını iki katına çıkartan Selim Han için yapılan mübalağalı tasvirler anlaşılır olmakla birlikte, Çıpa bu söylemleri besleyen anlayışın tam karşısında duruyor.

Kitapta iki temel prensip üzerinde yoğunlaşılmış. Bunlardan ilki I. Selim'in saltanat mücadelesi, ikincisi de I. Selim'in zaman içerisinde metinlerde oluşan/oluşturulan imgesi.

Çıpa, kendisini tenkit eden Fikret Yılmaz üzerinden de bir günah çıkartıyor. Çalışmasında arşiv belgelerinin bazılarını görmediği, diğer bazı birincil ve ikincil kaynaklara bilerek göndermede bulunmadığı yolundaki imaya açıklık getiriyor. Bu imâ Çağatay Uluçay'ın I. Selim'in taht mücadelesiyle alakalı birçok çalışmanın dayanak noktası olan makaleden kaynaklanmaktaymış. Bu makalede belgelerin arşiv katalog numaralarında yapılan birtakım hatalar Çıpa'nın İngilizce yayımladığı kitabında da tekrarlanmış. Burada ilk kaynaklara gidip kontrolünün yapılmaması elbette ki akademik mânâda bir hatadır. Ancak mevcut kitapta bu eksiklikler giderilmiş, arşiv belgeleri ve numaraları gözden geçirilmiş; hem eski hem de yakın zamandaki tasnif sonrasında gerçekleştirilen yeni numaralar da verilmiş ki bu, arşivin aynı kısmında çalışacak araştırmacılar için kolaylık olacaktır.

Kitap, her ne kadar tenkide açık kapılar bıraksa da ileride yapılacak olan metodolojik ve teorik çalışmalara bir zemin oluşturacak nitelikte.

Istrancalı Abdülharis Paşa

Mehmet Berk Yaltırık
İthaki Yayınları, 485 Sayfa, 42 TL

Pîrî Reis'in Haritası - Müslümanların Unutulan İlmi ve Amerika'nın Keşfi

Susanne Billig
Erdem Yayınları, 295 Sayfa
32 TL

Yeni Osmanlılar Tarihi

Ebuzziya Tevfik
Kapı Yayınları, 624 Sayfa
49 TL

İNGİLİZ ARKEOLOG 31 MART'I ANLATIYOR

İsyan Günlerinde İstanbul

Sir W. M. Ramsay
Timaş Yayınları, 2019, 18 TL, 229 Sayfa

Tanıtıma geçmeden önce belirtelim ki Oxford'da profesörlük yapan meslektaşı arkeolog Getrude Bell ile aynı dönemde, yakın coğrafyalarda çalıştığı için ihtiyatlı yaklaşılması gereken biri Sir William Mitchell Ramsay.
Konya ve çevresinde arkeolojik araştırma yapmak üzere yola çıkan Ramsay, İstanbul'da patlak veren 31 Mart Hadisesi üzerine hızlıca İstanbul'a gelir. Ailesini de yanına alıp şehirde yaşananları gözlemler ve fotoğraf ile kayıt altına alır. Böylelikle bu kritik hadisenin birinci elden şahitleri arasına girer.
Kitap, Ramsay'ın 1909'da yazdığı *The Revolution in Constantinople and Turkey: A Diary* adlı kitabın 194 sayfalık kısmı aslında. Anadolu'ya yaptığı seyahate dair gözlemlerinin yer aldığı ikinci kısım bu çalışmanın dışında bırakılmış.
Ramsay İstanbul trenine binerken tarihe geçecek bir maceraya doğru yol aldıklarının farkında olarak duyup gördüklerini kayda geçirmeye karar vermiş. İlerleyen günlerde dinlediği ve şahit olduğu hadiseleri tren, vapur, araba, kulüp ve otel odası gibi mekânlarda kaleme almış. Yorum ve tespitlerinden Jön Türklerin vatanseverliğinden şüphe duymadığı, filkirlerine oldukça güvendiği anlaşılıyor.
Türk hanımlarla eşi ve kızı sayesinde irtibat kurduğundan onların günlüklerine de atıfta bulunmuş. Kitabın tamamı değerlendirildiğinde İngiliz okuyucuları Türkiye ve 31 Mart Vakası hakkında bilgilendirmeyi hedeflediği hissediliyor. Asıl hedef kitlesi İngiltere vatandaşları olduğu için bazı konu girişlerinin teferruatlarla ve uzun anlatımlarla dolu olduğunu söyleyebiliriz.
Jön Türklerin iki gruba ayrıldığını belirten Ramsay, birinin İttihat ve Terakki, diğerinin de Ahrar Fırkası olduğunu açıklıyor. Liberal bir akım olarak tanımladığı Ahrar Fırkası'nın sadece Ahrar'dan ibaret olmayıp Kâmil Paşa gibi İttihatçı karşıtı devlet adamları ve bürokratlardan oluştuğu kanaatinde. Bunlar arasındaki temel fark, idare anlayışından neşet ediyor ona göre. Ahrarcıların özerkliğe meyilli oldukları, İttihatçıların ise merkezî bürokrasinin kuvvetlendirilmesi taraftarı oldukları iddiasındaki Ramsay'ın satırlarında bir Rum rahibinin kanaatlerinden İstanbul'daki endişeli havaya, Abdülhamid'in son selamlığından Selanik birliklerinin sevkine kadar döneme ilişkin pek çok gelişmeyi yeni bir perspektifle tahlil etme şansı yakalayacaksınız.
Dr. Selim Ahmetoğlu'nun tanıtım yazısı ve fotoğraflarla zenginleştirilmiş olması kitabı daha doyurucu kılıyor.
Umarız yayımlanmayan ikinci kısım için de bir proje geliştirilmiştir. Her türlü bilgi günümüz tarihçisi açısından oldukça elzem. Nereden ne çıkacağı hiç bilinmez zira.

NÜFUSUN DÜŞÜNDÜRDÜKLERİ

1835 Tarihli Rize Nüfus Defteri
Mehmet Kazdal
Dergâh Yayınları, 2019, 795 Sayfa, 56 TL

Tarihe alaka, aile köklerimize merakla başlar. Bu yüzden mikro tarih çalışmaları kaçınılmazdır. Hele ki bizim gibi dipsiz kuyu mesabesinde bir arşivi bulunan bir toplumda... Nüfus defterlerinin çalışılmaya başlandığı yakın zamanlarda ilk neşriyatı çalışkanlığı ve aceleciliğiyle maruf olmuş Karadenizliler yapmış. Kazdal'ın transkripsiyonunu yaptığı kayıt, Rize'nin mahalle, köy, Mapavri ve Karadere nahiyelerindeki erkek nüfusun kayıtlı olduğu 1835 tarihli nüfus defterini ihtiva ediyor. Defterden bölgedeki kişi sayısı, isimleri, göç hareketleri, muhtarlar, imamlar, askerler, engelliler, hatta hayatta olan insanların fizikî özelliklerini takip etmek dahi mümkün.

BEKTAŞİLİĞİN DOĞUŞU

Rıza Yıldırım
İletişim Yayınları, 2019,
368 Sayfa, 40 TL

Bektaşi Tarikatı'nın Hacı Bektaş'tan başlayıp Balım Sultan'a uzanan yaklaşık iki buçuk asırlık kuruluş serüvenini anlatan kitap, 13. yüzyılda yaşamış ahiler, dervişler, gaziler üzerinden Anadolu'nun İslam pratiklerini inceleyerek başlıyor söze. Ayrıca Rumeli'deki Kızıldeli Dergâhı, Rum Abdalları ve Çelebi Ailesi arasındaki karmaşık ilişkiler, Kızılbaşların Hacı Bektaş Ocağı'na bağlanması, tarikatın kapatılmasının siyasî ve kültürel sonuçları ve "Tarık-Pençe" ayrışması gibi başlıklar Ortaçağ Anadolu'sundaki dinî hayat hakkında çok boyutlu bir harita seriyor önümüze. Bektaşi Tarikatı ile Osmanlı Devleti arasındaki güçlü bağ ve bu bağın çözülüşüyle ilgili kısımlar sahaya vukufiyet gerektiren ayrıntılar ihtiva ediyor.

Yitik Hafızanın Peşinde

Editörler: Mehmet Dursun Erdem - Necip Fazıl Kurt - Özcan Güngör
Pruva Yayınları, 450 Sayfa
38 TL

Osmanlı'nın Mahrem Tarihi

Mustafa Armağan
Ketebe Yayınları, 296 Sayfa, 32 TL

Tarihi Okumanın Farklı Yolları - Motifler ve Semboller

V. Metin Türkoğlu
Kutlu Yayınları, 91 Sayfa, 17 TL

DEMİR ÇEMBERİN DIŞINDAKİ TARİH

Yakın tarih üzerine "akademik" çalışmaların ezici çoğunluğu *Nutuk*'tan bıktırıcı uzunlukta alıntılar ve Ulu Önder övgüleriyle aynı 'tezi', daha doğrusu 'dogma'yı savunmayı erdem kabul eden bir zihniyetin mahsulü. Belgeler sansürleniyor, işlerine gelmeyen kısımlar atlanıyor; tarih, Cemil Koçak'ın şık deyişiyle "itinayla temizleniyor".
M. Kemal "kız gibi Meclis" istediğini söylemişti. Şimdi "kız gibi tarih" isteniyor. Tek dert, dikenleri olmayan, tek kahramana ölümüne sadık ve hayran bir nesil yetiştirmek.
Mustafa Armağan bu "demir çemberi" kırmaya yeltenen cüretkârlardan biri. 1996'daki ilk yazılarından 89 sayılık *Derin Tarih* macerasına kadar her adımda tarihi araştırmanın cesaret istediğini gösteriyor.
İlk baskısı 2007'de yapılan *Yakın Tarihin Kara Delikleri*'nin 15. baskıya ulaşması emeğinin okurda karşılık bulduğunun ispatı.
Tarihi sorgulamayı sevenlere...

Yakın Tarihin Kara Delikleri

Mustafa Armağan
Ketebe Yayınevi, 2019,
264 Sayfa, 32 TL

ATSIZ'DAN MİRAS TAKVİM ÇALIŞMASI

Bozkurtlar, Deli Kurt ve *Âşıkpaşaoğlu Tarihi* yanında Evliya Çelebi ve Oruç Beğ üzerine yaptığı çalışmalarla Türk tarihini hem akademik mânâda hem de kurgusal olarak ileri taşıyan Atsız, bu defa takvimler üzerinden bir tarih okuması yapıyor. Hatta diyebiliriz ki Osmanlı tarihçiliği sahasındaki en önemli çalışmalarından biriyle karşı karşıyayız. Onun tanımıyla Osmanlı'da takvimler müneccimler tarafından padişahlara takdim edilen, o yıl neler olacağını, yıldızların tesirini, seğirmelerin mânâsını bildiren bir eser mahiyetindeydi. Bir de tarih bölümü içerir ki dünyanın veya Âdem'in yaradılışından başlayarak takvimin tertip olunduğu yılın hemen yakınına kadar gelmektedir. Bu sayfalar Atsız açısından 15. yüzyıl Anadolu Türklerindeki tarih telakkisini göstermesi noktasında ehemmiyet arz eder. Kitap, Atsız'ın 1961 yılında neşredilen *Osmanlı Tarihine Ait Takvimler I: 824, 835, 843 Tarihli Takvimler* başlıklı müstakil çalışması ile *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*'nin 4. sayısında neşrettiği "Hicrî 858 Yılına Ait Takvim" ve *İstanbul Enstitüsü Dergisi*'nin 3. sayısında neşrettiği "Fatih Sultan Mehmed'e Sunulmuş Tarihî Bir Takvim" başlıklı makalelerinin bir araya getirilmesiyle oluşturulmuş. Ayrıca "Fatih Sultan Mehmed'e Sunulmuş Tarihî Bir Takvim"e, bir İsimler Cetveli de ilave edilmiş.

Osmanlı Tarihine Ait Takvimler

Hazırlayan: Hüseyin Nihal Atsız
Ötüken Neşriyat, 2019,
215 Sayfa, 45 TL

OSMANLI'NIN BAŞ BELASI CASUSLAR

İstihbarat Savaşları - Birinci Dünya Savaşı'nda Suriye ve Lübnan'da Casusluk Faaliyetleri

Hüseyin Aziz Akyürek
Hazırlayan: Polat Safi
Mütercim: Ali Benli
Kronik Kitap, 2019, 432 Sayfa, 35 TL

1932 ve 1933 yıllarında Arapça tefrika edilen çalışma, 86 yıl sonra ilk kez Türkçede! I. Dünya Savaşı'nın ikinci yarısında Osmanlı Devleti'nde Emniyet-i Umumiye Müdürü olarak görev yapan Aziz Bey hatıratında Türklerin siyasî ve askerî istihbarat faaliyetlerini yürüten özel kurumların olmadığı dönemi ele alıyor. Talat, Cemal ve Enver Paşaların Lübnan ve Suriye üzerinden geliştirmeye çalıştıkları politika, Osmanlı istihbarat yapılanması, karşı casusluk faaliyetleri ve bunların gazetelere yansıyan yönleri dikkat çekiyor. Osmanlı, Arap ve Avrupalı idarecilerin oynadığı yerel, bölgesel ve uluslararası roller, pazarlıklar, gizli anlaşmalar, çete sırları ve çift taraflı casusluklar bir tablo misali canlanıyor gözünüzün önünde. Filistin'e ilk defa gelen Yahudilerin başlattıkları Siyonist hareketler, müttefikimiz Almanya'nın Arap ülkeleri üzerindeki planları, Cemal Paşa'nın Arapları kazanmaya yönelik çabaları, Batı devletlerinin müdahalesiyle Arap coğrafyasında yapılan Osmanlı aleyhtarı açıklamalar, yayınlar, Araplar arasındaki ayrılıkçı hareketlerin asıl sebebi, hoş sohbetiyle bilgi toplayan Matmazel Simon, üzerinde şüphe bulutları gezen Şarl Debbas, İstanbul'da yakalanan Rus casusu Belçikalı genç ve tabii ki Lawrance'ın hikâyesi altı çizilerek okunacak türden. Osmanlı'nın dört bir yanını saran casusluk faaliyetleri, Osmanlı'nın parçalanmasına yol açan en mühim sebeplerden biri olarak gösterilmiş. İddialı ama üzerinde düşünmeye değer bir tespit!

Y A Z I K A L I R

Amerikan Başkanlarının Karanlık Tarihi, 40'tan fazla Amerikan Başkanı'nın skandallarından komplolarına ve dahası CIA örtbaslarına kadar uzanan çalkantılı hayatlarını ayrıntılarıyla ortaya koyuyor. Portre resimleri, dönemin hicivli karikatürleri ve şahane gazete kareleri dünyadaki en güçlü makamın gerçek yüzüne ışık tutuyor.

FİLMLERE VE DİZİLERE İLHAM VEREN BİR HANEDAN

180 fotoğraf, tablo ve resmin yer aldığı *Tudorların Karanlık Tarihi*, İngiltere'nin en meşhur kraliyet hanedanını şekillendiren cinayet, zina ve dini çalkantıyı büyüleyici ve kolay anlaşılır bir dille anlatıyor.

Karanlık Tarih serisinin devamı olan *Mumyalar, Yamyamlar ve Vampirler* kitabıyla Avrupa tıbbının karanlık dönemine şahit olacaksınız.

ketebe.com ketebe ketebe ketebe

KETEBE

ÇİZGİSEL TARİH

editor@derintarih.com

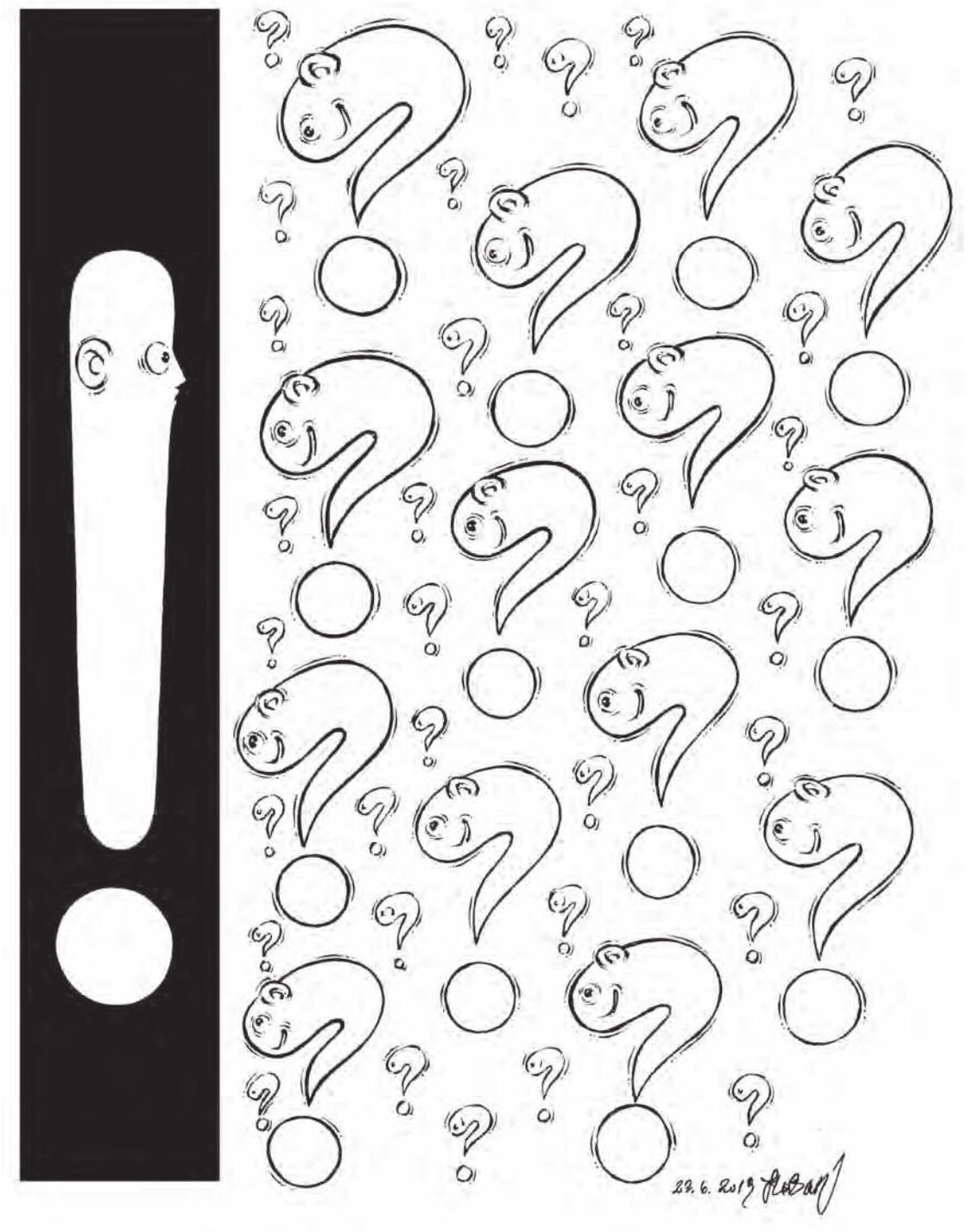

YOLU KUZEY KIBRIS'TAN GEÇENE

WEB VE MOBİLDE

İLK UÇUŞTA

%5

SONRAKİ UÇUŞTA

%10

İNDİRİM FIRSATI!

Ayrıntılı bilgi için: AnadoluJet mobil uygulaması ve anadolujet.com

PROMOSYON KODU: KIBRISBES

Kampanya Tarihleri

21 Haziran - 26 Aralık 2019

anadolujet.com

ANADOLUJET

Kablo
TÜRKSAT

FILMBOX LIVE ARTIK İNTERAKTİF KUTUDA

Her ay yüzlerce içerik artık interaktif kutuyla kumandanızın ucunda

ayda 4 TL,99

0850 804 4444 turksatkablo.com.tr /turksatkablo